

የተፈጸመው ከሞላው ጉደል በደቡብ ኤርትራና በሰሜን ትግራይ ክልል እንደ ነበር ከዚህ በላይ አይተናል። ሆኖም በ1589 የአርኪኮው የጠረፍ ምሽጋቸው በኢትዮጵያ የምድር ጦር ከፈረሰባቸው በኋላ ቱርኮች ሸሽተው በገቡበት ከምፅዋ ደረት የቀረጥ ኬላቸው ወጥተው በአካባቢው ላይ ሌላ የወረራና የሰፈራ እርምጃ ለመውሰድ እስከ መጨረሻው አልቻሉም። በመሆኑም በአካባቢው ቱርኮች በቋንቋና በባህል ዕድገት ለውጥ አላመጡም።

ከዚህ በላይ በጥቅሉ በተዘረዘሩትና በሌሎች ተመሳሳይ ምክንያቶች ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ ድረስ ግለትም ከቀደ ባህርና ከዓባይ ሸለቆ በአካባቢው ላይ የግብፁ ወታደራዊ ፖለቲካዊና ሃይማኖታዊ ግፊት እስከመጣበት ጊዜ ድረስ፤ ኤርትራ ከመሀልና ከደቡብ ኢትዮጵያ እካባቢዎች እንፃፋዊ ሰላምና ፀጥታ የሰፈነበት ክልል ነበረ። ከዚህም የተነሳ በዘመኑ ከደቡብ በተለይ የአገው የትግራይና የላህ ማኅበረሰብ አባሎች በፍለላና በሰደት እንትስቃሴ ሄደው በተለያዩ የኤርትራ ተበሌዎች እንደሰፈሩ ታውቋል።

በሌላ አባባል በጦርነትና በሕዝቦች የፍለላና የሰፈራ እንትስቃሴ ምክንያት በደቡብና በመሀል ኢትዮጵያ የተካሄደው ታላቅ የሕይወትና የንብረት መጥፋት በእንደ በኩል፤ በሥፍራ፤ በጉሳ፤ በቋንቋ፤ በባህል በሃይማኖት በተለያዩ ሕዝቦችና ማኅበረሰቦች መካከል የተካሄደው መስተጋብርና መወራረስ በሌላው በኩል በኤርትራ ምድር ተመሳሳይ በሆነ መንገድና ደረጃ አልተካሄደም። በደቡብ በብዙ ሕዝቦች መስተጋብርና መወራረስ ለምሳሌ በተጠቀሰው ዘመን እንደ ሶማሌ፤ እርሞና አግራ ያሉት የቋንቋ ማኅበረሰቦች በሥፍራና በቁጥር በኃይል እያደጉና እየተስፋፉ ሲሄዱ በእንፃሩ በሰሜን በትግራይና በኤርትራ ጥንታዊ አጉራባችና ተዛማጅ አካባቢዎች ተመሳሳይና ተመጣጣኝ የሆነ የማኅበረሰብ የቋንቋና የባህል መስተጋብር መወራረስና ዕድገት አልታየም ለማለት ይቻላል።

ይህ ሁሉ ሲሆን በሌላ በኩል የኤርትራ ማኅበረሰቦች በደጋም በቆላም በተጠቀሰው ዘመን፤ በ1820ዎቹ የግብፁ ወታደራዊ ፖለቲካዊ፤ ኢኮኖሚያዊና ሃይማኖታዊ ግፊትና ተፅዕኖ እስኪከሰት ድረስ፤ በግብር፤ በግዛት፤ በባህል፤ በሃይማኖት፤ በሥርዓት በደቡብ ከጉንደር ነገሥታትና ከትግራይ መሣፍንት ጋር በሥፍራና በጊዜ ያልተቋረጠ ግንኙነት እንደነበራቸው ከታሪክ መረጃና ጥናት ይታወቃል።

በዚህ ረገድ፤ ከ1558 እስከ 1589 ድረስ በሰሜን ኢትዮጵያ በነገሥታት ገላውዴዎስ ሚናስና ሠርፀ ድንግል መሪነት የአዳሉን መሰላይና የእርሞውን ሉባ ዉምሮ መላው የአገሪቱ ሕዝብና ጦር በጉሣ፤ በቋንቋ፤ በአካባቢ፤ በሃይማኖትና በባህል ሳይለያይና ሳይከፈል የዛሬውን ኤርትራና የትግራይ ምድር ከቱርክ ወረራና ግዛት ለማዳን ለሦስት አሥርታት ያካሄደውን የተሳካ ትግል ከዚህ በላይ ከታሪክ መረጃና ጥናት በተጨማሪ አረጋግጣል።

በተጨማሪም ከምፅዋ እስከ ደባርዋ ያለውን ምድር ለቱርክ የሰጠው ባህረነጋሽ ይስሐቅ በ1587 በጦር ሜዳ ከተደመሰሰበት በኋላ የሰሜኑ የባህረነጋሽ ግዛት እንደፈረሰና ከ1558 እስከ 1889 ድረስ የዛሬው አጉራባች የኤርትራና የትግራይ ክፍላተ ሀገር በእንደ “ትግራ” በሚል ታላቅ የአስተዳደር ክልል ተጠቃልለው በጉንደር ነገሥታትና በትግራይ መሣፍንቶች ሥር የትግራ ሹምና ባህረነጋሽ፤ የትግራ ባህረነጋሽ፤ ባህረነጋሽና የትግራ መኳንን፤ የትግራ ራስ/ደጃዝማች ተብለው በብዙ ተለዋዋጭ የማዕረግ ስሞች በሚታወቁ የማዕከላዊ መንግሥት እንደራሴዎችና የአካባቢ መሣፍንቶች ይገዛ እንደነበር ከዘመኑ የታሪክ መረጃና ጥናት ይታወቃል።

በዚህ አኳያ በ1597 አጼ ሠርፀ ድንግል ከሞተ በኋላ ከ1597 እስከ 1607 ድረስ በአጼ ያዕቆብ፤ በአጼ ዘድንግልና በአጼ ሱስንዮስ እንጃዎችና ደጋፊዎች መካከል ለአሥር ዓመታት በአመዛኙ በሸዋ በጉጃም፤ በቤጊም ድር በተካሄደው የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነት የታላቁ ትግራ ክልል ሕዝብ መሣፍንት፤ ካህናትና ጦር በአገሪቱ ፖለቲካ መድረክ ላይ ማዕከላዊ ተዋኒያን እንደነበሩ አሁንም ከዘመኑ የታሪክ መረጃና ጥናት እናውቃለን።

በ1607 አጼ ሱስንዮስ በእርሞ ሉባ ጦር የሥልጣን ጠላቶቹን ደምስሶ የአጼ ዙፋኑን እንደያዘ ይታወሳል። በዚህ ወቅት በአገሪቱ የማዕከላዊው መንግሥት የሥልጣን ለውጥ በሚካሄድበት ጊዜ ለአዲሱ አመራር የአካባቢ እንደራሴዎችና ሹማዎች ታማኝነታቸውን ለመግለጽ እንደሚያደርጉት ሁሉ፤ በ1607 የትግራ ባህረነጋሽ ክፍለዋህም ከሐማሴንና ከባቅላ ወይም ከሳህል የበታች ሹማዎች ጋር ለአሸናፊው አጼ በየበኩላቸውና በየደረጃቸው ግብርና ስጦታ ይዘው እንደገቡ ይታወሳል።¹

በዚህ አኳያ በአጼ ሱስንዮስ ዘመን (1607-1632) በሦስት አሥርታት

ውስጥ በታላቁ የትግረ ክልል በባህረነጋሽ ሥልጣንና ማዕረግ ከተሾሙ ከፍተኛ የቤተ መንግሥት ባለሥልጣናችና ልዑላን መካከል በ1607 ክፍለዋህም፣ በ1609 ራስ ሥዕል ክርስቶስ² የንጉሡ ወንድም፣ በ1609 አምሳለ ክርስቶስ³ በ1612 ዮልዮስ⁴ የንጉሡ አማች፣ በ1618 ገብረጣር ያም፣⁵ በ1629 ተክለጊዮርጊስ⁶ አንድ ሌላ የንጉሡ አማች፣ በ1629 ቅብአክርስቶስ⁷ በ1630 አፅመ ክርስቶስ⁸ ይገኙበታል።

በተጨማሪም በሐማሴን የፀዘጋና የሀዘጋ ኃይለኛ የአካባቢ መሳፍንት ቤተሰቦች አካባቢው በ1889 በኢጣሊያኖች እስኪያዝ ድረስ የጉንደር ነገሥታትና የትግረ ጠቅላይ ገዥዎች እንደራሴዎች ነበሩ። እነርሱም በአጼ ሱስንዮስ ዘመን ከቤተ መንግሥት ሹመትና ጋብቻ እንደተመሠረቱ ከአካባቢው የትውፊት መረጃና ጥናት ይታወቃል።⁹

ይህ ሁሉ ሲባል በጉንደር ነገሥታትና በትግራይ መሳፍንት ዘመንና ግዛት ከውስጣዊ የአውራጃ አህዶችና ሹመት፣ ከብሔረሰብ ስብጥርና ስርጭት፣ ከአጉራባች አገሮችና ሕዝቦች መስተጋብር አኳያ የታላቁ የትግረ ክልል ስፋትና የጂኦፖለቲካ ገፅታ ምን ይመስል ነበር የሚለውን ጥያቄ ለማስተናገድ እንዲረዳን የአካባቢውን ከጥንት ጀምሮ በሰነድ የታወቀውን የማኅበረሰብና የጂኦፖለቲካ ታሪክ በክለሳ መልክ ባጭሩ ማያያዝና ማገናዘብ ያስፈልጋል።

በዚህ ረገድ ከጥንታዊ የአክሱም ነገሥታት ሰነዶች ጥናት ከዛሬው የሰሜን ኢትዮጵያ ማኅበረሰቦች ቤጃና ናራ የአክሱማውያን መንግሥት ሕዝቦች እንደሆኑ እንዲሁም ቢያንስ በ350 አጼ ኢዛና የኖባ ጦርነት ካካሄደበትና በአትበራ ወንዝ ዳርቻ ላይ የድል መታሰቢያ ሐውልት ካቆመበት ጊዜ ጀምሮ በስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ አጼ ካሌብ ዘመነ መንግሥት ድረስ የሚሮጭ፣ የኖባና የቤጃ አገሮችና ሕዝቦች ጨምሮ ከላይኛው ዓባይ ሸለቆ እስከ ቀይ ባህር ድረስ የሚገኘው ክልል የአክሱማውያን ግዛትና የተፅዕኖ አካባቢ እንደሆነ የሚታወስ ነው።

በተጨማሪም ከስድስተኛው ምዕተ ዓመት እስከ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት ባለው ዘመን ከአክሱማውያን ጂኦፖለቲካዊ ግፊትና ተፅዕኖ ራሳቸውን ነፃ በማውጣት በጥንታዊው የኑቢያ — ሚሮፔ ምድር ኖባዲያ፣ ማኩሪያና አሉዋዲያ በተባሉ ሦስት ክርስቲያን ሉአላዊ መንግሥታት እንዲሁም የቤጃ ጉሳዎች ናቅስ፣ ባቅላ፣ ባዜን፣ ጀርንና ከታላ በተባሉ

አምስት ሉአላዊ የአካባቢ መንግሥታት እንደተደራጁና ከእነዚህም የጀር ንና የባቅላ ወገኖች በሳህል በባርካና በምዕዋ መካከል በአክሱማውያን ወሰን እንደነበሩ ከዚህ በላይ አይተናል።

በአሥራ አራተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ የአረብ ታሪክ ጸሐፊ አማሪ እንደመዘገበው፣ በዘመኑ በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያ የአጼው መንግሥት የምሥራቅና የሰሜን ጠረፍ ክልል በደቡብ ምሥራቅ ከሕንድ ውቅያኖስ አንስቶ በሰሜን ምዕራብ የጀርን — ባቅላ ቤጃ ዘላን ማኅበረሰቦች የሚኖሩበትን የሳህል — ባርካ ምድር አልፎ ወደ ላይኛው ዓባይ ሸለቆ አካባቢ የሚደርስ ግዛት ነበር።¹⁰ አማሪ ጨምሮ እንደዘረዘረው፣ በዘመኑ በሰሜን ኢትዮጵያ ሰምሃር፣ ሳሆ፣ ሐማሴን፣ ናራ ትግራይና ሰሐርቲ የአገሪቱ የአስተዳደር ክልሎች ነበሩ።¹¹

በአሥራ አምስተኛው ምዕተ ዓመት በቀይ ባህር ዳርቻ በሱዋኪን መንገድ ወደ ኢየሩሳሌም የሚሄዱ የኢትዮጵያ ምዕመናን እንዲሁም ወደ ኢትዮጵያ የገቡ አውሮፓውያን የጉዞ ዘገባ መረጃዎች እንደሚያስተምሩን፣ በባርካ — ሳህል አካባቢ በኢትዮጵያውያን ሰነዶች “ባቅላ”¹² በአረቦች ደግሞ “ሳህል” ተብሎ በወል ስም የሚታወቀው የቤጃ — ትግረ ዘላን ማኅበረሰቦች አገር (ሀባብ) የኢትዮጵያ ክርስቲያኖችና እስላሞች በአንድ ነት የሚኖሩበት የጠረፍ ክልል ነበር።¹³

በአሥራ ሰባተኛው ምዕተ ዓመት፣ የጀርመኑ የታሪክና የቋንቋ ተመራማሪ ምሁር ሉዶልፍ በኢትዮጵያ ከነበሩት ኢየሱሳዊ የካቶሊክ ሚሲዮናውያንና ከኢትዮጵያዊ ሰደተኛው ምሁር አባ ጎርጎርዮስ ያገኛቸውን መረጃዎች በማገናዘብ የኢትዮጵያ አዲስ ታሪክ በሚል ርዕስ በጻፈው መጽሐፍ፣ በሰሜን የኢትዮጵያ በንጉሡ እንደራሴ (ጠቅላይ ገዥ) የሚገዛው የትግራይ አስተዳደር ክልል በውስጡ ባቅላ፣ ሐማሴን፣ ሠራዩ፣ ሽሬ፣ አክሱም፣ አበርገሌ፣ አጋሚ፣ አምባሰናይት፣ ቡር፣ ቦራ፣ ቤተ አባገራማ፣ ደባ፣ እንደርታ፣ ሰሐርቲ፣ ጎናፊ፣ ሰለዋ፣ ተምቤን፣ ቶራት፣ ዋግና ዋጅራት ጨምሮ ከሠላላ በላይ የአውራጃ አህዶች (ግዛቶች) የያዘ አንድ መለከተኛ አገር ነበር።¹⁴

በጉንደር ነገሥታት ዘመን የትግረ ሹምና ባህረነጋሽ፣ የትግረ ባህረነጋሽ፣ ባህረነጋሽና የትግረ መኳንን ወዘተ ተብሎ በሚሾመው መስፍን የንጉሥ እንደራሴ በሚገዛው የትግረ በሀውርታዊ የአስተዳደር

ክልል ውስጥ በሚገኙ አውራጃዎች ለምሳሌ በባቅላ፣ በቦጋስ፣ በሐማሴን፣ በሰራዩ፣ በአካሉጉዛይ፣ በሸሬ፣ በአጋሚ በተምቤን በእንደርታ ወዘተ የየአገሩ ተወላጆች “ሹም”ና “ከንቲባ” እየተባሉ ከመሬት ጉልት ጋር ከቤተ መንግሥት የሹመትና የሥልጣን አምባር፣ ካባ፣ ጉራዴና ነጋሪት እየተሰጣቸው በልዩ ልዩ የሥልጣንና የሥራ ደረጃ በጉንደር የግዕዝላዊ መንግሥት ገባርና ጉዳይ አስፈጻሚዎች በመሆን በየትውልድ አካባቢያቸው ሕዝባቸውን ያስተዳድሩ ነበር።¹⁵

ከደቡብ ትግራይ ደጋማ የክርስትና ማዕከላት በፍለሳና በሹመት በሰሜን ወደ ቆላማ አካባቢ አውራጃዎች ሄደው የሚሰፍሩ ግለሰቦችና ቤተሰቦች ለምሳሌ በቦጋስ — ከረን የአገው በባቅላ — ትግሪ የቤተ አስገዴ ክርስቲያን ጉልተኞች በማዕከላዊው መንግሥት የክርስቲያን ትምህርትና ሕግ መሠረት ታቦትና ቂስ ይዘው ይሄዱ ነበር።

በዚህ ምክንያትና አሠራር በአሥራ ዘመናቸው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ የግብፅ ወራሪዎች ከቀይ ባህርና ከዓባይ ሸለቆ ጠረፎች በአካባቢው የእስልምና ሃይማኖትና ባህል ከንግድ ሥራ ጋር ማስፋፋት እስኪጀምሩ ድረስ በዛሬው ኤርትራ በደጋግው ክልል ብቻ ሳይሆን በቆላማውም አካባቢ በየቦታው ክርስቲያኖችና ብዙ አብያተ ክርስቲያናት እንደነበሩ በ1830ዎቹ፣ በ1840ዎቹ፣ በ1850ዎቹና በ1860ዎቹ በልዩ ልዩ መንገዶችና ምክንያቶች በአካባቢው የተገኙ አውሮፓውያን አረጋግጠዋል።¹⁶

የጉንደር ነገሥታት ስምና ታሪክ በሰሜን ኢትዮጵያ ጉልቶ በግምባር የታየበት በ1550ዎቹ ባህረነጋሽ ይስሐቅ ከቱርክ ወራሪዎች ጋር በመሆን በማዕከላዊው የአጼ መንግሥት ላይ ባልተሳካ አመፅ ከተነሳበት ጊዜ ጀምሮ በ1740ዎቹ ሌላ የአካባቢው ኃይለኛ የጦር አበጋዝ ማለትም ራስ ሚካኤል ስሁል በማዕከላዊው የነገሥታት ሥልጣንና ሥርዓት ላይ በተሳካ የትጥቅ አመፅ እስከተነሳበት ባለው የሁለት ምዕተ ዓመታት ዘመን ውስጥ ነው። ከ1740ዎቹ መጀመሪያ እስከ 1880ዎቹ መጨረሻ ድረስ ባለው የሁለት ምዕተ ዓመታት ዘመን ውስጥ በአካባቢው ታሪክ ጉልቶ በግምባር የሚታየው የትግራይ ኃይለኛ የጦር አበጋዞችና መሳፍንቶች ስምና ሥራ ነው።

1740-1889

በዘመነ መሳፍንት

በግምት በ1730ዎቹ ጀምሮ በሰሜን ኢትዮጵያ በአንድ በኩል የጉንደር ነገሥታት ኃይልና ሥልጣን በቤተ መንግሥትም በክፍለ ሀገርም በጦር ድርጅትም እየቀነሰና እየተዳከመ ሄደ። በሌላ በኩል የእርሞ የአማራና የትግራ የአካባቢው ባላንጣ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ሀብትና ኃይል በየአካባቢያቸው በጣም እያደገና እየተስፋፋ ሄደ። በሌላ ቃል በአካባቢው በጉንደር ዜና መዋዕል ጸሐፊዎች “ዘመነ መሳፍንት” ተብሎ የሚታወቀው የጦር አበጋዞች ዘመንና ሥርዓት ተፈጠረ።¹

በዚህ ረገድ በአሥራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት በሰሜን በደቡብ፣ በመሀልና በምዕራብ ኢትዮጵያ የተለያዩ የወሎ የቱላማና የሚጫ እርሞ ጉሳዎችና ማኅበረሰቦች በአንድ በኩል በየአካባቢያቸው በቋሚ የሰፈሩ ተግባርና ባህል በመሰማራት ከእንስሳት ርባታ ጉን እርሻ፣ ዕደጥበብና ንግድ ጀመሩ። በሌላ በኩል በጀበርቲና በትግራ ወርጅ ነጋዴዎች አማካይነት ከአገር አቋራጭ የሲራራ ንግድ ጋር የሚስፋፋውን መለኮታዊ የእስልምና ሃይማኖት መከተል ጀመሩ።

በሌላ አነጋገር የተለያዩ የእርሞ ማኅበረሰቦች በጥንታዊው የገዳ ሥርዓት ፈንታ በመደባዊ የባላባት የጉልተኛ የመስፍን ሥርዓትና ሕግ መተዳደር ጀመሩ። በዚህ የዕድገት ሁኔታና ሂደት በመሀል ምዕራብ ኢትዮጵያ በሙገር፣ በዓባይ፣ በጊቤ፣ በጉጀብና በደዴሳ ወንዞች ለምና ሰፊ ክልል በቀድሞ ዘውዳዊ የዳሞት፣ የቦሻ፣ የእናርያ፣ የከፋ፣ የሞቻ፣ የቢዛሞ፣ የአንፈሎ፣ የሸናሻ በወል “ጉንጋ” ተብለው በሚታወቁ ነባርና ተዛማጅ ሕዝቦችና መንግሥታት² ምድር በሰፈሩ የሚጫ እርሞ ጉዛዎችና ማኅበረሰቦች ዘንድ በእርሻና በንግድ ተግባራት የተሰማሩ የሊሙ እናርያ፣ የጂማ፣ የጉማ፣ የጉማና የጊራ እስላማዊ እናሳ መንግሥታት ከጉዱ ከቂለም ከሌቃ አዋማዊ የመሳፍንት ግዛቶች ጋር በአሥራ ዘመናቸው ምዕተ ዓመት የመጀመሪያ አሥርታት ውስጥ እንደተነሱ ይታወቃል።³

በሰሜኑ መሀል ደጋ የአሮሞ ግንባራዎችን ፍለሳ ሰፈራና ባላባታዊ ዕድገት በሚመለከት ደግሞ የጉንደሩ አስተዋይ ንጉሥ አጼ በካፋ (1720 — 1730) የቀደምት ነገሥታት ገላውዴዎስን፣ ሠርፀድንግልን፣ ፋሲለደስን፣ ቀዳማዊ ኢያሱን ወዘተ ለማንም የድልና የሰላም ውጤት የማይሰጠውን ወታደራዊ ፖሊሲ ትቶ በአካባቢው በሦስቱ ኃይለኛ የአሮሞ፣ የአማራና የትግሬ ግንባራዎች መካከል በፊት በሱስንዮስ የተጀመረውን የሰላምና የውሁደት ፖሊሲና ተግባር የበለጠ አጠናክረዋል።

በዚህ አኳያ አጼ በካፋ በቤተ መንግሥት አካባቢ የተነሱ የሥልጣን ባላንጣዎችን ለማጥፋት ከወሎ — የጁ ተዛማጅ የአሮሞ ግንባራዎች አንድ ሺህ ወታደሮችን እንደ ክብር ዘበኛ ጦር አደራጀዋል። በ1730 አጼ በካፋ ከሞተ በኋላ ሚስቱና የአልጋ ወራሽ ልጁ የአጼ ዳግማዊ ኢያሱ (1730 — 1755) ሞግዚት እቴጌ ምንትዋብ ደግሞ የሚኾን ንጉሥ የአሮሞ ፖሊሲና ፖለቲካ የበለጠ በማጠናከር የግንባራዎች ምርጥ የጦር የፖለቲካና የአስተዳደር ሰዎች በሥልጣንና በአመራር ቦታዎች በብዛት ሾመች።

በተጨማሪም እቴጌ ምንትዋብ ለልጁ ለአጼ ኢያሱ የየጁ አሮሞ ባላባት ልጅ ወይዘሮ ውቢትን ክርስትና አስነስታ ዳረችለት።⁵ የዳግማዊ ኢያሱ ልጅ አጼ ኢዩአስ (1755 — 1769) የመንግሥትና የጦር ከፍተኛ ባለሥልጣናትና ሹማምንቶች አብዛኛው ከየጁ አሮሞ የእናቱ ዘመዶች⁶ ሆኑ። በመሆኑም በዘመኑ ለተወሰነ ጊዜ አሮምኛ ቋንቋ በጉንደር ቤተ መንግሥት ልሳነ አጼ ከመሆን ደረሰ።⁷

በዚህ ዓይነት የግንባራዎች የፖለቲካ መስተጋብር በጉንደር ቤተ መንግሥት ባጭር ጊዜ ውስጥ አደገ። በዚህ ወቅትና ሂደት ለተወሰነ ጊዜ የአሮሞ ሹማምንቶችና ቋንቋ በጉንደር ቤተ መንግሥት የበላይነት ሥፍራ ያዙ። በዚህና በሌላም ብዙ ምክንያቶች በግምት ከ1730 እስከ 1855 ድረስ የሰሜኑ መሀል ደጋ ኢትዮጵያ በአማራ፣ በአሮሞና በትግሬ አካባቢ ባላባቶችና የጦር አበጋዞች መካከል አንድ ታላቅ የጉሳና የሥልጣን ጦርነት ሚዳ ሆነ።⁸

በዚህ በሰሜን ኢትዮጵያ የአማራ፣ የአሮሞና የትግሬ ግንባራዎችን መልክዓምድራዊ አቀማመጥና የኃይል አሰላለፍ በሚመለከት፣ በተለይ ከአጼ ሠርፀ ድንግል ዘመነ መንግሥት (1563 — 1597) ጀምሮ በሰሜን በምዕዋና በተከዜ ወንዝ መካከል የሚገኘው ታላቅ ክልል በጉንደር

ነገሥታት ሹመት “ትግሬ” ተብሎ በውስጡ አርኪኮ፣ ሐማሴን፣ ሠራዬ፣ ባቅላ፣ ቡር፣ ሽሬ፣ አጋሜ፣ አክሱም፣ እንደርታ፣ ተምቤን፣ አበርገሌ፣ ዋግ፣ ዋጅሬት፣ ወዘተ... የተባሉ ብዙ የአውራጃና የወረዳ አሀዶች የሚገኙበት አንድ ታላቅ የአስተዳደር ክልል ለመሆን እንዴት እንደበቃ ይታወሳል።

በዚህ የትግሬ መለስተኛ አገር በአጼ ሱስንዮስ ዘመነ መንግሥት (1605 — 1632) ለምሳሌ የንጉሡ ወንድም ራስ ስዕለ ክርስቶስ፣ አማችዬ ደጃዝማች ዮልዮስና ደጃዝማች ተክለ ጊዮርጊስ እንዲሁም ሌሎችም ከፍተኛ መሳፍንትና የጦር አበጋዝ ሹማምንቶች “የትግሬ ገዥ ባህረነጋሽ” እየተባሉ በየጊዜው እንደተሾሙበት ከዚህ በላይ በዝርዝር አይተናል። በአሥራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት በግምት ከ1740 እስከ 1780 ድረስ በተለይ የአካባቢው ኃይለኛ ተወላጅና የበላይ ገዥ የነበረው ራስ ሚካኤል ስሁል ትግሬን በስፋት ብቻ ሳይሆን በሀብት፣ በድርጅትና በኃይል በጉንደር ነገሥታት ሥር የአገሪቱ አንደኛው ክፍለ ሀገር አድርጎ ገነባ።⁹

7. በሰሜን ኢትዮጵያ የዘመነ መሳፍንት (1769 — 1855) መሥራች ታላቁ የትግሬ ጦር አበጋዝ ራስ ሚካኤል ሥሁል (1740 — 1780 የሥልጣን ዘመን)። 105

በዘመኑ ለታላቁ የትግራይ የአስተዳደር ክልል እንደዚህ ጠንካራ የሆነ የፖለቲካና የኢኮኖሚ መሠረትና ሚዛን የሰጡ ነገሮች በአፋር በርሃ የሚዛቀው የአሞሌ ጩራና በምፅዋ በር የሚገባና የሚወጣ አገር አቀፍ የንግድ እንቅስቃሴ ነበሩ። ከጥንት ዘመን ጀምሮ ከአፋር በርሃ የሚገኘው የአሞሌ ጩራ በአፍሪካ ቀንድ ምግብም የመገበያያ ገንዘብም እንደነበር ይታወቃል።¹⁰ የዚህን ታላቅ ግዕድን ምንጭና የሲራራ ንግድ መንገድ በየኬላው በመቆጣጠር የትግራይ ገዥዎች በዘመኑ ከጉንደር አሻንጉሊት ነገሥታት የበለጠ ሀብታምና ኃይለኛ የጦር አበጋዞች እየሆኑ ሄዱ።

አንድ ሌላ መሠረታዊ ነገር ደግሞ በዘመኑ በተለይም ከውጭ በምፅዋ የንግድ በር ወደ ኢትዮጵያ የሚገባው ዘመናዊ የጦር መሣሪያ በዚሁ በታላቁ የትግራይ አስተዳደር ክልል እንደነበር ይታወቃል። ለምሳሌ በ1769—1772 የእስኩትላንዱ ጀምስ ብሩስ የዓገይ ወንዝ ምንጭ ፍለጋ ለማካሄድ ብሎ ወደ ኢትዮጵያ በመጣ ጊዜ ኃይለኛው የትግራይ ጠቅላይ ገዥ ራስ ሚካኤል ስሁል በምፅዋ ጠረፍ በአርኪኮ የቱርኮች ወኪል ከነበረው ከበለው — ሳሆ ናይብና ከባህር ማዶ ደግሞ ከአረቢያ ባለሥልጣናት ጋር የቀረበ ግንኙነት በመፍጠር የጉንደር ነገሥታትን ጨምሮ ከሥልጣን ባላንጣዎቹ የጠመንጃ ምንጭና ንግድ በሞናፖል ይቆጣጠር ነበር።

ለምሳሌ በ1769 ራስ ሚካኤል ስሁል በጉንደር አጼ ኢዩአስን ጨምሮ የአሮሞና የአማራ የሥልጣን ባላንጣዎቹን ለመቅጣት 26,000 ወታደሮችን ይዞ ከትግራይ ወደ ጉንደር ከተማ በገባ ጊዜ ከተጠቀሱት ወታደሮች 10,000 ነፍጠኞች ነበሩ።¹¹ እንዲሁም ለተመሳሳይ ተግባር በታላላቅ 1770 ከትግራይ ወደ ጉንደር በሄደ ጊዜ ከ20,000 ወታደሮች 6,000 ነፍጠኞች እንደነበሩ ታውቋል።¹²

እንደሚታወቀው፣ በአጼ ሱስንዮስ ዘመን መንግሥት የፈላሻ የአገው የአማራና የትግራይ ነገሥታት፣ መሳፍንት፣ ካህናትና የጦር አበጋዞች በደም ብያ፣ በጉጃም፣ በአማራ (በአማራ ክፍለ ሀገር) በላስታ፣ በሰሜን፣ በበጌምድርና በትግራይ በግዛት፣ በሥልጣንና በሃይማኖት እርስ በርሳቸው እየተናነቁ አገርና ሕዝብን በጦርነት እሳት ሲያጠፉ በሰሜን ምሥራቅ በበጌምድር በአፋር፣ በትግራይና በአማራ መካከል የአንጉትን ጥንታዊ የአስተዳደር ክልል የወሎ አሮሞ ጉሳዎች ሙሉ በሙሉ በቁጥጥራቸው ሥር አድርገው የጁ በሚል ስም ያዙት።¹³

የወሎና የከረዩ አሮሞ ጉሳዎችና ማኅበረሰቦች በሚቀጥሉት አሥርታትና ምዕተ ዓመታት ከተጠቀሱት አጉራባች የአፋር የትግራይ፣ የአገውና የአማራ አገሮች ብዙ መሪትና ሕዝብ በመውሰድ በአጭር የታሪክ ዘመን ውስጥ በሰሜንና በደቡብ ኢትዮጵያ መካከል ታላቁን የወሎ — የጁ ድልድይ ምድር አስፋፍተው በባለቤትነት ያዙ። በሃይማኖትም የአገሪቱን መለኮታዊና ጥንታዊ የእስልምናና የክርስትና እምነቶችን ከገዳ እየማወው ባህልና ሥርዓት ጋር አቀላቅለው ያዙ። በመሆኑም የክልሉ ሕዝብና ባህል የአገው የአማራ፣ የትግራይና የአሮሞ ቅይጥና ቅልቅል ሆነ።

በቋንቋ፣ በፖለቲካ፣ በአስተዳደርና በባህል መስክና መንገድ ደግሞ፣ ከዚህ በላይ እንደተጠቀሰው፣ የወሎ አሮሞ ከአጼ በካፋ ዘመን መንግሥት ጀምሮ በጉንደር የአጼው ግዕዝላዊ መንግሥት ውስጣዊ አካልና አባል እየሆነ ሲሄድ፣ የክልሉ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ደግሞ ከአማራ፣ ከአገውና ከትግራይ እንጃዎቻቸው ጋር በመላው የሰሜን መሀል ደጋ የጉሳ ኃይል ሚዛን ለማግኘት ረጅም የትጥቅና የፖለቲካ ትግል ጀመሩ። ይህ የሰሜን አሮሞ የፖለቲካ ታሪክ በአሥራ ስምንተኛው ምዕተ ዓመት በጉንደር ቤተ መንግሥት በአጼ ነገሥታት በካፋ፣ ዳግማዊ ኢያሱና ኢዩአስ ዘመናት እንዴት እንደተጀመረና እንደአደገ ከዚህ በላይ አይተናል።

በዚህ ረገድ በ1769 የትግራይ ጠቅላይ ገዥ ራስ ሚካኤል ስሁል በአመፅ እርምጃ በጉንደር አጼ ኢዩአስንና ዕጩ ሳለማን በማስገደልና ሁለት ሌላ አሻንጉሊት ነገሥታትን ሹም ሽር በማድረግ¹⁴ በአካባቢው “ዘመነ መሳፍንት” ተብሎ የሚታወቀውንና እስከ ዳግማዊ ቴዎድሮስ ድረስ የሚቆየውን የጦርነት ዘመንና ሥርዓት ከመሠረተው በኋላ በአሮሞና በአማራ የጦር አበጋዞች ኅብረት በጦር ሚዳ ተሸንፎ በሰኔ 1772¹⁵ ወደ ትግራይ ክልሉ በሸንፈት ተመለሰ።

ከራስ ሚካኤል ስሁል ሸንፈት በኋላ በወሎ — የጁ በ1773 የሞተውና ሳሩንንጉል የተባለ የአሮሞ የጦር አበጋዝ ልጆችና ተወላጆች ቀዳማዊ ራስ ዓሊ (1783—1788)፣ ራስ አሊጋዝ (1788—1799)፣ ራስ ጉግዛ (1799—1825)፣ ራስ ይግም (1825—1828)፣ ራስ ማርዬ (1828—1830)፣ ራስ ዶሪ (1831)፣ና ዳግማዊ ራስ ዓሊ (1831—1853) በዘመነ መሳፍንት አሻንጉሊት የጉንደር ነገሥታትን ከደብረ ታቦር መዲናቸው በሞግዚትነት ሹም ሽር እያደረጉ በንጉሡ ስም ከምፅዋ እስከ ሳይኛው የዓባይ ሸለቆ ጠረፍ በሚደርሰው የሰሜን ኢትዮጵያ ክልል ለሰባት አሥርታት ከሞላው ጉደል

ግለትም በቴዎሪ የበላይ ገዥዎች እንደነበሩ አይዘነጋም።¹⁶

በሰሜን በተጠቀሰው የጦርነት ዘመንና አካባቢ ለአሮሞ አካባቢያዊ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች በአማራና በትግራ አንጃዎቻቸው ላይ ወታደራዊና ፖለቲካዊ የኃይል ሚዛን የሰጣቸው ወሳኝ መሣሪያ የወሎ — የጁ የፈረስ ጦር ነበር። በዚህ ወቅት የታላቁ ትግራ ክልል ኃይለኛ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ራስ ሚካኤል ስሁል (1740 — 1780)፣ ራስ ወልደ ሥላሴ (1788 — 1816)፣ ደጃዝማች ሰቦጋዲስ (1818 — 1831)፣ና ደጃዝማች ውቤ ኃይለማርያም (1831 — 1855) በአሮሞና በአማራ የሥልጣን ባላንጣዎቻቸው ላይ ጉልህ የዘመናዊ ጦር መሣሪያ ሚዛን ነበራቸው። ነገር ግን በዘመኑ በአጠቃቀም ስልትና ጥበብ የነፍጠኛ ጦር የፈረሰኛውን ጦር ወራሳ አይመክተውም ነበር።¹⁷ በመሆኑም እስከ 1850ዎቹ መጀመሪያ ድረስ በሰሜን ኢትዮጵያ የአሮሞን የፈረስ ጦር ኃይል የሚመክት ሌላ የጦር ስልትና መሣሪያ አልተገኘም።

በሌላ በኩል በአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ከኢግሞ አህመድ ግራጁ ጊዜ ጀምሮ በግምት በተከዘና በላይኛው ዓባይ ሸለቆ መካከል በማያቋርጥ የጉሳ፣ የሃይማኖት፣ የሥልጣንና የእርስ በርስ ጦርነቶች ለረጅም ዘመን በሕይወትና በንብረት ታላቅ ጥቃትና ጥፋት በደረሰባቸው የሰሜን፣ የበጌምድር፣ የደምብያና የጉጃም አስተዳደር አካባቢዎች የአማራ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች በሀብትና በፈረስ ጦር ሚዛን ከአሮሞ፣ በጠመንጃ ሚዛን ደግሞ ከትግራ አንጃዎቻቸው ጋር አይመጣጡም ነበር።

ከዚህም የተነሳ በግምት ከ1769 እስከ 1855 ድረስ በሰሜን ደጋ ከታላቁ የትግራ የአስተዳደር ክልል በስተደቡብ የሚገኙ የወሎ የላስታ፣ የቤጌምድር፣ የደምብያና የጉጃም አስተዳደር ክልሎች “ቤጌምድር”ና “ጉንደር” በሚሉ ተለዋጭ ስሞች ከዚህ በላይ በተጠቀሰው የጁ — ወሎ አሮሞ ሥርወ ባላባት ቁጥጥር ሥርዋሉ። በአጭር አነጋገር በዘመኑ ግለትም በአሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ በቀይ ባህርና በላይኛው ዓባይ ሸለቆ መካከል የሚገኘው የኢትዮጵያ ምድር በጉንደርና በትግራ ሁለት ታላላቅ የአስተዳደር ክልሎች ተከፍሎ በአሮሞና በትግራ መሳፍንቶችና የጦር አበጋዞች ሥር ዋለ።

በአጼው መንግሥት የምዕከልና ዘመን

በዚህ ወቅት ከ1831 እስከ 1853 ድረስ የሰሜን — ትግራ ጠቅላይ ገዥው ደጃዝማች ውቤ ኃይለማርያምና የቤጌምድር — ጉንደር ጠቅላይ ገዥው ራስ ዓሊ አሉላ በማይላካ የኃይል ሚዛን ትግል ሲተናነቁ ባለ በሁለቱም ላይ ከቋራ የአማራው ሽፍታ ደጃዝማች ካሣ ኃይሉ የወደፊቱ ዳግማዊ ቴዎድሮስ እንደ ድንገተኛ መቅላፍት ወረደባቸው።

ይሁን እንጂ ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ ለረጅም ዘመን የኢኮኖሚና የፀጥታ ችግር ማዕከል በነበረው ሰሜን ኢትዮጵያ ከ1855 እስከ 1868 ድረስ የተካሄደው የቴዎድሮስ የአገር ግምባታ ፖሊሲና ተግባር በብዙ ውስጣዊና ውጫዊ ምክንያቶች ባይነካ ቀረ። ቢሆንም የንጉሡ የፖሊሲ ዓላማ ቀጥለው ለተነሱት መሪዎች ለእነዮሐንስ የአገር ግምባታ ፖሊሲ መሠረትና መመሪያ በመሆን እንደሞዴል አገለገለ።

ሠንጠረዥ 7

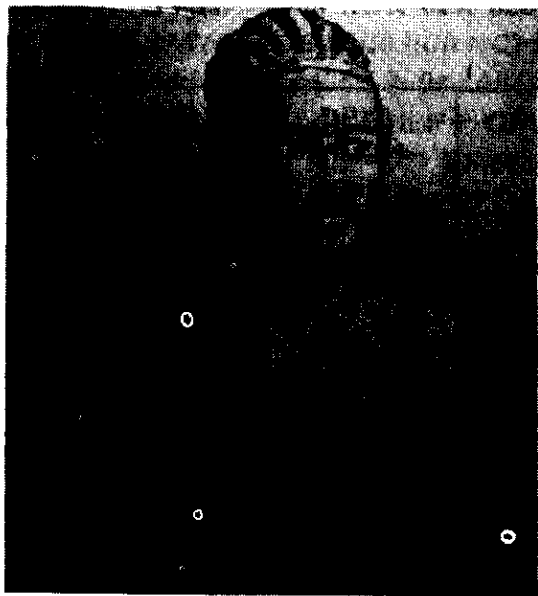
በ1855-1868 በቴዎድሮስ ዘመን የኤርትራ ግብር ዓይነትና መጠን

የአውራጃ ስም	የገባር ቀበሌዎች ብዛት	የብር ግብር መጠን	የክብት ግብር መጠን
ሐግሴን	37	11,400	441
ሠራዬ	40	10,586	563
አከለጉዛይ	28	15,146	117
ድምር	105	46,132	1,121

ምንጭ፣ R. Pankhurst, “Tax Revenues from the Northern Provinces: The Land of the Bahrnagash Mara-Mellas and Bogas in Pre-Colonial Times”, *Ethiopian Journal of African Studies*, vol.1, No. 2 (1981), pp. 7-39.

ከቴዎድሮስ ውድቀት በኋላ ከ1868 እስከ 1889 ድረስ በሰሜን ኢትዮጵያ ታላቁ የትግራይ ክልል በክልሉ የጥንታዊ መሳፍንት የእነ ራስ ሚካኤል የእነ ደጃዝማች ሰበጋዲስ ተወላጅና ወራሽ ሰደጃዝማች ካላ ምርጫ የወደፊቱ አጼ ዮሐንስ አራተኛ ዘመንና መሪነት የኢትዮጵያ የአጼው መንግሥት የፖለቲካ ምዕክልና ፖሊሲና ተግባር አዲስ መሠረትና ማዕከል እንደሆነ ይታወቃል።

በዚህ የአገር ግምባታ ወቅትና ተግባር የክልሉ ሕዝብና ጦር በአጼ ዮሐንስና በራስ አሉላ አባነጋ መሪነትና አዝማችነት የአገሪቱን ብሔራዊ ነፃነትና እንድንት ከግብፃ፣ ከሱዳንና ከኢጣሊያ ወራሪዎች ለማዳን በጉን ዳት፣ በጉራዕ፣ በከረን፣ በኩፊት፣ በዶጋሊና በመተማ የጦር ሚዳዎች ባካሄደው ትግል በሕይወትና በንብረት ታላቅ ጥፋትና ውድቀት ደረሰበት። በመሆኑም በ1889 መረብ በመለስ የጥንቱ ታሪካዊ የባህሪነጋሽ ግዛት ከታላቁ የትግራይ ክልልም ከአገሩም ተቆርጦ “ኤርትራ” በሚል አዲስ ስያሜ በኢጣሊያ ወራሪዎች እንደ ቅኝ ግዛት ተያዘ።¹⁸

አፄ ቴዎድሮስ (1811 - 1860)

ክፍል ሦስት

የታሪክ ግድፈት

1. የታሪክ ግንዛቤ

በኢትዮጵያ ቋንቋዎች ብሉም በኅብረተሰቡ ዘንድ በተረት፣ በታሪክና በሃይማኖት መካከል፣ በአሰብና በቋንቋ መካከል በወራ፣ በዜና መዋዕል፣ በገድልና በታሪክ መካከል፣ በታሪክ መረጃና በታሪክ ዕውቀት መካከል፣ በትውፊት፣ በወግ፣ በልማድ፣ በባህልና በታሪክ፣ በመንግሥትና በኅብረተሰብ መካከል፣ በንጉሥና በቤተ መንግሥት፣ በመንግሥትና በመስተዳድር መካከል፣ በመንግሥት ሥልጣን አካልና በአስፈጻሚ አካል መካከል የይዘት ሆነ የግንዛቤ ልዩነት የለም። ለምሳሌ በተሰማ ሀብተ ሚካኤል በተጻፈው ታላቅ የአግርኛ መዝገበ ቃላት፣ ታሪክ ማለት “ያለፈው ዘመን ወራ፣ ዜና መዋዕል” ነው ተብሎ ተገልጿል።¹

የሰው ልጅን የህልውና፣ የሕይወት፣ የተግባርና የዓላማ ጥያቄ በሚመለከት መሠረታዊ ጉዳይም የኅብረተሰቡ የሥፋራና የጊዜ ግንዛቤ ግልፅ አይደለም። በኅብረተሰቡ ግንዛቤ፣ “የሦስት ሺህ ዓመት ታሪክ”፣ “የአንድ መቶ ዓመት ታሪክ” ተብሎ እንደሚዘከረው፣ “ጊዜ” የወቅትና የዘመን ቁጥር እንጂ የሕይወት፣ የሁኔታና የሥራ ሂደት እንደሆነ የሕይወት መነሻና መድረሻ እንደሆነ አይታወቅም።

በዚህ ረገድ፣ በግምት ከዛሬ 2500 ዓመታት በፊት በግሪክ ተመራማሪዎች እንደተገለጸው፣ ታሪክ ከሰዎች ከአለፈው ዘመን ማገበራዊ ተግባርና ልምድ በተጨባጭ መረጃ በተወሰነ ሥፍራና ጊዜ በስልታዊ ምርምርና ሚዛን ተገናዝቦ የሚገኝ ልዩ ዓይነት ማገበራዊ ሳይንስ ማለትም ዕውቀት ነው።² በዚህ ተግባራዊ ትርጉምና ግንዛቤ፣ ታሪክ ሰው፣ አምላክ ወይም ሥራ አይደለም። ታሪክ ዳኛ፣ ጠበቃ ፍርድ ቤት፣ ሕግ አይደለም። ታሪክ ዕቃ፣ መጽሐፍ፣ ተረት፣ ወራ፣ ትውፊት፣ ዜና መዋዕል፣ ገድል፣ እምነት አይደለም። ታሪክ ጥንቆላም ትንቢትም አይደለም። ባጭሩ ታሪክ በትርጉሙም በተግባሩም የሰው ልጅ ያለፈውን ዘመን ሥራ በሥፍራና በጊዜ ከተጨባጭ መረጃ በማጥናትና በማገናዘብ ዛሬ የራሱን ብሉም የኅብረተሰቡን ሕልውና ሕይወትና ተግባር የሚያውቅበት ዕውቀት፣ የዕውቀት ሥልትና መሣሪያ ነው።³ ያለፈው የሰው ሥራ መረጃ፣ ሥፍራና ጊዜ የታሪክ ምንጮች እንጂ በራሳቸው ታሪክ ማለትም ዕውቀትና ጥበብ አይደሉም።

ታሪክ ከሰዎች ግንባራዊ ሕልውና፣ ሕይወት፣ ተግባርና ልምድ ግለትም ከአለፈው የሰዎች ሥራ በተጨማሪ መረጃ በሥፍራና በጊዜ ሚዛን ተመርምሮና ተገናዝቦ የሚገኝ ልዩ ግንባራዊ ሳይንስ ዕውቀት ነው ሲባል ደግሞ በሌላ በኩል ዕውቀት ራሱ ከሁሉ በፊት ምንድነው የሰው ልጅስ ከሌላው የተፈጥሮ ሁኔታና ሂደት ለምሳሌ ከውሃ ከእሳት ከድንጋይ ከአየር ተለይቶ ራሱንና አካባቢውን እንዴት ወይም በምን ተግባራዊ መንገድና መሣሪያ ለማወቅ ይችላል የሚለውን መሠረታዊ የዕውቀት ፍልስፍና ጥያቄ ያስከትላል።

በዚህ ረገድ ሰው ራሱንና አካባቢውን በአዕምሮ በሥፍራና በጊዜ ሚዛን በቋንቋ እግካይነት አስቦና እገናዝቦ የሚያውቅ ግንባራዊ እካል ነው። ከሁሉ በፊት ደግሞ የሰው አዕምሮ ራሱ በተግባራዊ ሕይወትና የሥራ ልምድ በሥፍራና በጊዜ የሚያድግና የሚዳብር ሕያው ሁኔታና ሂደት ነው።

ባጭሩ የሰው ልጅ በአዕምሮ መሣሪያው ተጨባጭ ግንባራዊ ሕይወትንና ተግባርን ግለትም በአለፈው ዘመን የተፈጸመውን ሥራ በተወሰነ የሥፍራና የጊዜ ሚዛን በቋንቋ አስቦና እገናዝቦ ራሱን ጎብረተሰቡንና አካባቢውን በትክክል የሚያውቅበት የዕውቀት ስልትና መሣሪያ ታሪክ ነው።

በዚህ የዕውቀት ግንዛቤና ትርጉም መሠረት በተጨማሪ መረጃ የተረጋገጠ የሰው ሥራና ልምድ መሆኑ በትክክል ስለማይታወቅ ተረት ወይም እምነት ከታሪክ ልዩ ነው። በመሆኑም የተረት፣ የእምነትና የታሪክ ልዩነት መሠረታዊ የመረጃ ጥያቄ ነው። በመረጃ ሚዛን በሥፍራና በጊዜ መሰፈርት በአለፈው የሰው ሥራና ልምድ በትክክል ያልታወቀና የማይታወቅ ነገር አሳብ አስተያየት ተረት ወይም የፈጠራ ነገር ይሆናል ግለት ነው። ታሪክ ከአለፈው የሰው ሥራና ልምድ በምርምር የሚገኝ ተግባራዊ ትምህርት ዕውቀት ነውና።

በመሆኑም ከአለፈው የሰው ተግባር አኳያ ተረት እንደ ሁኔታው በዕድል ጉጅም ጠቃሚያ ሊሆን ይችላል። በሌላ አነጋገር ተረት በአዕምሮ ሚዛን በሥፍራና በጊዜ ሰሌዳ በመረጃ ተገናዝቦ የሚታወቅ ሳይንሳዊ ዕውቀትና እውነት አይደለም። ሊሆንም አይችልም።

2. የታሪክ ትምህርትና ሙያ

ከዚህ በላይ በተረበው ትችትና ትንተና መሠረት የታሪክ ዕውቀትና እውነት መነሻው በሥፍራና በጊዜ ሚዛን ተመዝና በመረጃ የተረጋገጠ የሰው ሥራ መግለጫ ነው። ዛሬ በሳይንስና በቴክኖሎጂ ዘመን ታሪክን በጥናትና ምርምር ሚዛን በትክክል ለመማር ለማወቅ ለመጻፍና ለማስተማር በቅድሚያ የሚያስፈልጉ መሠረታዊ ነገሮችና ዝግጅቶች፡

1. የታሪክ መረጃ፤
2. ዓይነተኛ የሆነ የታሪክ ትምህርትና ሙያ፤
3. መሠረታዊ የታሪክ ፍልስፍና ናቸው።

በዚህ ረገድ በአፍሪካ ቀንድ የኢትዮጵያን ታሪክ ከስልተ ምርትና ከሥርዓተ ግንባር አንገር በሥፍራና በጊዜ ሚዛን በትክክል ለማጥናትና ለማወቅ፡

1. በአገር ውስጥ በጥንታዊ የደላማት፣ የሳባ፣ የግዕዝና የግሪክ ቋንቋዎች የተጻፉ የኢትዮጵያ የድንጋይ ላይ ጽሑፎች ከወርቅ ከነሐስና ከመዳብ ከተሠሩ ጥንታዊ ገንዘቦች ጋር፤
2. ከውጭ ደግሞ የጥንታዊ ግብጽውያን ሥዕላዊ የሃይሮግሊፍስ (Egyptian Hieroglyphics) መረጃ ከብዙ ጥንታዊ የዕብራይስጥ፣ የግሪክ፣ የሮማውያን የአረብ ታሪክ ጽሑፎችና ባለሙያዎች ጋር፤
3. በመካከለኛው ክፍለ ዘመን በግዕዝ ቋንቋ በብራና ላይ የተጻፉ የኢትዮጵያ የነገሥታት ዜና መዋዕሎችና የቅዱሳን ገድሎች፤
4. ከአሥራ ስድስተኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ በየጊዜው በምዕራብ የዲፕሎማሲ መልእክተኞች፣ ሚሱዮናውያን፣ የአገር ጉብኝዎችና ምሁራን ስለኢትዮጵያ ምድርና ሕዝብ በብዙ ዘመናዊ ቋንቋዎች የተጻፉ መጻሕፍት፤
5. ከቴዎድሮስ ዘመን መንግሥት ጀምሮ በአግርኛ ቋንቋ የተጻፉ የኢትዮጵያ የነገሥታት ዜና መዋዕሎች የሕግ መዛግብትና የመሥሪያ ቤት ሰነዶች፤
6. የትውፊትና የሥነ ልቦና መሪዎች መሠረታዊና አስፈላጊ የሆኑ የትምህርትና የዕውቀት ምንጮችና መሣሪያዎች ናቸው።

ጥንታዊ ግብጽውያን በዓመተ ዓለም በግምት ከ2800 እስከ 1300 ድረስ 1500 ዓመታት በሁለቱም በባህንና በምድር ግለትም በቀይ ባህርና በዓባይ ሸለቆ የንግድ መስመሮች በአፍሪካ ቀንድ ከጥንታዊው የፑንት አገር ጋር ለረጅም ዘመን የንግድና የሃይማኖት ግንኙነት እንደነበራቸው የአገሩንም ሕዝብ እንስሳት፣ እዕዋት፣ አዝርዕት፣ የእርሻና የንግድ ምርቶች፣ ሃይማኖትና አግልክት በሥዕልና በጽሑፍ የሚገልጹ ብዙ ጥንታዊ የሃይማኖት መረጃዎች አሉ።

በአገር ውስጥ ደግሞ በአራቱ ጥንታዊ የደአማት፣ የሳባ፣ የግዕዝና የግሪክ ቋንቋዎች ከ500 ዓመተ ዓለም እስከ 1000 ዓመተ ምሕረት ድረስ በ1500 የዓመታት ውስጥ የተጻፉና በ450 የሚቆጠሩ ጥንታዊ የድንጋይ ላይ ጽሑፎች በአለፉት ሁለት ምዕተ ዓመታት ውስጥ በሰሜን ኢትዮጵያ በአረቢያ፣ በሱዳንና በግብፅ በድምር ከ50 ከሚበልጡ ታሪካዊ ሥፍራዎች በ30 በሚቆጠሩ ምሁራንና ተመራማሪዎች ተገኝተው አሁን በብዙ ዘመናዊ ቋንቋዎች ትርጉም ለምርምር አገልግሎት ቀርበዋል።

ከእነዚህ ጥንታዊ የድንጋይ ላይ ጽሑፎች ከቅርብ ዓመታት በፊት ከኤርትራና ከትግራይ የተገኙትና በዓመተ ዓለም ከ430 እስከ 330 ድረስ ባለው በአንድ ምዕተ ዓመት ራሳቸውን የደአማት ነገሥታት ብለው በሚጠሩ በኢትዮጵያ ጥንታዊ ነገሥታት በሁለቱም በደአማትና በሳባ ቋንቋዎችና ፊደሎች የተጻፉ ከአሥር በላይ ዜና መዋዕሎች፣ በዘመነ ክርስትና መጀመሪያ በአንድ አክሱማዊ ንጉሥ በግሪክ ቋንቋና ፊደል ተጽፎ ከአዱሊስ የወደብ ከተማ የተገኘው ታሪካዊ ሰነድ፣ የአጼ ኢዛናና የአጼ ካሌብ በግዕዝና በግሪክ ቋንቋዎች የተጻፉ ዜና መዋዕሎችም በተለይ የኢትዮጵያን ጥንታዊ ታሪክ በሚመለከት ቁልፍ የዕውቀት ምንጮችና መሣሪያዎች ናቸው።

የኢትዮጵያን የመካከለኛውን ዘመን ታሪክ በሚመለከት ደግሞ በ1332 የተጻፈው የአጼ ዓምደጽዮን ዜና መዋዕል፣ ታዋቂ የአረብ ታሪክ ጸሐፊዎች አማሪና ማክሪዚ በቅደም ተከተል በ1335ና በ1435 አካባቢ ስለ ሰባቱ የኢትዮጵያ እስላማዊ የይፋት — አዳል፣ የደዋሮ፣ የአራባቢኒ፣ የሀዲያ፣ የሻርካ፣ የባሊና የደራ መንግሥታት የጻፉት የታሪክ መጻሕፍት፣ በ1434—1468 የተጻፈው የአጼ ዘርዓይዕቆብ ዜና መዋዕል፣ በ1535 የተጻፈው የኢማም አህመድ ግራጁ ዜና መዋዕል፣ በ1563 — 1597 የተጻፈው የአጼ ሠርፀድንግል ዜና መዋዕል፣ በ1593 በአባ ባሕሪይ የተጻፈው የእርሞ ፍለሳ ታሪክና በ1605 — 1632 በጸሐፊ ትእዛዝ ተክለ

ሥላሴ የተጻፈው የአጼ ሱስንዮስ ዜና መዋዕል የዘመኑ ቁልፍ የታሪክ መረጃዎች ናቸው።

በዘመነ ኢምፔሪያሊዝም የኢትዮጵያን ግዕዝላዊ የአጼው መንግሥት ምሥረታ በሚመለከት ሦስቱ የአጼ ቴዎድሮስ ዜና መዋዕሎች የአጼ ምኒልክ ዜና መዋዕልና በ1945 በኢትዮጵያ ከጥንታዊያን የፍርድ መዛግብት የተገኘና የተዘጋጀ የፍትሐብሔር ሕጋዊ ድርጅት በሚል ርዕስ በአራት ቅጾች የተሰበሰበው ግዙፍ የሕግ መጽሐፍ የዘመኑ ታሪክ ዋና ምንጮችና መሣሪያዎች ናቸው።

ሊንጉዊስቲክስ ግለትም ሥነ ልሳን ዛሬ ገና በግደግ ላይ የሚገኝ አዲስ የቋንቋ ሣይንስ ነው። የሊንጉዊስቲክስ ሳይንስ በአንድ በተወሰነ ሥፍራና ጊዜ በሚገኙ ቋንቋዎች መካከል በድምፅ፣ በቃላት፣ በአረፍተ ነገር ምሥረታና በአጠቃላይ የቋንቋን ውስጣዊ ባህሪ በመመርመር በቋንቋዎች መሀል የሚታየውን ተመሳሳይነትና ልዩነት በማስረዳት እነዚህን ቋንቋዎች በሚናገሩ ሰዎች መካከል በሥፍራና በጊዜ የነበረውንና ያለውን ታሪካዊ ግንኙነት በአጠቃላይ መንገድ የሚያሳይ የትምህርት ጥበብና ዘዴ ነው።

በዚህ አኳያ ለምሳሌ የዘመናችን ታዋቂ የሊንጉዊስቲክስ ምሁራን በሕዝቦች መካከል ያለውን ሊንጉዊስቲካዊ፣ ታሪካዊና ባህላዊ ግንኙነት በማጥናት በአያሌ መቶ የሚቆጠሩ የሰሜን የምዕራብና የምሥራቅ አፍሪካ ጥንታዊና ዘመናዊ ቋንቋዎችን “የአፍሮ — እስያዊ ቋንቋዎች” “በሚል ጥቅል ስያሜና ምደባ የጥንታዊ ግብፅ፣ የቦርበር፣ ቻዳዊ፣ ናይሎ — ሳራዊ፣ አሞኦዊ፣ ኩሻዊና ሴማዊ ቋንቋዎች በማለት በብዙ ጂኦግራፊያዊ፣ ባህላዊና ታሪካዊ አካባቢዎች መድበው በአፍሪካ ሕዝቦችና ቋንቋዎች መካከል ከጥንት ጀምሮ ለብዙ ሺህ ዓመታት የነበረውንና ያለውን አህጉራዊና አካባቢያዊ የዘርና የባህል ግንኙነት በአጠቃላይ መልኩ ያሳያሉ። ዛሬ ከእነዚህ ከአፍሮ እስያዊ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች በተለይ አሞኦዊ ሙሉ በሙሉ፣ ኩሻዊና ሴማዊ አብዛኛው፣ ናይሎ — ሳራውያን ደግሞ በከፊል የሚገኙት በኢትዮጵያ ምድር ነው።

በዚህ በኢትዮጵያ የቋንቋ ቤተሰቦችና ማኅበረሰቦች ብዛትና አንድነት ነገር እንደ እውሮፓውያን አቆጣጠር በግምት ከ1890 እስከ 1960 ድረስ ባለው ጊዜ ውስጥ የምዕራብ በተለይም የጀርመንና የኢጣሊያን ምሁራን የአገሪቱን ስምንቱን ሴማዊ የግዕዝ፣ የትግረ፣ የትግራይ፣ የአማራ፣ የአደሬ፣

የጉራጌ፣ የአርጉባና የጋፋት፣ ቋንቋዎችንና ግብረሰቦችን መኖር የአስተያየታቸው መነሻ በግድረግ በ500 ዓመተ ዓለም አካባቢ በአፍሪካ ቀንድ በቀይ ባህርና በዓባይ ሸለቆ መካከል የኢትዮጵያን ጥንታዊ የአክሱማውያንን መንግሥትና ሥልጣኔ “የፈጠሩት” ከአረቢያ ቀይ ባህርን ተሻግረው የመው “ሀበሻ”ና “ዓጋዚያን” የሚባሉ ሁለት ሴማዊ ነገዶች ናቸው የሚል ሙሉ ምት ቴሲስ ግስተማራቸው ይታወቃል። ይህን ቴሲስ ከአስተማሩት የምዕራብ ምሁራን ኢጣሊያኑ ኮንቲ ሮሲኒ (1872 - 1949)ና የጀርመኑ ኢና ሊትማን (1875 - 1950) በመጀመሪያ ደረጃ የሚጠቀሱ ናቸው።

ይሁን እንጂ አሁን ከ1950 ፊወዲህ የዘመናችን ከፍተኛ የሊንጉዊስቲክስ ሳይንስ እንደሚያስተምረን “ሴማዊ” ሕዝብና ቋንቋ በጥንታዊ አረቢያ ከመገኘቱ በፊት በአፍሪካ ቀንድ ቢያንስ ከስምንት እስከ አሥር ሺህ ዓመታት ትድሚያ ነበረው። በሌላ አባባል፣ ዘመናዊ የሊንጉዊስቲክስ ሳይንስ በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ብሔረሰቦች መካከል የነበረውንና ያለውን ጥንታዊና ባህላዊ አንድነት ብቻ ሳይሆን የኢትዮጵያ ሕዝብና ሥልጣኔ ምንጩና መሠረቱ የአፍሪካ ምድር መሆኑን ጨምሮ የሚያስተምረን የምርምር ዘዴና ጥበብ ነው።

በመጨረሻም ዛሬ ዘመናዊ የምርምር ዘዴና ጥበብ በደረሰበት የዕድገት ደረጃ ትውፊት ግለትም አፈታሪክ በምሁራን ዘንድ ከጽሑፍና ከቋንቋ መረጃዎች ጋር አብሮ የሚቆጠር የራሱ የሆነ ጠባይ ያለው የትምህርትና የዕውቀት ምንጭ ሆኗል። በመሆኑም ዛሬ በኢትዮጵያ የታሪክ ትምህርትና ጥናት ምስክሩ የጽሑፍ፣ የትውፊትና የሊንጉዊስቲክስ መረጃዎች ቁልፍ የዕውቀት ምንጮችና ገሪያዎች ናቸው።

3. የኤርትራ ታሪክ የፖለቲካ ትርጉም

መግቢያ፡

ዛሬ የኢትዮጵያ የፖለቲካ ድርጅቶች የታሪክ ግንዛቤና ትርጉም ጥንት በቤተ ክርስቲያን ምሁራንና ገዳማት መካከል የነበረውን የምሥጢረ ሥላሴ ትምህርትና ትርጉም ያስታውሰናል። ለዚህ አባባል በሚከተሉት ሁለት ምንግቦች የኤርትራን ታሪክ በሚመለከት፣ ከኢትዮጵያ ሕዝቦች አብዮታዊ ዲሞክራሲያዊ ግምባር (ኢሕአዴግ)ና ከአንጋፋው የኤርትራ ነፃነት ግምባር ጀበሃ አባላት በጽሑፍ የቀረቡ ተቃራኒ ትርጉሞች ግብረጃዎች ይሆናሉ።

የመጀመሪያው ምንግብ የተወሰደው በመጋቢት 1984 “አብዮታዊ ዲሞክራሲ በኤርትራና በአንድነት ጥያቄ ላይ “በሚል ርዕስ በተረበው ጽሑፍ” የኮሎኒያ ኤርትራ አመራረት “ በተሰኘ ንዑስ ክፍል ከኢሕአዴግ ከተሰጠው የኤርትራ ታሪክ ትንታኔ ነው። ሁለተኛው ምንግብ የተወሰደው ደግሞ” የኤርትራ ቆላግ አካባቢ ነዋሪዎች ተወካዮች ያቀረቡት ጥያቄ “በሚል ርዕስ ከጀበሃ አባላት በአዲስ ዘመን ጋዜጣ በታኅሣሥ 21 ቀን 1981 እትም ላይ ከወጣው የኤርትራ ታሪክ ትንታኔ ነው።

3.1. የኤርትራ ታሪክ በኢሕአዴግ ግንዛቤ

“ጣሊያን” ኮሎኒያ ኤርትራ” በሚል ስም ኤርትራን በአንድ አስተዳደር ሥር እስገብቶ ባለዳዊ ግዛቱ ያደረጋት አውሮፓውያን አፍሪካን ተቀራምተው በባለዳዊ ግዛትነት ይይዙ በነበሩበት በ19ኛው ክፍለ ዘመን መጨረሻ በ1891 ዓ.ም. ነው። ኤርትራ ውስጥ ከዚህ ጊዜ በፊት የነበረውን ሁኔታ መረዳት በኋላ የሆነውን ነገር በሚገባ ለመገንዘብ ስለሚያገዝ ታሪኩን አጠር አድርጎ መመልከቱ ጠቃሚ ነው።

የአክሱም ግዛት ዳር ድንበር ከየት እስከየት እንደነበር በግብፅ የተቀመጠ ባይሆንም በአንድ በኩል ከግዳጋስካር እስከ ደቡብ አረቢያ የሚል ምንም የታሪክ ተቀባይነት የሌለው ተረት ሲኖር በሌላ በኩል ግን አብዛኛው የኤርትራ ክፍልም ሆነ የቀይ ባህር ወደብ የሆነችው አዱሊስ የአክሱም ግዛት አካል እንደነበሩ አብዛኞቹ የታሪክ ፀሐፊዎች ይስማማሉ። ስለሆነም አብዛኛው የኤርትራ ክፍል የአክሱም ንግሥና አካል ነበር የሚለው መነሻችን ይሆናል።

በ6ኛው ክፍለ ዘመን አረቦች ግብፅን ወረው በተቆጣጠሩበት ወቅት የቢጃ ሕዝቦች ፈታቸውን ወደ ደቡብ መልሰው ከአክሱም ግዛት ሰፊ አካባቢዎችን እንደተቆጣጠሩ ከዚህ ጋር በተያያዘ ሁኔታ አክሱም ከባህር በር እየተቆረጠች እንደመጣች፣ የአክሱም ሥልጣኔ በንግድ ላይ የተመሠረተ ስለነበር በዚህ ምክንያት የአክሱም ንግሥና እየተዳከመ እንደመጣና ወደ ደቡብ ገፅ መሰፋፋት እንደጀመረም ሁሉም የታሪክ ፀሐፊዎች ይስማማሉ። ስለዚህ ይህም ሁለተኛ መነሻችን ይሆናል።

የቢጃ ሕዝቦች መስፋፋት የላቀ ተፅዕኖውን ያሳረፈው በኤርትራ ላይ

ነበር። ቢጀውያን በሰሜናዊ ሜዳችና በምዕራብ ቆላጣ የኤርትራ ሥፍራዎች ብቻ ሳይታጠሩ ሙሉ የኤርትራ ደጋግና የተወሰነ ምሥራቃዊ የኤርትራ ቆላዎቻችንም ተቆጣጥረዋል። በዚህ ሙሉ ከሰሜን የኤርትራ አካባቢ ከ6ኛው ክፍለ ዘመን ጀምሮ እስከ 14ኛው ክፍለ ዘመን በአክሱም የንግሥና ዘመንና ከዚያ በኋላ ከተነሱት የሰሜን ኢትዮጵያ ነገሥታት ተቆርጦ ቆይቷል። አብዛኛውን የኤርትራን ክፍል ቢጀውያን ሰፍረውበት፣ የተወሰኑ የኤርትራ ቆላጣ ክፍሎች የኒሎቲክ ሕዝቦች፣ የቀይ ባህር ዳርቻን የተወሰነ አካባቢ ደግሞ አፋሮች ሰፍረውበት እንደነበረ ትረሻስኪስ፣ ሎንግሪንግና ሌሎች የታሪክ ፀሐፊዎች ያስረዳሉ።

ከአክሱም ንግሥና ውድቀት በኋላ በ14ኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ በሰሜን ኢትዮጵያ የተጠናከሩ አዳዲስ ነገሥታት ብቅ ከግለታቸው ጋር በተዛመደ ሁኔታ ከአገሩ፣ ከትግራይና ከደንቢያ ሰዎች በብዛት እየሄዱ ቢጀውያንን ከደጋግው ኤርትራ እስከ ደቡባዊ ከረን በመግፋት አባረው ተከታቸው። ይህ ፍልሰት በ14ኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ ይጀምሮ እንጂ በዚህ ብቻ ያበቃ አልነበረም። አነሰም በዛም በኋላም ያለግዳረጥ ቀጥሏል ግሪት ይቻላል። ከረን አካባቢ የሚገኙ ቢለን የሚባሉ ሕዝቦች ወደ ኤርትራ የፀደረገው የአገው ፍልሰት ቅሪቶች ናቸው። በዚህ ፍልሰት አግካይነት የኤርትራ ደጋዎች ከዚህ ጊዜ ጀምሮ የጣልያን ቅኝ አገዛዝ እስኪመጣ ድረስ የነበራቸው ታሪክ ከሰሜን ኢትዮጵያ አጠቃላይ ታሪክ ጋር የተሳሰረ ነበር።

ከ14ኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ ጀምሮ ከደንቢያ፣ ትግራይና አገው ወደ ኤርትራ የፈለሱ ሕዝቦች የኤርትራን ደጋግ ክፍል ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር እንዲተሳሰር ከግድረግ አልፈው መላውን ኤርትራ በተለይ ደግሞ የቀይ ባህር ዳርቻን ወደ ተመሳሳይ ደረጃ ሊያደርሱት አልቻሉም። በእርግጥ ከኤርትራ ደጋዎች ሕዝብ ወደ ሰሜን ምዕራብና ምሥራቅ ኤርትራ ዘምተው ከብትና ንብረት ይዘው የሚመለሱ አልነበሩም ግለት አይደለም። ይህ በተደጋጋሚና ለረጅም ጊዜ ይካሄድ እንደነበር የታሪክ ፀሐፊዎች ይገልጻሉ። ከዚህ አልፈው ከደጋዎቹ ተሻግረው ወደ ተጠቀሱት አካባቢዎች በመግባት የሚሰፍሩ እንደነበሩም የተረጋገጠ ሃቅ ነው። ይሁን እንጂ ሰፋሪዎቹም ቢሆኑ ከተወሰነ ጊዜ በኋላ በአካባቢው ተውጠው ግንኙነታቸውንና ሃይማኖታቸውን ቀይረው የሚቀሩ እንጂ ያን አካባቢ በግስተዳደር ከኤርትራ ደጋዎች ጋር በእሱም አግካይነት ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር ሊያስተሳስሩት አልቻሉም። ሁኔታው እንደዚህ ሆኖ ከቆየ በኋላ በ15ኛውና

በ16ኛው ክፍለ ዘመን ይበልጥ ሙሉ እየለየ ሂደት።

የኤርትራ ምዕራባዊ ቆላ መናገሻውን በሱዳን ውስጥ ስናርሳይ ባደረገ የፋንግ ንግሥና፣ የኤርትራ ምሥራቃዊ ቆላዎች ታግኝነታቸውን ለአውሳሱልጣን ባደረጉ በተለያዩ የአፋር መሬቶች፣ የምዕራብ አካባቢ በቱርክ፣ የኤርትራ ደጋዎች ደግሞ በፖለቲካና አስተዳደራዊ ረገድ የሰሜን ኢትዮጵያ (ትግራይ፣ ላስታ፣ ጉንደር፣ ሸዋ፣ ጉጃም፣ ወዘተ...) አካል በነበረ የባህረነጋ ሾች ንግሥና የሚተዳደሩ ሆነው ለረጅም ጊዜ ቆይተዋል። ከዚህ በኋላ በ19ኛው ክፍለ ዘመን መጀመሪያ ግብፅ የፋንግ መንግሥትንና ቱርክን ተከት አብዛኛውን የኤርትራ ቆላጣ ሥፍራና የከረንን አካባቢ ተቆጣጠረ። በመጨረሻም ደግሞ ጣሊያን ምዕራባዊና ምሥራቃዊ ቆላዎችን ሰሜናዊውን ሜዳና ደጋግውን ኤርትራ አጣምሮ “ኮሎኒያ ኤርትራ” በግለት ቅኝ ግዛቱን መሠረተ።

ከላይ የተጠቀሰው ሐቅ በብዙ የታሪክ ፀሐፊዎች በዝርዝር የቀረበ ሲሆን የኤርትራን ታሪክ ሰፋ ባለሙሉ የጻፉ ሁለት እንግሊዛውያን የታሪክ ፀሐፊዎች ደግሞ ይበልጥ ዝርዝረው ያስቀምጡታል። ለምሳሌ ትረሻስኪስ የተባለ ታሪክ ፀሐፊ “ኤርትራ ኢ ኮሎኒ ኢን ትራንዚሽን” በሚለው መጽሐፍ ከገፅ 4 — 10 ባለው ይህን ሐቅ የሚያስቀምጥ ሲሆን ሎንግሪንግ የተባለ ፀሐፊ ደግሞ በተመሳሳይ መንገድ “ኢ ሾርት ሂስቶሪ ኦፍ ኤርትራ” በሚለው መጽሐፍ በገጽ 42-43 ባለው ላይ ይህንኑ አስፍሮት ይገኛል።

ይህ የተጠቀሰው ታሪካዊ ሐቅ የሚያመለክተው ብዙ ነገር አለ። ኤርትራ ከስድስተኛው ክፍለ ዘመን በፊት አብዛኛው ክፍሏ የአክሱም ንግሥና አካል የነበረ ሲሆን በኋላ ግን በ19ኛው ክፍለ ዘመን መጨረሻ ላይ በጣሊያን ባዕዳዊ አገዛዝ እስክትገጣጠም ድረስ በአንድ መንግሥት ሥር የምትተዳደር አልነበረችም። ምዕራባዊው ቆላና ሰሜናዊ ሜዳ ብቻውን፣ ምሥራቃዊው ቆላ ብቻውን፣ ደጋው ደግሞ በአብዛኛው ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር ተሳስሮ ከ13 ክፍለ ዘመን በላይ ከኖረ በኋላ ነበር ጣሊያን አገጣጥሞ አንድ ባዕዳዊ ግዛት ያደረጋት። ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር ለረጅም ጊዜ የቆየው የኤርትራ ደጋግ ክፍል ሳይቀር የአክሱም ንግሥና አካል ሆኖ ከቆየ በኋላ ከ6ኛው ክፍለ ዘመን እስከ 14ኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ በቢጀውያን ሙሉ በሙሉ ተይዞ በሰሜን ኢትዮጵያ የነበረው ንግሥና አካል ሙሆኑ ለ800 ዓመታት ያህል አቋርጦ ቆይቷል። ከዚህን ያህል ጊዜ ቆይታ ጀምሮም

የጣሊያን ቅኝ አገዛዝ እስከተመሰረተበት እስከ 19ኛው ክፍለ ዘመን ድረስ ለ500 ዓመታት ያህል ሰፊ ውስጣዊ ነፃነት ከነበራቸው ግን ደግሞ በአጠቃላይ የሰሜን ኢትዮጵያ ንግሥቶች አስተዳደር ሥር ከነበሩት የአቢስኒያ ክፍሎች አንዱ ሆኖ ቆይታለች። አጼ ምኒልክ ባደረጉት የግዛት መስፋፋት ሰሜን ኢትዮጵያ ከዛሬው የደቡብ የምዕራብና የምሥራቅ ኢትዮጵያ ጋር ተጣምሮ በአንድ ግዕዝላዊ መንግሥት ሥር በገባበት ጊዜ ነበር ኤርትራ ለ1300 ዓመታት ያህል በልዩ ልዩ አስተዳደሮች ሥር ተበታትና ከቆየች በኋላ የተገጣጠመችው የአክሱም ንግሥነት አካል የነበረው የኤርትራ ደጋግ ክፍልም ለ800 ዓመታት ያህል ከሱ ውጭ ሆኖ ከቆየና ለ500 ዓመታት ያህል ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር ተሳታፊ ከቆየ በኋላ “የኮሎኒያ ኤርትራ” አካል የሆነው በዚህ ጊዜ ነበር።

ይህ ሐቅ የሚያመለክተው ተጨማሪ ነገርም አለ። ኤርትራ ራሷም ሆነች ኤርትራና ኢትዮጵያ በአንድ ላይ ያልተቋረጠ የ3000 ዘመን የጋራ ታሪክ የላቸውም። የሰሜን ኢትዮጵያ ጋር ያልተቋረጠ ረጅም ትስስር የነበረው የኤርትራ ደጋግ ክፍልም ሳይቀር በመካከል ለ800 ዓመታት ያህል ተለይቶ ነበር። ይሁን እንጂ ከዚያ በኋላ ለ500 ዓመታት ያህል ከሰሜን ኢትዮጵያ ጋር የተሳሰረ ስለነበር በባህል፣ በሃይማኖት፣ በቋንቋና በሥነ አዕምሮም ጭምር ከሌላው የኤርትራ አካባቢ ይልቅ ለሰሜን ኢትዮጵያ የቀረበ ነበር።

በዚህ መልክ የተገጣጠመችው ኮሎኒያ ኤርትራ ለ52 ዓመታት ያህል በጣሊያን ግዛት ሥር ቆይታ ጣሊያን እ.ኤ.አ. በ1941 ከተቸነፈ በኋላ ለ12 ዓመታት በአንገሊዝ ሞገዚታዊ አስተዳደር ሥር ገባች። ከዚህ በኋላ እ.ኤ.አ. በ1952 ከኢትዮጵያ ጋር በፌዴሬሽን እንድትተሳሰር ሲደረግ እ.ኤ.አ. በ1960 ደግሞ ፌዴሬሽኑ ፈርሶ ኤርትራ የኢትዮጵያ አንዲት ክፍለ ሀገር ሆነች። በኤርትራ ፖለቲካዊ ሕይወት በተለይ ደግሞ በኤርትራና በኢትዮጵያ መተሳሰር ላይ ቁልፍ ሚና የነበረው ጊዜ ጣሊያን ከተቸነፈች በት ኤርትራ ከኢትዮጵያ ጋር በፌዴሬሽን እስከተሳሰረችበት ድረስ ያለው የ12 ዓመታት ገደማ ስለሆነ ይህን ጊዜ በመጠኑም ቢሆን ሰፋ አድርጉ መመልከቱ ጠቃሚና አስፈላጊ ይሆናል።

በሁለተኛው የዓለም ጦርነት ያቸነፉት አራት ሃያላን መንግሥታት አሜሪካ፣ ሶቪየት ኅብረት፣ እንግሊዝና ፈረንሳይ የኢጣሊያን ቅኝ ግዛቶችን

እስመልክተው አንድ ዓይነት መግባባት ነበራቸው። የነኝህን ግዛቶች የወደፊት ዕድል ራሳቸው ተስማምተው ሊጨርሱ ሊሰጡ ካልቻሉ ግን ጉዳዩ ወደ ተባበሩት መንግሥታት ጠቅላላ ጉባኤ ቀርቦ አስተያየት እንዲሰጥበትና በአስተያየቱ መሠረት እንዲፈጸም የሚል ነበር። በዚህ መሠረት የሊቢያ፣ ሶማሊያና ኤርትራ ጉዳይ ቀርቦላቸው ኢትዮጵያ ሶማሊያና ኤርትራ ለእኔ ይገባኛል ብላ ተሟገተች። ሃያላኑ መንግሥታት ሊቢያ ወዲያውን ነፃ እንድትሆን በየኋላት። ሶማሊያም ለተወሰነ ጊዜ የጣሊያን ሞገዚታዊ ግዛት ሆና ከቆየች በኋላ ነፃ እንድትሆን ወሰኑላት። የኤርትራን የወደፊት ዕድል በሚመለከት ግን ሊሰጡ ስላልቻሉ ወደ ተባበሩት መንግሥታት ጠቅላላ ጉባኤ እንዲቀርብ ወሰኑ። እነዚህ ሃያላን መንግሥታት ከላይ የተጠቀሰውን ብይን እያስቀመጡ ሲያስፈጽሙ ኤርትራ ውስጥ የተለያዩ ታሪካዊ ዕድገት ይታይ ነበር።”

3.2. የኤርትራ ታሪክ በጀበሃ ግንዛቤ

“የኤርትራ ሕዝብ ከተቀረው የኢትዮጵያ ሕዝብ ጋር የተሳሰረ ታሪክ ያለው ነው። ከአክሱም ዘመን መንግሥት ብቻ እንኳ ብንነሳ የአክሱም ሥልጣኔና መንግሥት በዘመኑ ከነበሩት ኃያላን ግለትም ከሮማውያንና ከፋርሶች ጋር ተፎካካሪ እንደነበር የታወቀ ሲሆን ከልሱም ከዛሬው ኢትዮጵያ የላቀ እንደነበር በታሪክ ተመዝግቦአል። ከጊዜ በኋላ የሀገሮች ድንበርና ክልል እየተቀያየሩ ዛሬ ያለውን መልክ ይያዝ እንጂ የአክሱም መንግሥት ግዕዝነት በሰሜናዊ የኢትዮጵያ ሕፃናት መሥርቶ በነበረበት ጊዜ የኢትዮጵያ ዳር ድንበር በምሥራቅ ከቀይ ባህር ባሻገር በምዕራብ በኩል ደግሞ እስከ ሚሮዌ ድረስ ይዘልቅ እንደነበር በብዙ የታሪክ ጸሐፊዎች የተረጋገጠ ከመሆኑም በላይ አሁንም በድንጋይ ሐውልት ላይ የተቀረጸው ማስረጃ በቂ ማረጋገጫ ነው።

ይህ ቀደምት የኢትዮጵያ የሥልጣኔ ምንጭና የመንግሥት እምብርት የሆነው ሰሜናዊ ክፍል በአንድም የታሪክ ወቅት ከቀረው የኢትዮጵያ ሕዝብ ተነጥሎ የታየበት ጊዜ ከቶ እንደሌለ ለማስረዳት ማስረጃ መፈለግና ማፈላለግ አያሻም። ዛሬ ኤርትራ የሚል ስያሜ የተሰጠው የኢጣሊያ ቅኝ ገዥዎች ኢትዮጵያን በሙሉ በቁጥጥራቸው ሥር ለግድረግ በተነሱበት ጊዜና በታሪክ አጋጣሚ በዚሁ በሰሜናዊ ክፍል በቆዩበት ወቅት ነበር። ከዚያ በፊት ግን የዛሬዋ ኤርትራ በተለያዩ ስሞች ግለትም ባህረነጋሽ፣ ባህረምድሪ እየተባለች ትጠራ እንደነበር እንኳን ታሪክ እኛም በዚህ ዘመን የምንናረው የምናውቀውና የምናረጋግጠው ሐቅ ነው።

በኢትዮጵያ የረጅም ጊዜ ታሪክ ሂደት ውስጥ የተለያዩ ሕዝባዊ እንቅስቃሴዎች መከሰታቸው ይታወቃል። የኢትዮጵያ ብሔረሰቦችም ከቀድሞው ትውልድ የተቀበሉትና የሚያምኑበት ለመጭው ትውልድም የሚያስተላልፉት ታሪክ አላቸው።”

የክልሉ የኤርትራ ሕዝብ በታሪክ ሂደት ውስጥ እስከ ፋሽስት ጣልታገብነት ጊዜ ድረስ ግለትም የዛሬውን መልኩን ከመያዙ በፊት በዕድገት ላይ በነበረበት ወቅት ምንጩና ጥንታዊ ታሪኩ ሲመረመር የደጋግው ክፍል ዛሬ ሐማሴን፣ ሠራዩና አካለ ጉዛይ የሚባሉት ክፍል ሕዝቦች በለመዛኙ ከአሁኑ ትግራይና ወሎ ወደ ዳር በመሸጋሸግና በመፍለስ የሄደ ሲሆን የቆላው ጎብረተሰብ በተለይ ቤንአሚር ናራና ኩናማ ከኢትዮጵያ ማዕከላዊና ደቡባዊ ክፍል የሄዱ ናቸው። የቤንአሚር ሕዝብ ደግሞ ከአክሱም ዘመነ መንግሥት ቀጥሎ እስከ 13ኛው ምዕተ ዓመት አመራር ላይ የነበረ ሥርወ መንግሥት ግለትም የአገው ብሔረሰብ አካል እንጂ አንዳንድ ታሪክ እፍራሾች እንደሚሉት ከዚህ የተለየና ከውጭ የመጣ ባዕድ ሕዝብ እንዳልሆነ ታሪክ በትክክል የሚመሰክረው ነው።

ይህም ግለት የሰሜኑ ክፍል ሀገራችን በታሪክ ሂደት ውስጥ በደጋና በቆላው የተፈጥሮ ሁኔታና አኗኗር እንዲሁም ጊዜ በፈጠረው የባህል መወራረስ የራሱን መለያና ሕልውና በኢትዮጵያ አንድነት ውስጥ የቆየና በተለያዩ የዕድገት ደረጃ ላይ ያሉ ከስምንት በላይ ብሔረሰቦች ያሉበት ክልል እንጂ ኤርትራ ብሎ አንድም ብሔረሰብ የሌለ ከመሆኑም በላይ ኤርትራ የሚባለው ስም ራሱ የተሰጠው ከባዕዳን

ቅኝ ገዢዎች ነው። ይህም የተለያዩ ብሔረሰቦች ለሚኖሩበት ለክፍለ ሀገራችን ኤርትራ የሚለውን ስያሜ የሰጡት ኢትዮጵያን የባህር በር አሳጥተው በማፈን ሕዝቡንም በጉዛና በሃይማኖት ከፋፍለው ለማዳፈንና ለመበታተን ያቀዱት የተለሙት የቀዶ ጥገና ስልት ነው።

ኢጣሊያ ለ50 ዓመታት እንግሊዝ ለ10 ዓመታት በኤርትራ በቆዩበት ወቅት በመሰሪ የከፋፍለህ ገዛት ፖሊሲያቸው ደገኛውን ከቆለኛው ክርስቲያንን ከእስላሙ ለመለያየት ከፍተኛ ጥረት አድርገዋል። በዚህም መነሻ በቆለኛውና በደገኛው መካከል ልዩነትና ቅራኔ እንዲፈጠር የነበረውም እንዲስፋፋ በማድረጋቸው ጠንሰው የሄዱት ተንታላ ዛሬ በኤርትራ ክፍለ ሀገር ላለው ችግር ዋነኛ ምክንያት ሆኗል።”¹⁰

4. የኢትዮ-ኤርትራ ታሪክ ይዘትና ሂደት

የሥርዓተ ማህበሩ ጥያቄ

ከዚህ በላይ የፖለቲካ ግምባርች በቀረቡት ተቃራኒ የታሪክ ትርጉሞች ላይ እንዳንድ አስተያየቶችን ለማትረብ ከሥርዓተ ማህበርና ከመንግሥት ሥልጣን ግንዛቤ አኳያ እንዳንድ ለመንደርደሪያ የሚሆኑ መሠረታዊ የቴዎሪ አሳቦችን በቅድሚያ ማስቀመጥ ያስፈልጋል።

የቅርፅና የደረጃ ልዩነት ሳይደረግ በየትም ቦታና በምንም ጊዜ መንግሥት አንድ የተወሰነ የመሬት ክልል፣ የመሬቱ ባለቤት ሕዝብና የፖለቲካ ሥርዓት አንድነትና ሕጋዊ መስተጋብር ነው።¹¹ የመንግሥት ዋናው መግለጫ የመንግሥት ሥልጣን ነው። የመንግሥት ሥልጣን በትርጉሙም በተግባሩም በአንድ በተወሰነ ሕዝብና ጎብረተሰብ ላይ በሕይወትና በንብረት ጉዳዮች ይግባኝ የማይኖረውን የመጨረሻ ውሳኔ ለመላለፍ የሚችል የበላይ ኃይል ወይም ሥልጣን ነው። በመሆኑም መንግሥት በሥፍራና በጊዜ በራሱ ኢኮኖሚ አስብ ቋንቋ፣ ባህል፣ ሕግና ሥርዓት የሚከሰት አንድ ልዩ ማህበራዊ ድርጅት ነው።

ከፖለቲካ ሥርዓትና ሥልጣን አኳያ መንግሥት ሥልጣኑ በተለያዩ ሉአላዊ የፖለቲካ አካላትና አባላት መካከል የማይከፈል ለሃዳዊ መንግሥት ወይም ሥልጣኑ በተለያዩና እኩል በሆኑ ሉአላዊ የፖለቲካ አካላትና ኃይሎች መካከል የሚከፈል ፈዴራላዊ ጎብረመንግሥት ሊሆን ይችላል። መንግሥት ለሃዳዊም ሆነ ፈዴራላዊ በራሱ ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች የሚከሰት ማህበራዊ ሥርዓት ድርጅት ነው።

በዚህ ረገድ በሀውርታዊ መንግሥት የብዙ ቋንቋዎች የብዙ ሕዝቦች የብዙ ብሔረሰቦች፣ የብዙ ባህሎች፣ የብዙ ሃይማኖቶች ጎብረመንግሥት ነው። ከፖለቲካ ሥርዓትና ሥልጣን አኳያ በሀውርታዊ መንግሥት በቅርጹ ለሃዳዊም ፈዴራላዊም ሊሆን ይችላል።

ከታሪክ እንደሚታወቀው የበሀውርታዊ ጎብረተሰብና ለሃዳዊ የፖለቲካ ሥርዓት ቅንጅት የቅራኔና የግጭት ጎብረተሰብ ነው። ምክንያቱም በበሀውርታዊ ጎብረተሰብና በለሃዳዊ የፖለቲካ ሥርዓት ቅንጅት የመንግሥት ሥልጣን ይዞ ጎብረተሰቡን የሚገዛው ኃይል የሚመጣው ከተወሰነው ቤተሰብ (ዲያናስቲ) ጉላ አካባቢ ክልል ወገን መደብ ድርጅት ስለሚሆን

ነው። በመሆኑም የገዢው መደብ ወሰንና ይግባኝ የሌለውን የመንግሥት ሥልጣን በእጁ ይዞ በኅብረተሰቡ ዘንድ የሁሉን ወገኖች ጥቅምና መብት በአንድነትና በእኩልነት ለማክበርና ለማስከበር እቅዱ ስለማይኖረው በፖሊሲና በፖለቲካ የሥልጣን፣ የሥርዓት፣ የመብት፣ የጥቅም የህብት የክብር የባህልና የታሪክ ምዕክልና ይፈልጋል።

ይህንን በግድ ሕጋዊና ዘላቂ ለማድረግ የፖለቲካ ተረት ይፈጥራል። የኃይልና የቁጥጥር ድርጅቶችን ግለትም የሃይማኖት የጦር፣ የሕግ፣ የፖሊሲ፣ የትምህርት፣ የፍርድ ድርጅቶችን ይፈጥራል ይቆጣጠራል። ዘመዶችንና የጉሳውን አባላት በከፍተኛ የሥልጣን ቦታ ይሾግል። የራሱን ቋንቋ ሃይማኖትና ባህል በአገርና በኅብረተሰቡ ስም ያሳድጋል ያዳብራል። የተቀሩትን ግን በአገር አንድነትና ዕድገት ስም ይጨቁናል። የአገር ነፃነትን አንድነትን ታላቅነትን ይሰብካል። የእኩልነትና የፍትህ ትምህርት እንዲነሳና እንዲታወቅ ግን አይፈቅድም። እንዲያውም በድርጅታዊና በተግባራዊ ቁጥጥር የእኩልነት ትምህርት እንዳይታወቅ ያደርጋል። የኅብረተሰቡ የተቀሩ ክፍሎች ከአገር ጉዳዮች የተገለሉና የሚገለሉ ወገኖች ስለሚሆኑ በአሃዳዊ የጭቆና ሥርዓት ላይ ዘወትር በአመፅ ይነሳሉ። በመሆኑም በአገሩ ግንባራዊ ሰላም ዕድገትና ለውጥ አይኖርም። የኅብረተሰቡ ታሪክ የጉሳ የአካባቢ ነገሥታትና ዲያናስቲዎች ሥራ ብቻ እንደሆነ ተደርጎ ይመዘገባል።

ካርል ግርክስ ይህንን ዓይነት ኅብረተሰብና ሥርዓት ሂሳብ “ምሥራቃዊ”¹² ስልተምርትና ሥርዓተ ግንባር በሚል ፈርጅ ይመድባል። አንድ ሌላ የጀርመን ምሁር ፕሮፌሰር ዊትፎንጌል የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ኅብረተሰብ ቅንጅት ብሎ ያስቀምጣል።¹³

በጀርመን ምሁራን የተገለጸው ምሥራቃዊ ስልተምርትና ኅብረተሰብ ገላጭ ባሕርያት ብዙ ናቸው። ለግንዛቤ ያህል የኅብረተሰቡ መሪት የመንደር ይዞታ ነው። የግል መሪት ይዞታ እንዲሁም የግል ሀብት ሕግ የለም። ኅብረተሰቡ ጥንታዊ የጠር ኅብረተሰብ ነው። የጠር መንደሮች በኢኮኖሚና በፖለቲካ ራስ ገዝ አካባቢዎች ናቸው። በጠርና በከተማ መካከል የሥራ ክፍፍልና ሥርዓታዊ ቅራኔ ገና አልዳበረም። የኅብረተሰቡ የኢኮኖሚ መሠረት የእርሻና የዕደጥበብ ቅንጅት ነው። ዘመናዊ ሳይንስና የምርት ቴክኖሎጂ የለም።

በመንግሥትና በሃይማኖት መካከል ልዩነት የለም። ግንባራዊ የሥራ ልዩነትና ክፍፍል ገና ያልዳበረ በመሆኑ በኅብረተሰቡ ዘንድ የሸቀጥ ምርትና ልውውጥ የለም። በፖለቲካ በሃይማኖት በአስተዳደር በኢኮኖሚ በንጉሥ በመከላከያና በኮንስትራክሽን ሥራዎችና መስኮች በንጉሡ የሚገዛ መንግሥት የኅብረተሰቡ ተቆጣጣሪ ጌታ ነው። ነገሥታትና ካህናት የኅብረተሰቡ ገዢዎችና አስተማሪዎች ናቸው።

በኅብረተሰቡ ዘንድ በግል ሀብትና በማህበራዊ የሥራ ክፍፍል የተመሠረተ መደባዊ ልዩነትና ሥርዓታዊ ቅራኔ ገና ያልዳበረ በመሆኑ በምሥራቃዊ ስልተምርትና ምርዓተ ግንባር በአንድ በኩል ኅብረተሰባዊ ዕድገትና ለውጥ ለረጅም ዘመን አይታይም። የዕድገትና የለውጥ ቅራኔ በጣም አነስተኛው ነው። በሌላ በኩል ግን የፖለቲካ የመንግሥት፣ የነገሥታት፣ የሥርወመንግሥት፣ ዕድገት፣ ለውጥ፣ ውድቀት፣ ሽብር፣ የዘወትር ክስተት ነው። ይኸውም የፖለቲካና የመንግሥት ዕድገት ግንባራዊ የኅብረተሰብ ዕድገትና ለውጥ አይደለም ግለት ነው።

ካርል ግርክስ እንዳስቀመጠው በምሥራቃዊ ኅብረተሰብ ዘንድ ይህንን መንገድ የሆነ ሥርዓታዊ ገዕታ የሚያስረዳው አንድ ቁልፍ ነገር በተጠቀሰው ኅብረተሰብ ዘንድ በየመንደሩ ራስ ገዝ የሆነና ከወቅታዊ ውድቀት በኋላ ሁልጊዜ ራሳቸውን መልሰው የሚያራቡ ትንንሽ የጠር ግንባሪዎች ያላቸው በቅርቡ በይዘትና በዕድገት ለውጥ የማይታይበት ልዩ የምርት አደረጃጀት ስልት ነው። በአጭሩ የመንግሥት ለውጥ ወይም የፖለቲካ ሽብር በተጠቀሰው ኅብረተሰብ ዘንድ በኢኮኖሚ መሠረትና አደረጃጀት ላይ የዕድገት ለውጥ አያስከትልም።

በፕሮፌሰር ዊትፎንጌል ዝርዝር ጥናትና ግኝት መሠረት ይህ ምሥራቃዊ ስልተምርትና ሥርዓተ ግንባር የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ኅብረተሰብ ቅንጅት ነው። መንግሥት የኅብረተሰቡ ጌታ ሲሆን ኅብረተሰቡ የመንግሥትን ንጉሣዊ አፋኝና አስጠናቂ ኃይል የሚቆጣጠርበት የሚገታበት መንገድና መሣሪያ የለውም።

በካርል ግርክስ ጥናት መሠረት፣ በግንባራዊ ዕድገት ገና ሙሉ በሙሉ ወደ ፊውዳሊዝም ደረጃ ያልደረሰው የዚህ ሂሳብ ስልተምርትና ሥርዓተ ግንባር ጥሩ ምሳሌዎች ጥንታዊ የሕንድና የቻይና ኅብረተሰቦች ናቸው። በእነዚህ ጥንታዊ የምሥራቅ ኅብረተሰቦች ዘንድ የወራሪዎች

ግፈት፣ የሕዝቦች ፈለሳ፣ የፖለቲካ፣ የመንግሥት፣ የሥርወመንግሥት፣ የነገሥታት ፈረቃና ለውጥ፣ የጦርነትና የረሀብ ክስተት በጎብረተሰቡ የኢኮኖሚ መሠረትና አደረጃጀት፣ በራስ ገዝ የእርሻና የዕደ ጥበብ ቅንጅት፣ በምርት ኃይሎች ዕድገትና በምርት ግንኙነት ላይ መሠረታዊ የዕድገት ለውጥ አያስከትልም። በመሆኑም በተጠቀሱት ጎብረተሰቦች ዘንድ ለረጅም ዘመን መሠረታዊ የምርት ግንኙነትና የጎብረተሰብ ለውጥ አልተካሄደም።¹⁴ ዘመናዊ የሳይንስ የቴክኖሎጂ የከተማ ዕድገት የለም።

በእነ ግርክስ የተገለጸው የምሥራቅ ሥልጣናትና ሥርዓተ ግንባር በጥንታዊው የባርያ አሳዳሪ ሥርዓትና በምዕራቡ ዓለም የፈውዳሊዝም ሥርዓት መካከል የሚገኝ የሽግግር ሥርዓትና ጎብረተሰብ ነው። ጥንታዊ የግብፅ፣ የኑቢያና የአክሱም ሥልጣኔዎችን ጨምሮ የአፍሪካ የፖለቲካና ግንባራዊ ሥርዓት በይዘቱም በቅርጹም፣ በተግባሩም፣ በሕንድና በቻይና ከተገለጸው ከምሥራቅ ሥልጣናትና ሥርዓተ ግንባር ጋር በዓይነት ተመሳሳይ ነው።

የመንግሥት ሥልጣን በኢትዮጵያ

የዚህ የፖለቲካ ሥርዓት አንድ የቅርብ ምሳሌ የኢትዮጵያ ጎብረተሰብ ነው። ከዘመነ አክሱም እስከ ሀያኛው ምዕተ ዓመት የተገኙ የነገሥታት ዜና መዋዕሎች እንደሚያስተምሩን በኢትዮጵያ ታሪክ መንግሥት ግለት ባጭሩ ንጉሥ ግለት ነው። የንጉሡና የጎብረተሰቡ ግንኙነት ደግሞ የጌታና የባርያ ግንኙነት ነው። ራሱን “ሥዩመ እግዚአብሔር” ብሎ የሚጠራው ንጉሥ ከእግዚአብሔር በታች ከሕግና ከሰው በላይ የሆነ ኃይል ነው። የሕዝቡን ሕይወትና ንብረት ይገባኝ በሌለው የመንግሥት ሥልጣን እንደገል ዕቃው ይገዛል። ይሸጣል። የአገርና የሃይማኖት ጉዳይ ብቻውን ይወስናል። ሃይማኖት ይለውጣል። ፈፈላ ስለገሩ ቆርሶ በፈቃዱና በሥልጣኑ ለውጭ አገር መንግሥት ይሰጣል። ምንም ቢሠራ በግንዎ ዘንድ ተጠያቂ አይሆንም። ሕዝቡ “ሲገዛ እንደ ጌታ ሲታዘዝ እንደ ባርያ” በሚል ዘይቤ ለንጉሡና ለሹመ እንደባርያ ይታዘዛል። ይገዛል።

በላቲን ጌታ ግህተም ሥላሴ ወልደመስቀል ሃክረ ነገር በተሰኘ መጽሐፋቸው እንዳስተውሉት፣ የኢትዮጵያ ንጉሥ “ከፍ ባለው ሥልጣኑ ይሸጣል፣ ይሸራል፣ ይሰጣል፣ ይነሳል፣ ይፈታል፣ ይቆርጣል፣ ይጎድላል፣ ይምራል።”¹⁵ አቶ ተክለ ጻድቅ መኩሪያ የግራኝ አህመድ ወረራ በተሰኘ

መጽሐፋቸው እንዳሉትም ንጉሡ” በዙፋኑ ከፍተኛ በኋላ ኢትዮጵያ በኢትዮጵያ ያለው ሕዝቡም ሀብቱም እንደገል ንብረቱ ሆኖ ይቆጠራል¹⁶

እንዲሁም በአጼ ሱስንዮስ (1605 — 1632) ዜና መዋዕል እንደተባለው “ንጉሡ የወደደውን ያከብር ዘንድ የጠላውንም ያዋርድ ዘንድ በሚገዛው ዓለም የእግዚአብሔር እንደራሴ ነው።”¹⁷ በአጼ ተዳማዊ ኢያሱ (1682 — 1706) ዜና መዋዕል ጸሐፊ ወልደ ሐዋርያት እንደተባለው ደግሞ “የንጉሡ ትእዛዝ የእግዚአብሔር ትእዛዝ ነው። የንጉሡን ትእዛዝ የሚሰማ የእግዚአብሔርን ትእዛዝ ይሰጣል።”¹⁸ የአጼ ቴዎድሮስ (1855— 1868) ዜና መዋዕል ጸሐፊ ደብተራ ዘነብ እንደጻፈው ንጉሡም ካህናቱም እግዚአብሔር በንጉሥ አድሮ አገሩን ይገዛል ብለው ያምኑ ነበር።¹⁹ በቅርቡም በአጼ ኃይለ ሥላሴ የ1931 ሕገ መንግሥት እንደተደነገገው “የኢትዮጵያ መሪትም ሕዝቡም ሕጉም በጠቅላላው የንጉሡ ነገሥት ነው።”

ይህ በኢትዮጵያ የቤተ መንግሥት ጸሐፊዎች የተገለጸው ጥንታዊ የመንግሥት ሕግና ሥርዓት የኢኮኖሚው የፖለቲካው የሮዕዮተዓለሙ መሠረት ምን እንደሆነ ብሎም ሥርዓቱ በአገሪቱ ግንባራዊና ባህላዊ የዕድገት አቅጣጫና ደረጃ ላይ ምን ተፅዕኖ እንዳሳደረውና እንደሚያሳድረው በ1681 የኢትዮጵያ አዲስ ታሪክ በሚል ርዕስ በጻፈው የምርምር መጽሐፍ ለመጀመሪያ ጊዜ በተከከለ የገለጸው እስተዋዩ የጀርመን ምሁር ዶክተር ሉዶልፍ²⁰ ነው።

ዶክተር ሉዶልፍ በተጠቀሰው መጽሐፉ እንዳስተመጠው፣ የኢትዮጵያ ንጉሥ በጎብረተሰቡ ላይ ይህንን አጼያዊ ውሰንና ገደብ የሌላውን ሥልጣን ለማግኘትና እንደልቡ ለመጠቀም የቻለውና የሚችለው በሦስት መሠረታዊ የፖለቲካ፣ የኢኮኖሚና የሕግ ተዛግጅ ምክንያቶችና መግሪያዎች ነው። በዶክተር ሉዶልፍ ጥናታዊ ጥያቄና ግንዛቤ መሠረት፣

እንደኛ፣ በመካከለኛው ዘመን በፈውዳላ አውሮፓ እንደሆነው፣ በኢትዮጵያ የንጉሡን ፍጹም ሥልጣን በሕግና በጦር ኃይል ሊቋቋሙ የሚችሉ የመሳፍንት የጉልተኛ የነጋዴ የከተማ ድርጅቶችና ኃይሎች እንዳያድጉና እንዳይነሱ፣ በአንድ በኩል የንጉሡ ድርጅታዊ የሹም ሽር ሥልጣን፣ በሌላ በኩል ደግሞ የባለቤትነት መብት የሌላው ለሹማዎችና ለድርጅቶች ለጊዜያዊ መተዳደሪያ ከንጉሡ የሚሰጠው የጉልት ስሪት ኢኮኖሚያዊ፣ ፖለቲካዊና ሕጋዊ እንቅፋቶች ሆነዋል። ግለትም የጠንካራ

መንግሥትና የደካማ ኅብረተሰብ ትንጅት ፈጥሯል።

ሁለተኛ፣ የአገሪቱ ሕዝብ ከተራ አርሶ አደሩ እስከ ከፍተኛ ባለሥልጣንና ከበርቱ ድረስ በመሬት፣ በእርሻ፣ በንግድ፣ የግል ሀብትና ንብረት የይዞታን መብት በንጉሡና በሹሙ ላይ የሚያስከብርበት ሕጋዊ መንገድና መሣሪያ የለውም። ባጭሩ በአገሪቱ የሥልጣንና የግል ሀብት ሕግና ሥርዓት የለም።

በመሆኑም ንጉሡ ራሱ በወደደ ጊዜ የሚሾመውንና የሚሸረውን ሹም ከጦር ጋር በእጁ ይዞ የሕዝቡን ሀብትና ንብረት እንደፈለገው ይዘርፋል። በየትም ሥፍራ በምንም ጊዜ ሥልጣን ከመሬትና ከአርሶ አደሩ አገልግሎት ጋር ለወደደው ሁሉ ይሰጣል። ከጠላው ደግሞ ይወስዳል። በአገሪቱ እንደዚህ የሥልጣን፣ የግል ሀብት ሕግና ሥርዓት ባለመኖሩ ምክንያት በኢትዮጵያ ታሪክና ኅብረተሰብ የሕይወትና የንብረት ሕጋዊ ጥሰትና የለም።

ስለሆነም ኢትዮጵያውያን ከትንሽ እስከ ትልቅ ድረስ ባለሥልጣን፣ የሃይማኖት መሬት፣ ሹምና ምሁር ሳይባል ሁሉም ለንጉሡ ፍጹም ኃይልና ሥልጣን እንደባሮች እንደገባሮች እንደአሸከሮች እየታዘዙ በፍርሃትና በውርደት እንደሚኖሩ ዶክተር ሉዶልፍ ከምስት ምዕተ ዓመታት በፊት በብቃት አስረድቷል።

የሕዝቦች ብዛትና አንድነት

በዚህ ረገድ የኤርትራ ታሪክ የኢጵዮጵያ አጠቃላይ ታሪክ አካል እንደሆነ፣ እንዲሁም የኢትዮጵያ ታሪክ የአፍሪካ አጠቃላይ ታሪክ ና። እንደሆነ፣ በተጨማሪም ከምሥራቃዊ ስልተምርት አኳያ የእስያና የአፍሪካ ጥንታዊ ሕዝቦች ግንባራዊ የዕድገት ሥልትና ሥርዓት ተመሳሳይ እንደሆነ ለግሳየት ከዚህ በላይ ተሞክሯል።

በሌላ በኩል በአለፉት አምስት ምዕተ ዓመታት ውስጥ በአዲስ ሳይንሳዊ የጥናት ዘዴ የታሪክንና የተፈጥሮን ትምህርት በዓለም ላይ በኃይል በግስፋፋት አብዮታዊ የዕውቀት ዕድገትና ለውጥ ያስገኙ የምዕራብ ሊቃውንት በአህጉሩ ላይ ከምዕራቡ ዓለም በደረሰው የባርያ ንግድና የኮሎኒያሊዝም ተፅዕኖ ምክንያት ሊሆንም ይችላል ለአፍሪካ ታሪክ ጥናታዊ ትኩረት ሳይሰጡ እንደኖሩ የሚታወቅ ነው። በመሆኑም የአፍሪካ

ግንባራዊ ዕድገትን መሠረታዊ ባህርይ በጥናትና ምርምር ለማወቅ የሚፈልግ ሰው እስከ ዛሬ ድረስ ከምዕራቡ ምሁራን ብዙ ትምህርታዊ ድጋፍ አያገኝም ለማለት ይቻላል።

በቅርቡ ይህን የአፍሪካ ታሪክ ችግር በትክክል የተረዱት አንድ ታዋቂ አፍሮ — አሜሪካዊ የታሪክ ምሁርና ደራሲ ፕሮፌሰር ቻንስለር ዊሊያምስ *The Destruction of Black Civilization: Great Issues of A Race from 4500 B.C. To 2000 A.D. (1971)* በተሰኘ ታላቅ መጽሐፋቸው የአፍሪካን አጠቃላይ ታሪክ ይዘት ዕድገትና ሂደት በሚመለከት መሠረታዊ የሆነ ግንዛቤ ሰጥተውናል።

በፕሮፌሰር ዊሊያምስ ጥናትና ግኝት መሠረት፣ አንደኛ፣ ከጥንት እስከ ዛሬ ድረስ በፈረቃ የተነሱ የእስያና የአውሮፓ ሕዝቦችና መንግሥታት ለምሳሌ ባቢሎኖውያን፣ አሴሪያውያን፣ ፋርሶች፣ ግሪኮች፣ ሮማውያን፣ አረቦች፣ ቱርኮች፣ ፖርቱጋሎች በቅርቡም የአውሮፓ ኢምፔሪያሊስቶች በየዘመናቸውና በየአካባቢያቸው የአህጉሩን ደሴቶች የጠረፍ በሮችና የንግድ መስመሮች በቅድሚያ ይዘው በመቆጣጠር በአፍሪካ ሕዝብና ታሪክ ላይ ከውጭ አፍራሽ ወታደራዊና ጄኔራሊቲካዊ ተፅዕኖ ሲያሳድሩ ናረዋል።

ሁለተኛ፣ በየዘመኑ በእስያና በአውሮፓ ወራሪዎች ሲዘረፍ በሚኖረው የአፍሪካ አህጉር ከውስጥ በየአካባቢውና በየዘመኑ በፍለሳ በንግድ በሃይማኖትና በጦርነት ግፊቶች የሚካሄደው የጉሳዎች የሕዝቦች፣ የመንግሥታትና የሥርወመንግሥታት ክስተት ዕድገት መስፋፋት መስተጋብር በሕዝቦቹ መካከል በሥፍራ በቋንቋ በባህል በሃይማኖት የበለጠ የእርስ በርስ መወራረስና የጋራ ውሁደት ይፈጥራል።

በዚህ የአፍሪካ ታሪክ የዕድገት ሂደት በአንድ በተወሰነ አካባቢ በሚገኘው በሀውርታዊ ሕዝብና ኅብረተሰብ ዘንድ በብዙ የውስጥና የውጭ ምክንያቶች በኢኮኖሚ፣ በቴክኖሎጂ፣ በማይንስ፣ በከተማ በንግድ መንገዶችና መስኮች መሠረታዊ ዕድገትና ለውጥ ባይኖርም እንኳ የአካባቢ መንግሥታት ሥርወመንግሥታትና የፖለቲካ ግዕዝነት ክስተት፣ ዕድገትና መወራረስ የአህጉሩ ግንባራዊ ዕድገት አንድ ልዩ ባህርይ ነው።²¹ በዚህ ውስጣዊ መንገድና ምክንያት ነው በአፍሪካ ኅብረተሰብ በየአካባቢውና በየዘመኑ የሕዝቦች ብዛትና አንድነት ሕብረተሰብም ሆኖ የሚታየው። በዚህ አኳያ፣

1. በላይኛው ዓባይ ሸለቆ ጥንታዊ የኩሽ፣ የኑቢያ፣ የናፖታ፣ የሚርዊ፣ የማኩሪያ፣ የናባዲያና የአሉዋዲያ ተዛማጅና ተከታታይ ሕዝቦች ነገሥታት መንግሥታት ሥርወመንግሥታት፣ ሃይማኖትና የፖለቲካ ግዕዝነት ፈረቃና መወራረስ፤
2. በሰሜን ኢትዮጵያ ጥንታዊ የፑንት፣ የደላማት፣ የአክሱም፣ የአገውና የአማራ ተከታታይ ሕዝቦች ነገሥታት፣ መንግሥታት ሥርወመንግሥታት፣ ሃይማኖቶችና የፖለቲካ ግዕዝነት ፈረቃና መወራረስ፤
3. በመሀል ምዕራብ ኢትዮጵያ በጉንጋ ምድር ጥንታዊ የዳሞት የእናርያ፣ የሶሻ፣ የከፋና የሸክቶ ሕዝቦች ነገሥታት፣ መንግሥታት፣ ሥርወመንግሥታት፣ ሃይማኖቶችና የፖለቲካ ግዕዝነት ፈረቃና መወራረስ፤
4. በምሥራቅ ኢትዮጵያ በሀርላ ምድር ተዛማጅና ተከታታይ የሸዋ፣ የይፋት፣ የአዳል፣ የአውሳ፣ የሐረር፣ የአደሬ ሕዝቦች ሱልጣኖች፣ መንግሥታት፣ ሥርወመንግሥታትና የፖለቲካ ግዕዝነት ፈረቃና መወራረስ፤
5. እንዲሁም በምዕራብ አፍሪካ ጥንታዊና ተከታታይ የጋና፣ የማሊ፣ የሶንጋይና የቦሊ ሕዝቦች ነገሥታት፣ መንግሥታት፣ ሥርወመንግሥታት፣ ሃይማኖቶችና የፖለቲካ ግዕዝነት ክስተት ዕድገት፣ ውድቀትና መወራረስ በአፍሪካ በሀውርታዊ ኅብረተሰብ የሕዝቦች ብዛትና አንድነት ታሪካዊ ምሳሌዎችና ማሰረጃዎች ናቸው።

በሀውርታዊ ኅብረተሰብና መንግሥት

በዚህ ረገድና ተግባር በግብፅና ሱዳን ጥንታዊ የአፍሪካ ነባር ኅብረተሰቦችንና ሥልጣኔዎችን ከውጭ የአረብ ወራሪዎችና ሰፋሪዎች እንደአጠፉአቸው፣ ዘላቂ የውጭ ኃይሎች የወረራ ግፊት ካልተከለበት በስተቀር በኋላ ቀሩ የአፍሪካ አህጉር ነባር ሕዝብና ኅብረተሰብ በውስጣዊ የፍለሳ የጦርነት የኢኮኖሚና የፖለቲካ እንቅስቃሴዎች ሲጠፉ አይታወቅም። ይልቁን የተጠቀሱት ሁኔታዎችና ሂደቶች በሥፍራ በጉሳ፣ በጳጉዳ፣ በባህል የሕዝቦችን ውስጣዊ የእርስ በእርስ መስተጋብርና መወራረስ ሲያስከትሉ ይታያሉ።

በዚህ ነገር ከዛሬ 2500 ዓመታት በፊት በሰሜን ኢትዮጵያ ጥንታዊው ደላማት በራሱ የኢኮኖሚ፣ የፖለቲካ፣ የጳጉዳ፣ የባህል፣ የፈደልና የጽሕፈት ሥርዓቶችና ድርጅቶች እንደተከሰተና በኋላም በአካባቢው የአክሱማውያን የግዕዝ ጳጉዳ ፈደልና ጽሕፈት ከዚሁ የደላማት ጳጉዳ ፈደልና ጽሕፈት በባህላዊ ዕድገትና ለውጥ ተሻሽሎ እንደተገኘ ከዚህ በላይ አይተናል። ይህም የደላማታውያንና የአክሱማውያን ባህልና ታሪክ በአገውና በአማራ ክርስቲያን መንግሥታት አማካይነት በአካባቢው ተከታታይ የፖለቲካና ግንባራዊ ሥርዓት በመሆን በልዩ ልዩ መንገዶችና ደረጃዎች እስከ ዛሬ ድረስ እንደቀጠለ ተገልጿል።

በዚህ የኅብረተሰብ ዕድገት ጉዳይ የአክሱማውያን መንግሥት በዛሬው የኤርትራና የትግራይ ክልል ብቻ የተወሰነ ሥርዓት ሳይሆን የግዛቱ ክልሎችና የተፅዕኖ አካባቢዎች በዘመኑ የዓለም አቀፍ ሕግና ሥርዓት መሠረት በሮማውያንና በፋርሳውያን ያጸ መንግሥታትና ሕዝቦች የታወቁ ለትና የተከበሩለት አንድ ኃይል ሥርዓትና ሥልጣኔ እንደነበር ይታወቃል።

በተጨማሪም አክሱማውያንና የቤጃ ሕዝብ በሥፍራ በጊዜና በሥርዓት የተለያዩ አገሮችና ሕዝቦች ሳይሆኑ በአንድ ታላቅ በሀውርታዊ ኅብረተሰብና የመንግሥት ሥርዓት ዕድገትና ሂደት አንድም ሁለትም ናቸው። እንዲያውም ዛሬ በሰሜን ኢትዮጵያ ሲግደውን የትግርኛ ጳጉዳ ተናጋሪ የኤርትራና የትግራይ ተወላጆች በአመዛኙ የጥንቱ ኩሻዊ ቤጃ ተወላጆችና ወራሾች እንደሆኑ የታሪክ መረጃና ጥናት ያስተምረናል።

የታሪክ መረጃና ጥናት ጨምሮ እንደሚያስተምረን የአክሱማውያን መንግሥትና ሥልጣኔ በዘመኑ ክርስትና የመጀመሪያ ምዕተ ዓመታት የአፍሪካ ቀንድ፣ የላይኛው ዓባይ ሸለቆ፣ የቀይ ባህርና የአረቢያ ብቸኛው ዓለም አቀፍ መንግሥትና ሥርዓት ነበር። ለዚህ አባባል ከዚህ በታች በሠንጠረዥ የቀረበው የአክሱማውያን የግዛትና የተፅዕኖ ክልሎች ከፊል ዘገባ አንድ ሰነዳዊ ማሰረጃ ይሆናል።

በ1-6ኛ ምዕተ ዓመታት በአፍሪካ ቀንድ፣ በዓባይ ሸለቆና በአረቢያ የአክሱማውያን ግዛቶች

ተራ ቁ.	አገሮችና ሕዝቦች	የአገሮችና የሕዝቦች መግለጫ
1.	አክሱም	የመንግሥት መናገሻና መዲና በዛሬው አክሱም ሽራ ሠራዩ
2.	ሰገዱ፣ አድዋ፣ ትአዋ፣ ጋዝ፣ ጋምቤላ፣ ዘንጋበነ፣ አገባ፣ ትግ፣ አታገውስ፣ ከለኦ፣ አጋሚ	የዛሬ የአክሱም፣ የሸራ፣ የአጋሚ፣ የአድዋ፣ የተምቤን አካባቢዎች የመጀመሪያ የአክሱማውያን ያካባቢ ሕዝቦችና አገሮች
3.	አገው፣ ሰሜን፣ ወልታይት	የአክሱማውያን የደቡብ ጠረፍ አገሮችና ሕዝቦች ከተከዜ ባሻገር
4.	አጓዛት	የአክሱማውያን ገባር አገርና መንግሥት ከአክሱም - አድዋ በስተምራት በቀላው አካባቢ
5.	ገበሃ	ገባር አገርና መንግሥት በቀይ ባሕርና ደጋው መካከል
6.	ሐማሴን	የዛሬው ሐማሴን በዘመኑ ምጪን የሚባል ሕዝብ ይኖርበት ነበር
7.	ፀረኔ/አፋን	ገባር አገርና መንግሥት በአጼሊስ በደጋው መካከል
8.	እነን፣ መተን፣ ሰበኦ፣ ርሀኢ፣ ሶለቲ ዕጣንና	በኤደን ባሕር ሰላጤና በታችኛው አዋሽ መካከል ከርቤ የሚያመርቁ አገሮችና ሕዝቦች ዝርዝር
9.	ቤጃ	በብዙ የቋንቋ፣ ግንባራዎችና ጎሳዎች የተከፈለ ሕዝብ በቀይ ባሕርና በሚርዌ መካከል
10.	ባርያ	በጋሻና በተከዜ ወንዞች ከሌላ የሚገኝ አንድ አገርና ሕዝብ
11.	ሚርዌ	በላይኛው ዓባይ ሸለቆ ገባር አገርና መንግሥት
12.	ካሱ	በባርካ ሸለቆ አካባቢ የሚገኝ አገርና ሕዝብ
13.	ዕያዋ	በቤጃና በካሱ መካከል የነበረ አገርና ሕዝብ
14.	ኖባ	ከሚርዌ በስተደቡብና በስተምዕራብ የሚገኝ አገርና ሕዝብ
15.	አራባቲ	የአክሱማውያን የባሕር ግድ ግዛት በምዕራብ አረቢያ
16.	ሀበሻ፣ ላባ፣ ረዳይን	እስከ 575 ድረስ የአክሱማውያን የባሕር ግድ አገሮች በአረቢያ

የኢትዮጵያና የኤርትራ ግንኙነት ሁኔታ

ይህ ሁሉ ሲሆንና ሲባል በሰባተኛው ምዕተ ዓመት መጀመሪያ የአረቦች ዓለም አቀፍ የወረራ እንቅስቃሴ በአረቢያ በመካከለኛው ምሥራቅ በግብፅና በሰሜን አፍሪካ ያደረገው የግዛቶችና ተባባሪዎችን ግዛቶች በመያዝ ከጊዜ በኋላ ለአክሱማውያን ሥልጣኔ ውድቀት ከውጭ ጂኦፖለቲካዊ አስተዋጽኦ እንደአደረገ የታወቀ ነው። በዚህ ረገድ ለምዕተ ዓመታት በሰሜን ኢትዮጵያ ተግክሮ የነበረው ጥንታዊው የአክሱማውያን ዘውዳዊ ሥርዓት ከክርስትና ሃይማኖት ጋር በአሥረኛው ምዕተ ዓመት ገደማ አዲስ የፖለቲካ ግዕዝሉ በአገው ሥርወመንግሥት መሪነት በመሀል ሰሜን ኢትዮጵያ ላይ ሆነ። ነገር ግን የአክሱማውያን የዘመኑና የሥርዓቱ ላዕላይ መዋቅር ከአካባቢና ከሥርወመንግሥት ለውጥ ጋር አብሮ አልተለወጠም። የዘውድ ሥርዓትና የክርስትና ሃይማኖት ከሕዝቡ ቋንቋና ባህል ጋር ተገለጸ።

በዚህ ጉዳይ ከዚህ በላይ በምንባብ በተረበው የኢሕአዲግ መግለጫ በ6ኛው ምዕተ ዓመት ለአክሱማውያን ሥልጣኔ ውድቀት እንደ አካባቢ ያዊ መነሻ የሆነው ከሰሜን የቤጃ ፍለሳ ግፊት ነበር ተብሏል። የኢሕአዲግ መግለጫ ጨምሮ እንደአብራራው፣ ከ6ኛው ምዕተ ዓመት ጀምሮ በአሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ በሰሜን ለምዕተ ዓመታት ተለያይተው የኖሩ አያሌ አካባቢዎችና ሕዝቦች በኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች “ተገጣጥመው” በአንድ “ኮሎኒያ ኤርትራ” ሥር እስኪደራጁ ድረስ የምዕራብ፣ የሰሜንና የምሥራቅ ኤርትራ ቆላግ አካባቢዎችና ግንባራዎች ለ1300 ዓመታት በመሀል ኢትዮጵያ በፈረቃ ከተነሱ የአገው የአማራና የትግራይ ክርስቲያን የገዢ መደቦችና መንግሥታት ጋር በሥፍራ በጊዜ፣ በግዛት፣ በንግድ፣ በባህልና በሃይማኖት ሥርዓታዊና ፖለቲካዊ ግንኙነት አልነበራቸውም።²²

ከሁሉ በፊት፣ የአረብ ወራሪዎች በኤሚር ኢብን አላስ መሪነት ግብፅን የያዙት በሰባተኛው ምዕተ ዓመት በ642 እንደነበር ይታወቃል። በተጨማሪም የአረቦች የወረራ እንቅስቃሴ ራሱ በአረቢያ የተጀመረው በ632 ነብዩ መሐመድ ከሞተ በኋላ በሰባተኛው ምዕተ ዓመት መሆኑ የታወቀ ነው። በመሆኑም ከላይ በተጠቀሰው የኢሕአዲግ መግለጫ በስድስተኛው ምዕተ ዓመት አረቦች ግብፅን የቤጃ ሰዎች ደግሞ አክሱማውያንን ወረሩ የሚለው ግምትና ግንዛቤ ከታሪክ ሆነ ከጊዜ አኳያ ትክክል አይደለም።

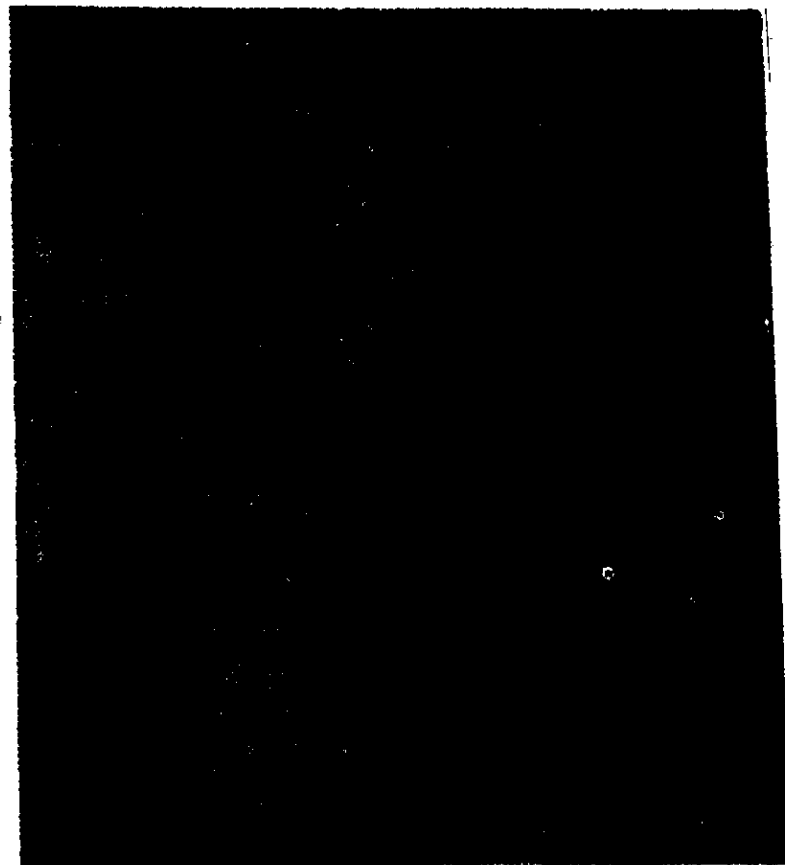
ለምሳሌ በዘጠነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻ በ872 ታዋቂው የአረብ ታሪክ ጸሐፊ ያቆቢ የቤሻው የናቅስ፣ የባቅላ፣ የባዜን የጀርንና የከታላ እምስት ንዑሳ የአካባቢ መንግሥታት ከአክሱማውያን ያደው መንግሥት ጋር በአካባቢው ስድስት ሉአላዊ አገሮች ነበሩ ብሎ በጸሐፊው ታሪካዊ መጽሐፍ የዛሬው የምዕራብና የሰሜን ቆላማ ኤርትራ አካባቢዎች ከአክሱማውያን ያደው መንግሥትና የክርስትና ሃይማኖት ውጭ ነበሩ ወይም የቤሻ ሰዎች ከ6ኛው ምዕተ ዓመት ጀምረው የአክሱማውያን አገር ይዘው ነበር የሚለው አይገኝበትም።

በተጨማሪም በ1330ዎቹ የግብጹ የመንግሥት ባለሥልጣንና ታሪክ ጸሐፊ አማሪ የኢትዮጵያ ግዕዝላዊ ያደ መንግሥትንና በደቡብ የሰባቱን የይፋት የደዋር፣ የሀዲያ፣ የአራባቢኒ፣ የሻርካ፣ የባሊና የደራ ሱልጣኔቶች ታሪክ አስመልክቶ በጸሐፊው መጽሐፍ በሰሜን ከሰሐርቲ፣ ከትግራይ፣ ከሳህ፣ ከሰምሃር፣ ከሐማሴንና ከናራ (ባርያ) የአስተዳደር ክልሎች ጋር የባርካ — ሳህል አካባቢ የኢትዮጵያ መንግሥት ግዛት መሆኑን አረጋግጦ የጸሐፊው መረጃም አለ።

ተጥሎም በ1482 አንድ የአውሮፓውያን መንገደኞች ቡድን ከግብፅ በሱዋኪን ባርካ መንገድ ወደ ኢትዮጵያ በመጣ ጊዜ በባርካ — ሳህል አካባቢ ባቅላ የተባለው የቤሻ — ትግረ አገር የኢትዮጵያ አንድ የጠረፍ ክልል ነበር። በቡድኑ ዘንባ መሠረት በ1482 ሳህላክም ገና የኢትዮጵያ ግዛት ነበር። በ17ኛው ምዕተ ዓመት በዶክተር ሉዶልፍ በተዘጋጀው የኢትዮጵያ የአስተዳደር ክልሎች ካርታ ላይም በኤርትራ ምዕራባዊ ቆላማው ክልል ባቅላና መዘጋ የተባሉ የቤሻ አገሮች የአገሪቱ የጠረፍ ግዛቶች እንደሆኑ ተቀርጸዋል።

ይህ ሁሉ የታሪክ መረጃና ትምህርት የሚያሳየን ነገር በጣም አጭርና ግልፅ ነው። ይኸውም በዛሬው ኤርትራ በ1889 ኢጣሊያኖች በዓለምም በኢትዮጵያ መንግሥትም ዘንድ በዓለም አቀፍ ሕገና ሥርዓት መሠረት በውል የታወቀውን አዲስ ኮሎኒያዊ ሥርዓትና መንግሥት በኃይል ከመሥረታቸው በፊት እንደየዘመኑ የዓለም ሁኔታና ሂደት በአካባቢው በጥንታዊ ግብጻውያን፣ ግሪኮች፣ ሮማውያን፣ ፋርሳውያን፣ አረቦች፣ ቱርኮችና አውሮፓውያን ዘንድ በልዩ ልዩ ስሞች ከሚታወቀው ከኢትዮጵያ ዘውዳዊ የፖለቲካ ሥርዓት ውጭና ሌላ አንድም በታሪክና በዓለም የታወቀ ሉአላዊ ሕዝብና መንግሥት መኖሩ በፍጹም አይታወቅም።

በመሆኑም አሁን የናው ነገር አጭሩ የኮሎኒያሊዝም ኤፕሶድ ግለትም አጭር ፈረቃ በኤርትራ ምን አዲስ ፖለቲካዊ ኢኮኖሚያዊ፣ ግንባራዊ፣ ባህላዊ ሁኔታዎችን አስከተለ የሚለው የገንዛቤ ጥያቄ ነው።

9. በ2ኛው ምዕተ ዓመት በአጼሊስ ወደብ ከወደቡ ዙፋን ፊት ለገሪክ አግልክት መታሰቢያ በቆመ የድል ሐውልት ላይ በአንድ አክሱማዊ ንጉሥ በገሪክ ቋንቋ የተጻፈውና የግብፅ ጸሐፊ ኮስግስ በ525 ቅጂውን ወስዶ ለታሪክና ለትውልድ ያቆየው ታላቁ የአጼሊስ ሰነድ።

የኤርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች ታሪካዊ መነሻና ተግባር

1. የኮሎኒያሊዝም ትምህርትና ተግባር በኤርትራ

በአንድ በኩል ከ1889 በፊት ከዛሬው ኤርትራ አመዛኙ ክፍል ለ1300 ዓመታት የኢትዮጵያ ክርስቲያን መንግሥት አካልና አባል አልነበረም። እንዲያውም በዚህ ጉዳይ ሁለቱም ኤርትራና ኢትዮጵያ በዘመነ ኢምፔሪያ ሊዝም ከ1889 ወዲህ በሁለት በተለያዩ መንገዶችና ኃይሎች (ግለትም የመጀመሪያው በኢጣሊያኖች ሁለተኛው በምኒልክ) የተፈጠሩ ሁለት የተለያዩ አገራት አገሮች ናቸው የሚሉት ወገኖች።

በሌላ በኩል ደግሞ በክልሉ የኮሎኒያሊዝምን ሚና ከምንም ገምትና ግንዛቤ ውስጥ ሳያስገቡ በጭፍኑ በሽፍኑ ኤርትራ ከጥንት ጀምሮ የኢትዮጵያ የሕዝብ፣ የሕብረተሰብ፣ የመንግሥት፣ የሥልጣኔ፣ የባህል፣ የሃይማኖት የሥርዓት ምንጭና መነሻው ነው የሚሉት ወገኖች ሁለቱም በየበኩላቸው የታሪክ ግድፈት እየፈጸሙ ናቸው። የሁለቱም ወገኖች የታሪክ ትርጉምና ግንዛቤ ምን እንደሆነ ግልጽ አይደለም።

ከታሪክ ግድፈት ግለትም ከተረት ሳይንሳዊ እውነት፣ ዕውቀትና ትምህርት አይገኝም። በመሆኑም በኤርትራ ላይ ታላቅ የፖለቲካ ችግር በዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና አሠራር ሰላማዊ መፍትሔ ለማግኘት ከታሪክ አኳያ፣ በአካባቢው።

በአንድ በኩል (1) ከጥንት እስከ 1889፣ (2) ከ1889 እስከ 1952፣ (3) ከ1952 እስከ 1962ና (4) ከ1962 እስከ 1993 ድረስ በሥፍራና በጊዜ የተፈጠሩ ግንባራዊና ፖለቲካዊ የዕድገት መንገዶችን ሁኔታዎችን፣ ኃይሎችንና ሂደቶችን በሳይንሳዊ ዘዴና ሚዛን አገናዝቦ ማጥናትና ትምህርታዊ ግንዛቤ ማግኘት።

በሌላ በኩል ደግሞ በተጠቀሱት ዘመናትና ተግባራት የኤርትራ ግንባራዎች ጥንትና ዕድገትና መስተጋብር ሁኔታና ሂደት እንደሆነ ምን እንደሆነ በተለይም በክልሉ ረጅም ታሪክ የኮሎኒያሊዝም ሌፕሶድ ወይም አጭር ፈረቃ ተፅዕኖና አስተዋጽኦ ምን እንደሆነ በትክክል ማጥናትና ግወት አግራጭ የሌለው መሠረታዊ የይዘትም የስልትም ጉዳይ ነው።

በዚህ ረገድ አንደኛ፣ በአንድ በኩል በአሥራ ዘጠነኛው ምዕተ ዓመት በአካባቢው በግብፅ ወረራ የተደመሰሱት የፋንጅና የቱርክ ግዛቶች በቅደም ተከተል ከላይኛው ዓባይ ሸለቆና ከቀይ ባህር ጠረፎች በየበኩላቸውና በየዘመናቸው በዛሬው የኤርትራ ምድር ለመስፋፋት ባካሄዱት እርምጃዎች ሁሉ በኢትዮጵያውያን ወታደራዊ አፅፋ ተሸንፈው እንደተመለሱ፣ በሌላ በኩል ደግሞ አካባቢው እስከ 1889 ድረስ በተለያዩ ወቅቶችና ደረጃዎች የጉንደርና የትግራይ ባለሥልጣናት የግዛትና የተፅዕኖ ክልል እንደነበር ከላይ አይተናል።

በመሆኑም በተጠቀሰው ዘመን በአካባቢው ከጉንደርና ከትግራይ ባለሥልጣናት ነፃና ውጭ የሆነ ግለትም በውጪ ዓለም ዕውቅና ያገኘ አንድም ሉአላዊ የፖለቲካ ሥልጣን፣ ሥርዓትና ግዕዝል አልነበረም። በዚህ ረገድና ወቅት በኤርትራ ቀላግ ክልል የነበሩት የበለው — ናይብ፣ የቤኒሃምር — ናብታብና የትግራይ — ሽግግሌ የመሳሰሉት የጉሳና የሃይማኖት ካስቶች እንደወቅቱ ሁኔታ ለጉንደርና ለትግራይ ባለሥልጣናት ገባሮች ከመሆን ባሻገር በክልሉ መሪትና ሕዝብ ላይ የፖለቲካ ሥልጣን የነበራቸው ሉአላዊ ኃይሎችና አካላት አልነበሩም።

ሁለተኛ፣ ከ1889 እስከ 1941 ድረስ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች በአካባቢው በጉሳ፣ በቋንቋ፣ በቁጥርና በዕድገት ደረጃ የተለያዩ የአፋር፣ የሳህ፣ የትግራይ፣ የትግረ፣ የቤላን፣ የኩናማ፣ የናሬ፣ የቤጃና የቤኒሃምር ግንባራዎችን በወታደራዊ ኃይል ይዘው የኢትዮጵያ መንግሥት ሳይቀር በውጪ ዓለም ሕጋዊ ዕውቅና ባገኘው በአንድ የኤርትራ ኮሎኒያዊ መንግሥት ሥር በጥምር የአሥመራና የሮም ግዕዝልነት አደራጁ።

ነገር ግን በልዩ ልዩ ውስጣዊና ውጭዊ ምክንያቶች በዘመኑ በሌላ የአፍሪካና የእስያ ኮሎኒያዊ ግዛቶች እንደፈጠረው፣ በተጠቀሰው አጭር ዘመን የኮሎኒያሊዝም ሥርዓትና ተግባር በኤርትራ አዲስ ኖሽናሊዝምና ብሔረመንግሥት ለመፍጠር ሳይችል ቀረ። በመሆኑም ከ1941 በኋላ የኤርትራ ግንባራዎች በጉሳ፣ በአካባቢና በሃይማኖት በቅድመ ኮሎኒያሊዝም ወደነበሩበት ሲመለሱ ይታያሉ።

ባጭሩ የኮሎኒያሊዝም ሌፕሶድ ግለትም አጭር ተውኔታዊ ፈረቃ በኤርትራ የፈጠረው አንድ አዲስ የኤርትራ ኖሽናሊዝም ሳይሆን እንደ ጥንቱ በአካባቢ፣ በቋንቋ፣ በጉሳና በሃይማኖት ወደ ጉራዎቻቸው ተመልሰው

እርስ በርሳቸው የሚዋጉ የክርስቲያንና የእስላም “ፖለቲካ” ጉሳዎችን ነው። የተጠቀሱት የክርስቲያንና የእስላም ፖለቲካ አንጃዎች በአንድ ስርትራቴጂካል ስርዓት መስማማት ስለአቃታቸው ክልሉ በ1950 በዓለም መንግሥታት ድርጅት ውሳኔ በፈጸሙ ትንጅት በኢትዮጵያ ያደው ዘውድ ሥር አንድ ራስ ገዝ አካባቢ ሆነ።

ይህ የኮሎኒያሊዝም ሥርዓትና ተግባር የኤርትራ ናሽናሊዝምና ስቲት ሙፍጠር እንዴት እቃተው የሚለውን መሠረታዊ ጥያቄ እንደሚያስከትል የታወቀ ነው። ይህን ጥያቄ ለመለስ የኤርትራን ኮሎኒያሊዝም ልዩ ገፅታ ግጥናት ያስፈልጋል። ኮሎኒያሊዝም በኤርትራ ከ1882 እስከ 1941 በሚል ርዕስ በጽኑነት ተከስቶ ነጋሽ በተካሄደው ጥናት መሠረት፣ ከዓላማና ተግባር አኳያ፣ በኤርትራ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊዝም ሥርዓት በሚከተሉት ዋናዎች ወይም ደረጃዎች ይከፈላል።¹

አንደኛ፣ ከ1882 እስከ 1896 ድረስ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች በኤርትራ ከአውሮፓ ደህ ነጮችን የግስፈር ፖሊሲና ፕሮግራም ነበራቸው።² ኢጣሊያኖች ይህንን የሰፈራ ፕሮግራም ለማተግበር በመጀመሪያ ዓመታት በኮሎኒው ደቡባዊ ለምና ደጋግ የክርስቲያን ትግራ ክልል ከነባሩ ሕዝብ 400,000 ሄክታር የእርሻ መሬት በመንግሥት ይዞታ ስም ያዙ።

ነገር ግን ይህ የመሬት ዘረፋ በ1894 በአካባቢው በደጃዝማች ባሕታ ሐጉስ መሪነት ሕዝባዊ የትጥት እመፅ እስከተለ። ኢጣሊያኖች በደጃዝማች ባሕታ ሐጉስ እመፅ ላይ ባገኙት ድል ተኮራርተው ከሁለት ዓመታት በኋላ በ1896 መላ ኢትዮጵያን ጨምረው ለመያዝ በከፈቱት የአድዋ ጦርነት ተሸንፈው ከትግራይ ወደ ኤርትራ ተመለሱ።³

የደጃዝማች ባሕታ ሐጉስ እመፅና የአድዋ ድል በአንድ በኩል የክርቲያን ኤርትራውያንን ኢትዮጵያዊ መንፈስና ናሽናሊዝም የበለጠ አጠናክረ። በሌላ በኩል ደግሞ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች በደቡብ ኤርትራ ለምና ደጋግ ክልል የጀመሩትን የሰፈራ ፖሊሲና ፕሮግራም ግፋም ገድሆነባቸው። በተረፈ ኢጣሊያኖች በሰፈራ ሆነ በእርሻ የኤርትራን ቆላግ ክልል ለማልማት በወቅቱ ኢኮኖሚያዊ ዓላማ ወይም ግፊትና ጥትም አልነበራቸውም።

ሁለተኛ፣ የኤርትራ ኮሎኒ ጉዳይ በሚመለከት ኢጣሊያኖች ከ1897 እስከ 1906 ድረስ ለመተጠል ወይም ለመተውገል የሆነ የፖሊሲ አጽዋና

አትጣጫ አልነበራቸውም። በሌላ በኩል በኢትዮጵያ በምኒልክ ዘመን መንግሥት ፍጻሜ ላይ የተፈጠረው ልማዳዊ ረጅም የልማን ጦርነት ሁኔታ በአጠቃላይ በትግራይ የተፈጠረው ታላቅ የኢኮኖሚና የፖለቲካ ተውስ በተለይ የኢጣሊያ ባለሥልጣናት የሥልጣን ለውጥ አድርገው በኤርትራ ኮሎኒ ፖሊሲያቸው እንዲቀጥሉበት ግፊትና ተስፋ ሰጣቸው።

በመሆኑም በኢጣሊያኖች ዘንድ ከኤርትራ ኮሎኒያዊ ሠፈር ድልድይና ኬላ በመነሳት በራሷ ውስጣዊ የሥልጣን የፖለቲካ የኢኮኖሚና ግንባራዊ ችግሮች የተጻከሙትን ኢትዮጵያ በወታደራዊ ግዛት ሳይሆን በኢኮኖሚያዊ ተፅዕኖ የበለጠ መቆጣጠር እንችላለን የሚል ግምትና ገንዛቤ ተፈጠረ።⁴

በሦስተኛው ዋናው ክፍል፣ ከ1907 እስከ 1932 ድረስ ኤርትራን ኢጣሊያኖች በሊቢያና በሶማሊያ ለሚያካሄዱ ኮሎኒያዊ ጦርነቶች የሚያስፈልጉአቸውን ወታደሮች የሚመለሙበት ገበያ አደረጉት።

ሠንጠረዥ 9

በ1912 — 1935 የኤርትራ ኮሎኒያዊ ጦርና የአምራቾ ሰው ኃይል ሚዛን ከመቶ

ዘመን	የኮሎኒው ሕዝብ ብዛት	የምራች ሕዝብ ብዛት	የወታደር ብዛት	ካምፖች የጦሩ ብዛት ከመቶ
1912	330,000	82,000	5,990	7.3
1915	360,000	90,000	7,350	8.1
1925	480,000	120,000	9,080	7.5
1928	500,000	135,000	7,500	5.5
1935	600,000	150,000	60,000	40.3

ምንጭ Tekeste Negash, *Colonialism In Eritrea*, p. 51

በአራተኛው ምዕራፍ፣ ከ1933 እስከ 1941 ድረስ ኤርትራን የኢጣሊያ ፋሽስቶች በሙሶሊኒ መሪነት በኢትዮጵያ ላይ ለሚያካሄዱት ወረራ የዝግጅትና የዘመቻ ዋና መምሪያ አደረጉት።

የኤርትራ ተወላጆችን ግንባራዊ ዕድገትና አገልግሎት በሚመለከት፣ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች ተግባራዊ ፖሊሲና ፕሮግራም በሊቢያ፣ በሶማሊያና በኢትዮጵያ በሚያካሄዱት ኮሎኒያዊ ጦርነትና ግዛት የግምባር ወታደሮችና ጠንካራ ሠራተኞች ሆነው እንዲያገለግሉላቸው የጣሊያንኛ ቋንቋ ትምህርት ጨምሮ በአካልና በዕድገት ግብዓት ነበር። የኤርትራ ተወላጆች በአንድ አገር ልጅነት መንፈስና በሜት እርስ በርሳቸው እንዳይተባበሩ “ክርስቲያን”፣ “እስላም”፣ “ቆለኛ”፣ “ደገኛ”፣ ወዘተ እያሉ በአካባቢ፣ በዘር፣ በጾታ፣ በቋንቋ በሃይማኖት አለያይተው መግዛት ነበር።

በተጨማሪም፣ በኢጣሊያ ኮሎኒያዊ ባለሥልጣናትና ምሁራን ትምህርት ለአፍሪካውያን ዘመናዊ ትምህርትና የዲሞክራሲ ሥርዓት እያስፈልጋቸውም። በዚህ እምነታቸው የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች ለኤርትራውያን ወታደሮችና ሠራተኞች ከሃይማኖትና ከመሠረተ ትምህርት በላይ የዘመናዊ ትምህርት ፕሮግራም አልነበራቸውም።

ሠንጠረዥ 10

በ1905 — 1939 በኤርትራ የብሔረሰብና የሃይማኖት ሥርዓት

ግንባራዊና ምዕመናን	የግንባራዊና ምዕመናን ብዛት በተወሰኑ ዓመታት		
	በ1905	በ1931	በ1939
ትግራይ	112,931	289,994	332,763
ትግራይ	65,517	113,050	91,914
ቤሃ	34,021	68,155	47,009
ቢላን (ቦጋስ)	4,283	24,466	33,802
ሳህ	16,682	41,170	32,168
ናራ (ባርያ)	5,531	9,749	10,502

ኩናማ	13,683	15,426	19,153
አፋር	8,951	21,679	30,950
ድምር	274,944	596,013	614,353
የእስላም ብዛት	152,000	312,000	293,000
የክርስቲያን ብዛት	110,000	280,000	317,000

ምንጭ፣ Tekeste Negash, *Italian Colonialism*, p. 150.

ሠንጠረዥ 11

በ1952 የኤርትራ ግንባራዊና ሃይማኖት ጥንቅር

ግንባራዊ	የምዕመናን ዓይነትና ብዛት			
	ክርስቲያን	እስላም	አጥግዊ	ድምር
1. ትግራይ	487,000	37,000	—	524,000
2. ትግራይ	7,000	242,000	—	249,000
3. ቤኒሻንጉል	—	80,000	—	80,000
4. ናራ (ባርያ)	—	15,000	—	15,000
5. ኩናማ	3,000	16,000	7,000	26,000
6. አፋር	—	33,000	—	33,000
7. ሳህ	2,000	64,000	—	66,000
8. ቢላን	11,000	27,000	—	38,000
ድምር	510,000	514,000	7,000	1,031,000
የውጭ አገራት				33,000
ጠ/ድምር	510,000	514,000	7,000	1,064,000

ምንጭ፣ Trevaskis, *Eritrea*, pp. 132-33, by Computation

ከዚህ በላይ የተገለጸው የኢጣሊያ ኮሎኒያሊዝም ልዩ ባህርይ በኤርትራ ኮሎኒያል ስርዓት ሁኔታ መሠረታዊ ዘላቂና ትምህርታዊ ነው። በዚህ ረገድ በዘመኑ በሌላ ኮሎኒያዊ ግዛቶች ለምሳሌ በእንግሊዝን በረከታዊ ኮሎኒያል ግዛቶች ጎብረተሰቡን በአንድነት አሰባሰቦ በኮሎኒያሊዝም ሥርዓት ላይ ለብሔራዊ ነፃነት በመቀስቀስና በማደራጀት ተግባር የታወቁ ብሔራዊና ሕዝባዊ የኢንቴሌጂንሲያ፣ የወዛደር፣ የጋዜጣ፣ የትምህርት የፖለቲካና የዲሞክራሲ አሳቦች ድርጅቶችና እንቅስቃሴዎች ከ1941 በፊት በኤርትራ ኮሎኒ አልተከሰቱም።⁶

ባጭሩ የኮሎኒያሊዝም ኤፕሶድ ግለትም የተግባር ፈረቃ በኤርትራ በአንድ በኩል የሕዝቡን ጥንታዊ የኢኮኖሚ፣ የፖለቲካና የባህል መሠረቶችን በጥቂት አሥርታት ውስጥ ለማጥፋት አልቻለም። በሌላ በኩል ደግሞ የኤርትራ በሀውርታዊ ጎብረተሰብን ሥራ ሕይወትና ባህል የሚለውጡትን አዳዲስ የኢኮኖሚ ታህታይና የፖለቲካ ላዕላይ መዋትሮችን በበፋትና በብዛት አልፈጠረም። በመሆኑም፣ ዶክተር ተክለተ ነጋሽ፣ ኮሎኒያሊዝም በተሰኘውና ከላይ በተጠቀሰው ጥናታቸው እንደገለጹት፣ በ1941 የኢጣሊያ ኮሎኒያሊዝም በድንገት ከፈረሰ በኋላ የኤርትራ የተለያዩ ግንባራዎች በየአካባቢያቸው ወደ ጥንታዊ የጉሳና የሃይማኖት ጉራዎቻቸው ተመልሰው እርስ በርሳቸው መጋጨት ጀመሩ።

2. የመንግሥትና የሃይማኖት ግንኙነት በኢትዮጵያ

በኤርትራ ኮሎኒያሊዝም ኖሽናሊዝምን ባይፈጥርም በሌላ በኩል በአካባቢያዊ ባህርይና ተግባር በኢትዮጵያ በሀውርታዊ ጎብረተሰብ በተፃራሪ የክርስቲያንና የእስላም መንግሥታትና የገዢ መደቦች መካከል ከ1270 ጀምሮ ለምዕተ ዓመታት በልዩ ልዩ አካባቢዎች፣ ወቅቶችና ደረጃዎች ብልጭ ድርግም ሲል የኖረውን የአካባቢ፣ የኢኮኖሚና የፖለቲካ ግጭትና ትግል በክልሉ በአዲስ መልክና መንገድ በማቀጣጠል ጎብረተሰቡን በሁለት ተቃራኒ የክርስቲያንና የእስላም አካባቢዎችና የፖለቲካ እንጃዎች እንደከፈለውና ይኸውም በኤርትራ ኖሽናሊዝም ከስተትና ዕድገት ላይ አፍራሽ ተፅዕኖ እንደአሳደረበት ታሪካዊ ሐት ነው።

ለዚህ አባባል በ1940ዎቹ በእንግሊዝ ወታደራዊ ግዛት ዘመን በኤርትራ በእስላም ሊገና በክርስቲያኑ ዩኒየኒስት ፓርቲ መካከል እንዲሁም በኋላ በ1970ዎቹ በክልሉ በአዲስ ስምና የትግል ሥልት በተነሱት

በእስላም የጀማና በክርስቲያኑ የሻዕቢያ ፖለቲካ ድርጅቶችና መሪዎች መካከል የተካሄዱ ረጅም የሥልጣን፣ የሃይማኖት፣ የአካባቢ፣ የፖለቲካና የጉሳ ጦርነቶች ታሪካዊ ግስረጃዎችና ምሳሌዎች ናቸው።

በዚህ ረገድና ተግባር በግምት ከ1270 እስከ 1577 ድረስ በኢትዮጵያ ክርስቲያኑ “ሰለጥናዊ” የአግራና ትግራ ነገሥታት፣ መሳፍንት፣ ካህናትና የጦር አበጋዞች በአንድ የጦር ሠፈር፣ እስላም የሞላበት ሱልጣናት፣ ኤሚሮች፣ ኢጣጦችና የጦር አበጋዞች ደግሞ (የደፋት፣ የደዋር፣ የአራባቢ፣ የሀዲያ፣ የሻርካ፣ የባሊ፣ የደራ፣ የአዳል፣ የወርጅ፣ የአርጉባ፣ የአፋር፣ የሶማሌ ወዘተ እስላሞች) በሌላው ተፃራሪ ግምባር ተሰልፈው ለሦስት ምዕተ ዓመታት ባካሄዱት የመሬት፣ የንግድ፣ የሃይማኖት፣ የሥልጣንና የጉሳ ጦርነቶች በመጀመሪያ ምዕራፍ እስከ 1520ዎቹ ድረስ ለረጅም ዘመን “ሰለጥናዊያን” ወታደራዊ/የጋደል ሚዛን በግገኝነት እስላሞችን በጭቆና ሥርዓት ሲገዙ እንደኖሩ ይታወቃል።⁷

በመጨረሻ ምዕራፍ በ16ኛው ምዕተ ዓመት እስላሞች በኢጣል አህመድ ገራጁ መሪነት ባካሄዱት የበቀል ጦርነት በክርስቲያን መንግሥትና ጎብረተሰብ ላይ በሕይወትና በንብረት ከፍተኛ ጥፋት ካደረሱ በኋላ ክርስቲያኖችን ለመርዳት በመጡ በፖርቱጋል ነፍጦኞች ተሸነፉ። ኢጣልም ተገደለ። ከዚያ በኋላ በምዕተ ዓመቱ ሁለተኛው አጋጣሽ (1540 — 1597) በአጼ ነገሥታት ገላውዴዎስ፣ ሚናስና ሠርፀድንግል መሪነት ክርስቲያኖች በወሰዱት የአጼዓለም በአገሪቱ ለ700 ዓመታት በከፍተኛ የዕድገት ደረጃ የተገነባውን ታላቅ የእስላም ባህልና ሥልጣኔ በእሳትና በጦርነት ከሞላው ጉደል አጠፋት።⁸

ከአጼ ሠርፀድንግል ዘመነ መንግሥት (1563 — 1597) በኋላ ራሳቸው ለሦስት ምዕተ ዓመታት እስከ 1855 ድረስ በሦስቱ የሸዋ የጉንደርና የትግራ አካባቢዎችና የፖለቲካ ግዕከላት የተከፈሉ የኢትዮጵያ “ሰለጥናዊ” ክርስቲያን የገዢ መደቦች በየክልላቸው የአገሪቱን እስላሞች የመሬት ባለቤቶች እንዳይሆኑ፣ በመንግሥት ሥራና ሥልጣን እንዳይሳተፉ፣ በትጥቅ ራሳቸውንና አገራቸውን ከጠላት እንዳይከላከሉ፣ ክርስቲያኖች ለመተዳደራቸው በማይፈልጉላቸው የንግድና የዕድገት ተግባራት ተወስነው የሚኖሩ ሕዝቦች በማድረግ በታላቅ የጭቆና ሥርዓት ሥር አኖሩአቸው።⁹

እንዲሁም በ19ኛው ምዕተ ዓመት ነገሥታት የሐንስና ምኒልክ የአገሪቱን እስላሞች በግድ ክርስቲያን ለማድረግ በወሰዱት የኃይል እርምጃ በሕዝቡ ላይ ታላቅ የሞትና የስደት መከራ¹⁰ እንደአደረሱ የሚታወስ ነው።

በዚህ ረገድ በ1878 ከቦሩ ሚኒ ጉባኤ በኋላ አዲስ የሐንስና ንጉሥ ምኒልክ የኢትዮጵያን እስላምና አዋግ ሕዝቦች በግድ ክርስቲያን ለማድረግ ብርቱ መንግሥታዊ እርምጃ እንደወሰዱ ይታወሳል። በጸሐፊ ትእዛዝ ገብረ ሥላሴ እንደተመዘገበው፣ ከቦሩ ሚኒ ጉባኤ በኋላ በወሎ፡

“ሁለቱ ነገሥታት እስላሙን ሰብስበው እንዲህ አሉ። እግዚአብሔር በቸርነቱ ሁለታችንን በፍቅር አንድ ካደረገን ሐዋርያህ እኛ ነን። ቀድሞ በግራኝ ጊዜ በጭንቅ ሃይማኖት ጠፋ እንጂ የክርስቲያን አገር መሆኑን ታውቀዋለህ። አሁንም እስላምም ጋላም በክርስቶስ ስም እመን። ተጠመቅ። ክርስቲያን ሁኔታ ምግባር ብትሠራ ይህን ዓለም ትገዛለህ። ጳላም መንግሥተ ሰግያትን ትወርሳለህ ብለው አዋጅ ነገሩ።”¹¹

የዘመኑ የታሪክ ጸሐፊ አለቃ አጥሚጊዮርጊስ በስፋትና በዝርዝር እንደመዘገቡት ደግሞ፣ በ1878 በወሎ፡

“መሐመድ ዓሊን አዲስ የሐንስ አባት ሆነው አስጠምቀው ራስ ሚካኤል እስኙለቸው። ከዚህ ወዲያ ሕዝቡን በግድ ያጠምቁትና ያቆርቡት ጀመሩ። ጉልበት ያለውና በሃይማኖት የቆመ ወደ መተማ ከደርቡሽ ጋር ሊሆን ሄደ። እኩሉ ወደ ቀቤናና ወደ ጅማ ወደ ሐረርጌም ተሰደደ። የሄዱበት ሁሉ የሽፍታ አገር ሆነ። የሀበሻ አውራጃዎች ሁሉ የጦርነት ሥፍራዎች ሆኑ። ጅረቱ ሁሉ የሰው ደም ሆነ።”

ንጉሥ ምኒልክ ወደ አዲስ የሐንስ ቀርበው ጃንሆይ እግዚአብሔር ይወድልናልን በግድ ቆረብ እያልን ሕዝባችንን ብንፈጀው ብለው ጠየቁ። ጃንሆይም ሲመልሱ የኢትዮጵያን ደም እበቀልለታለሁ። ግራኝ ኢትዮጵያን ሲያሳልማት በግድ በእሳትና በሰይፍ ነው። እኛስ የማርቆስን ሃይማኖት ካላቀናነው ካልመሠረትነው ማን ያቀናዋል አሉ።

“ከዚያ በኋላ አዲስ የሐንስ ወሎ ላይ ከረመ። ሲያቆርቡ ያልቆረበውን ሲፈጁ ቦሩሚኒ ቤተ ክርስቲያን እየሠሩ። ራስ አዳልም ቅባቶች የሚባሉትን ሲያጠፉና እስላምን ሲያቆርቡ ወደ ጉጃም ተሻገሩ። ንጉሥ ምኒልክ ወደ እንኮበር ገቡ። የይፋትንም የአርጉባንም እስላም የአብቹንና የገላንን ጋላ

ሙሉ ቀለማን በግድ ሲያጠምቁና ሲያቆርቡ ከረመ።”¹²

የኢትዮጵያ ክርስቲያን ባለሥልጣናት በአገሪቱ እስላሞች ላይ የሃይማኖትና የባህል ጭቆና ፖሊሲ በመቀጠል፣ በ1887 አገሩ በንጉሥ ምኒልክ ጦር ከተያዘ በኋላ በታላቁ ጥንታዊ የሐረር ከተማ በእስላሙ መስጊድ ቦታ ቤተ ክርስቲያን እንደ አሠሩበት፣ እንዲሁም በ1916 የአዲስ ምኒልክ ተወላጅና የዙፋን ወራሽ ኢያሱ እስላም ሆነ ተብሎ በኢትዮጵያ የክርስቲያን “ሰለሞናዊ” ዙፋን ላይ ሊነግሥ አይችልም በሚል ጉሳዊ የፖለቲካ ክስ ከሥልጣን እንደወረዱትና በዚሁም ወቅት በሐረር የኢያሱ ደጋፊዎች ስለሆኑ የአፋር የሶማሌና የአደራ እስላሞችን በወል እንደጨፈጨፉአቸው የሚታወስ ነው።

10. የሐረሩ ኤሚር አብዱላሂ (1835 - 1910ዎቹ)
በጨለንቆ ጦርነት ዋዜማ

ምዓ እንበላ ዘእም ነገደ ይሁዳ ተብሎ በሚጻፍበት በኢትዮጵያ ባንዲራችን ላይ ላኢላ ሂይለላ መሐመድ ረሱል አላህ የሚል ቃል አስጽፈው ልከውለታል።

“4ኛ፡ የሱግሌ እስላም ገልድም እያገለጸው የእስላም ጥምጥም እየጠመጠመ የእስላም መቁጠሪያ እየያዙ በመስጊድ ሲሰገዱ ታይተዋል።

“5ኛ፡ ቁራን ባግርኛ ፊደል አስገልብጠው እያንበቡ ሲጻልዩ ታይተዋል።

“6ኛ፡ በልዩ ዘበኞቻቸው ቆብ ላይ ላኢላሂይለላ የሚል ምልክት አስጠልፈዋል።

“7ኛ፡ በሐረር ልዑል ራስ መኩንን ቤተ ክርስቲያን ሠርተው በቤተክርስቲያኑ አጠገብ ያለውን ቦታ ለእስላሞች ለውጡን እየሰጡ ለካህናት መኖሪያ ባደረጉት በ32 ዓመት ካህናቱን እያስነሡ ለእስላሞች መልሰውላቸዋል።

“8ኛ፡ ሴት ልጅ ቢወልዱ የእስላም ሃይማኖት እየተግረች እንድታደግ ብለው ለእስላሚቱ ለመጻም ሐናፊ አላድጊልኝ ብለው ሰጥተዋታል።

“9ኛ፡ ከተዳግፎ ምኒልክ ጀግር ተያይዞ የመጣውን የዳግግፎ ምኒልክን ትውልድ ንቀው ከነቢዩ ከመሐመድ ወገን እወለዳለሁ እያሉ ትልልቆቹን የእስላም ሸሆች እየሰበሰቡ ትውልዳቸውን እየቆጠሩ ሲያስረዱ ይዉላሉ።

“10ኛ፡ አልጋውን ያወረሱዋቸውን ትልቁ ንጉሣችን አጼ ምኒልክ በሞቱበት ቀን ልቅሶ እንደግልቀስና እንደግስለቀስ በፈረስ ተቀምጠው ጃንሚያ ወጥተው ጉጉስ ሲጫወቱ ውለዋል። ራሳቸውም በግዕረግ እንዳይቀጡ በር ከልክለው እስካሁን ተቀምጧል። ሌላም ይህን የመሰለ ብዙ ግስረጃ አለን።”¹³

12. የኢትዮጵያ የመጀመሪያውም የመጨረሻውም
 “ሰለሞናዊ” “ሱልጣን” ኢያሱ በሥልጣን ጠላቶቹ
 እንደተከሰሰውም በሐረር ከተማ ከሐረሪ ባለፈው ጋር የእስላም
 ጥምጥም አስሮ የተነሳው ፎቶግራፍ

በዚህ በላይ “የልጅ ኢያሱ ወንጀል” ተብሎ ከተረበው የፖለቲካ ክስ የሚገኘው ታሪካዊ ፋይዳ የተካላቹ ክርስቲያን ወይም እስላም የመሆኑ ጥያቄ ሳይሆን ያሊትዮቱን “በለጥናዊ” የክርስቲያን መንግሥትና የገዢ መደብ እጅ በታሪክ አጋጣሚ በኃይል ፖለቲካ ከመንግሥት ሥልጣን ከሌለው ለእንዲሆን በተደረገው በኢትዮጵያ የእስላም ኅብረተሰብ ላይ ለረጅም ዘመን ሲፈጸምበት የኖረውን የፖለቲካ የሃይማኖት፣ የባህል የሥርዓት ጭቆና ስፋትና ጥልቀት የሚገልፅ መንግሥታዊ የፖሊሲ አቋም መግለጫ ከመሆኑ ላይ ነው።

3. የሃይማኖትና የናሽናሊዝም ግጭት በኤርትራ

በኤርትራ ኮሎኒ በእንግሊዙ ወታደራዊ ግዛት ዘመን ተፃራሪ የክርስቲያኑ ዩኒየኒስት ፓርቲና የእስላም ሊግ በየበኩላቸው ይዘው የተነሱት ተቃራኒ የፖለቲካ አቋሞችና ፕሮግራሞች በኤርትራ በአምስት አሥርታት ውስጥ (1889 — 1941) በኮሎኒያሊዝም ሥነትና ተግባር በአዲስ የተፈጠሩ ጥያቄዎች ሳይሆኑ በኢትዮጵያ በሀውሊ፣ ‘ዊ ታሪክና ኅብረተሰብ በክርስቲያንና በእስላም ግንባራዎች ወይም የፖለቲካ ኃይሎች መካከል ከ1270 ጀምሮ ለምዕተ ዓመታት የነበሩት የፖለቲካና የሥርዓት ችግሮች አዲስ ነጽታዎችና መግለጫዎች ብቻ ናቸው ለግለት ይቻላል።

በአሥራ ዘመነኛው ምዕተ ዓመት በዘመናዊ የጦር መግሪያ በታጠቁ የኢትዮጵያ ነገሥታት በተለይም በአጼ ዮሐንስ ዘመነ መንግሥት በእንደ በኩል የመንግሥቱን የክርስቲያን ሃይማኖት በኃይል ፖሊሲና ተግባር ለማስፋፋት በሌላ በኩል ደግሞ የእስልምና ሃይማኖትን ከአገር ለማጥፋት በወሰዱት የፖለቲካ እርምጃ በመላው አፍሪካ ቀንድ ክፍል በሕወደትና በንብረት ታላቅ ጥፋት እንደአስከተሉ ብሎም በአካባቢው እስከ ዛሬ ድረስ በመካሄድ ላይ ላሉት ውስብስብ የፖለቲካ የኢኮኖሚ፣ የሃይማኖት፣ የብሔረሰብ፣ የቋንቋ፣ የባህል ችግሮች ከፍተኛ አስተዋጽኦ እንደአደረጉ ገልፅ ነው።

በሌላ በኩል ከኢትዮጵያ ክርስቲያን ነገሥታትና የገዢ መደቦች የሃይማኖት ፖሊሲና ተግባር አኳያ በንዕዕር ሲታይ በአፍሪካ ቀንድ የኮሎኒያሊዝም ሥርዓትና ተግባር የበለጠ ጂዮክራሲያዊ የዕድገት እርምጃ እንደአስከተለ የታሪክ መረጃና ጥናት ያላየናል። በዚህ ረገድ የኢጣሊያ ኮሎኒያሊስቶች ኤርትራን እንደያዙት ለሁሉም የእስላም፣ የእርቶዶክስ

የካቶሊክና የፕሮቴስታንት ሃይማኖቶች ነፃና ከፍት ክልል አደረጉት።¹⁴ ባጭሩ በአፍሪካ ቀንድ በታሪክ ለመጀመሪያ ጊዜ የሃይማኖት ነፃነትና እኩልነት ተግባራዊ አደረጉት።

ይህ የኢጣሊያኖች የሃይማኖት ነፃነትና እኩልነት ፖሊሲ በኤርትራ ለአዲስ የካቶሊክና የፕሮቴስታንት ሚሲዮናዊ ምዕመናን፣ አብያተ ክርስቲያናትና ግንባራዎች ከስተትና ዕድገት ታሪካዊና ጅጋዊ ሁኔታዎችን ፈጠረ። ከሁሉም በላይ በኢትዮጵያ “በለጥናዊ” የክርስቲያን ነገሥታትና የገዢ መደቦች የጭቆና ሕግና ሥርዓት መሠረት ለምዕተ ዓመታት በአገራቸው መሪትና መንግሥት አልባዎች ሆነው ለኖሩት የኢትዮጵያ እስላም ሕዝቦች የኢጣሊያኖች የሃይማኖት ነፃነትና እኩልነት ፖሊሲ ታላቅ የፖለቲካ ጽልና ዕድገት ሆነ።

ነገር ግን በሌላ በኩል በኢትዮጵያ ነገሥታትና የሃይማኖት መሪዎች ወደ አገር እንዳይገቡ በጥብቅ የተከለከሉትን የካቶሊክና የፕሮቴስታንት ሃይማኖቶችን ወደ ኤርትራ እንዲገቡ የሚፈትድ እንዲሁም ለእስላሞች ከእርቶዶክስ ክርስቲያኖች ጋር የሃይማኖት ነፃነትና እኩልነት መብት የሚያጉድጽ የኢጣሊያኖቹ የሃይማኖት ፖሊሲ ለኢትዮጵያ የእስላም የካቶሊክና የፕሮቴስታንት ሃይማኖቶችና ሕዝቦች ዐርና ጭንቅ ለሆነው “በለጥናዊ” መንግሥትና የገዢ መደብ በእርግጥም አደገኛ የሆነና የሚሆን አዲስ የፖለቲካ ክስተት ነበር። ምክንያቱም ከታሪክ እንደሚታወቀው በኢትዮጵያ “በለጥናዊ” የክርስቲያን መንግሥትና የሃይማኖት ሥርዓት መሠረት የክርስቲያንና የእስላም አንድነትና ግንባራዊ እኩልነት የሚፈለገው የሚጠቅም ነገር አይደለም።

ባጭሩ በኤርትራ ኮሎኒ የኢጣሊያኖቹ የሃይማኖት ፖሊሲና ተግባር የእስላሞችንና የእርቶዶክስ ክርስቲያኖችን በተለይም በ1940ዎቹ በክርስቲያኑ ዩኒየኒስት ፓርቲና በእስላም ሊግ እንደሚታዩት ወደ ከፍተኛ የትራኔና ግጭት ደረጃ የሚደርሰውን ተቃራኒ የፖለቲካ አቋም በሕጋዊ መሠረትና መግሪያ ገነባ።

በዚህ ነገር በ1940ዎቹ በኤርትራ ክርስቲያን የተግራ ግንባራዎች ለባሉት በለመዛኙ በክርስቲያኑ ዩኒየኒስት ፓርቲ መሪነት ከኢትዮጵያ ጋር አለምንም ቅድመ ሁኔታ ለመጥሀድ ከፍተኛ ትግል ያካሂደበት ምክንያት በኢትዮጵያ የክርስቲያን መንግሥትና ሃይማኖት የዜጎችን መሠረታዊ

ነፃነት መብትና ግዴታ በሚመለከት ከተቀሩት የትግራይ የአግራ ክርስቲያን ሕዝቦች ጋር ቢያንስ ቢያንስ በሕግ ፊት አንድና እኩል እንደሚሆኑ ከረጅም የጋራ ታሪክና ልምድ ያዉቁት ስለነበርም ነው።¹⁵

በሌላ በኩል በኤርትራ የእስላም ግንባርብ አባሎች በአመዛኙ በእስላሙ ሊገመሩት ከኢትዮጵያ ጋር መዋሀድን አጥብቀው በመቃወም ለነፃ የኤርትራ አገርና መንግሥት ምሥረታ ከፍተኛ ትግል ያካሂዱበት ምክንያት ደግሞ በኢትዮጵያ “ሰለሞናዊ” የክርስቲያን መንግሥትና ሃይማኖት ሥር እስላም በመሆናቸው ብቻ በአገሩ ረጅም ታሪክ ከታወቀው ዘውዳዊ ዐረእስላም ፖሊሲና ተግባር ግለትም ከፖለቲካ ከኢኮኖሚ ከባህልና ከሃይማኖት ጭቆና ነፃ በመሆን በግንባራዊ ሰላም፣ አንድነትና እኩልነት ከክርስቲያኖች ጋር አብሮ ለመኖር አንችልም በሚል ሥጋት ነበር።

በመጨረሻ የዓለም መንግሥታት ድርጅት በኤርትራ የእስላሙም የክርስቲያንም ፍላጎትና ሥጋት ከኢትዮጵያ ብሔራዊ ጥቅም ጋር በዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና አሠራር ለጋራ ዕድገትና ልማት ሰላማዊ መፍትሔ ያገኛል በሚል ግምት፣ በ1950 በፈደራላዊ ቅንጅት ኤርትራ በኢትዮጵያ ያደው ዘውድ ሥር በራሱ ሕገ መንግሥት ባንዲራና ቋንቋ አንድ ራስ ገዝ የአካባቢ መንግሥት እንዲሆን ወሰነ።

ሁለቱም የኤርትራ ተፃራሪ የክርስቲያንና የእስላም ወገኖች በዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና አሠራር እርስ በራሳቸው እንዲሁም ከኢትዮጵያም እዲያዊ መንግሥት ጋር ተግባብተው ለመኖር ያላቸውን ፈቃደኝነት በመግለጥ የዓለም መንግሥታት ድርጅቱን ፈደራላዊ ፕላን ተስማምተው ተቀበሉ።

በፕሮፌሰር መስፍን አርአያ ጥናታዊ ግንዛቤ መሠረት፣ የኢትዮ — ኤርትራ ፈደራላዊ ቅንጅት የኤርትራ ናሽናሊዝም ከስተትና ዕድገት መግለጫ እንደሆነ አድርጎ መውሰድ የታሪክ ግድፈት ይሆናል። ምክንያቱም በፈደራላዊ ሥርዓት ምሥረታ ሂደትና ተግባር የኤርትራ ተፃራሪ የክርስቲያንና የእስላም ድርጅቶች ከሃይማኖት ከጉላና ከአካባቢ ልዩነታቸው ውጭና በላይ በአንድ ኤርትራዊነት፣ በኤርትራ ናሽናሊዝም የሚያዋህሩባቸው የጋራ ኢኮኖሚ፣ ቋንቋ፣ ባህልና ሥነልቦና ገና አልነበራቸውም።¹⁶

በሌላ አባባል የኤርትራ ተፃራሪ የክርስቲያንና የእስላም ፖለቲካ

ኃይሎች ከኢትዮጵያ ዘውዳዊ መንግሥት ጋር በፈደራላዊ ቅንጅት የተስማሙበት ምክንያት እርስ በርሳቸው በአንድ የኤርትራ ናሽናሊዝምና የኢኮኖሚ ሥርዓት የሚያስማማቸው መንገድና መሣሪያ ባለመፈጠሩ ነበር።

በመሆኑም በ1948 በዓለም መንግሥታት ድርጅት አስተባባሪነት በአምስቱ የክርስቲያኑ ዩኒየኒስት፣ የእስላሙ ሊግ፣ የፕሮ ሊግሊያ፣ የሊበራልና የብሔራዊ ፓርቲዎች መካከል በተካሄደው ምርጫ ከ3,336 የኤርትራ ተወካዮች ድምፅ ከኢትዮጵያ ጋር አለምንም የጊዜና የፖለቲካ ገደብ መዋሀድ የሚፈልገው ዩኒየኒስቱ 47.8 ከመቶ ድምፅ አግኝቶ አሸናፊ፣ የኤርትራን ነፃነት የሚፈልገው የእስላሙ ሊግ 30.9 ከመቶ ድምፅ አግኝቶ ሁለተኛው፣ ፕሮ ሊግሊያ 10.7 ከመቶ ድምፅ አግኝቶ ሦስተኛ፣ ሊበራሉ 9.3 ከመቶ ድምፅ አግኝቶ አራተኛው፣ ብሔራዊው 1.0 ከመቶ ድምፅ አግኝቶ የመጨረሻ ሆነ።¹⁷

በመጨረሻ ይህን የ1948 ምርጫ ውጤት ከግምት በማስገባት በ1950 የዓለም መንግሥታት ድርጅት ባቀረው አስታራቂ የፌዴሬሽን መፍትሔ መሠረት የክርስቲያኑ ዩኒየኒስትና የእስላሙ ሊግ ኃይለኛ አንጻሮች የየራሳቸውን የውሁደትና የነፃነት አቋም ለውጠው በቀረበው ፕላን ስለተስማሙበት ኤርትራ በኢትዮጵያ ያደው ዘውድ ሥር በራሱ የክልል ሕገ መንግሥት፣ ሽንጉ፣ ባንዲራና ቋንቋዎች ከላይ እንደተባለው ራስ ገዝ ያካባቢ መንግሥት ሆነ።

ይሁን እንጂ በፌዴሬሽኑ ዘመን (1952—1962) ከኢትዮ — ኤርትራ ፈደራላዊ ቅንጅት በተለይም በኢኮኖሚ፣ በትምህርትና በአስተዳደር መስኮችና መንገዶች የበለጠ የተጠቀሙት የኤርትራ ክርስቲያን ደገኞች ሆነውኝተዋል።¹⁸

በዚህ አኳያ፣ ከላይ በሠንጠረዥ 10 እንደሚታየው በ1952 በጠቅላላ በ1,064,000 የሚገመት ሕዝብ ለነበረው ኤርትራ ፌዴሬሽኑ ኢትዮጵያን አንድ ታላቅ የኢኮኖሚና የትምህርት ገበያ አድርጎ እንደሰጠው ከሚከተሉት የሠንጠረዥ መረጃዎች በተጨማሪ ግየት ይቻላል።

ሠንጠረዥ 12

በ1957—1969 የኤርትራና የኢትዮጵያ የኢንዱስትሪ ካፒታል ዕድገት በሚሊዮን ብር

ዘመን	የኤርትራ ኢንዱስትሪ ካፒታል ዕድገት	የአገሪቱ የተቀሩት 13 ክፍላት ሀገር ካፒታል ዕድገት
1957	16,739,000	44,000,000
1969	153,597,000	188,000,000

ፆፖፑ Statistical Abstract and Commercial Bank of Ethiopia Economy 1970.

ሠንጠረዥ 13

በ1969 በኢትዮጵያ ወደ ዩኒቨርሲቲ ከገቡት ተግሪዎች የኤርትራ ድርሻ በቁጥርና ከመቶ

ተራ ቁጥር	ክፍለ ሀገር	የኮሌጅ ተግሪዎች ቁጥር	የኮሌጅ ተግሪዎች ብዛት ከመቶ
1	አዲስ አበባ	106	52%
2	ኤርትራ	331	17%
3	ሸዋ	267	13%
4	ሐረርጌ	153	7%
5	ወሎ	57	3%
6	ትግራይ	40	2%
7	በጊዎድር/ጉንደር	29	1.40%
8	አርባ	27	1.30%
9	ጉጃዎ	17	0.86%
10	ከፋ	17	0.86%
11	ሲዳሞ	15	0.73%

12	ወለጋ	10	0.50%
13	ኢሉባቦር	6	0.30%
14	ጋዋጉፋ	1	0.05%
15	ባሌ	0	0.0%
ድምር		2039 ተግሪዎች	100%

ፆፖፑ ዶ/ር ኃይለ ወልደሚካኤል፣ የሰሚናር ጽሑፍ በቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ ዩኒቨርሲቲ (አዲስ አበባ ግንቦት 1969)።

የኤርትራ ቀለኛ እስላሞች ግን በኢትዮጵያ ወገናዊ የክርስቲያን መንግሥት ሥር እንደረፉትም በዜጎች መብት ሆነ በኢኮኖሚ፣ በባህልና በግህበራዊ አገልግሎት ከክርስቲያን ኤርትራውያን ጋር በአንድነትና በእኩልነት ሚዛን አልታዩም።¹⁹

የእስላም ኤርትራውያን የሃይማኖት፣ የባህል፣ የኢኮኖሚና የአካባቢ ጭቆና ሳያንሳቸው የአዲስ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት በኤርትራ ክርስቲያኑ የገዢው መደብ መሪዎችና አባባሎች ትብብር²⁰ የፈጸረሽኑን ሥርዓት እንዳይሠራ በግድረገና በመጨረሻም ህልውናውን በግጥፋት በኤርትራ ነፃነት ግምባር ጀበሃ መሪነት የእስላም ወገናችን የትጥቅ አመፅ ቀስቀሰ።

ይህ ሁሉ ሲሆንና ሲባል የኤርትራ እስላምና ክርስቲያን የፖለቲካ ኃይሎች በኢትዮጵያ ጨቋኝ መንግሥት ላይ ባካሄዱት የትጥቅ አመፅ ቢሆን በሃይማኖት፣ በአካባቢና በባህል ልዩነትና ጥቂት እርስ በርሳቸው ከመገዳደል አልፈው በአንድ የኤርትራ ናሽናሊዝም መሠረት በዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ተስማምተው ለመሥራትና በሰላም አብረው ለመኖር አልቻሉም።

4. የጀበሃና የሻዕቢያ ጦርነት

በኢትዮጵያ በህውርታዊ ኅብረተሰብና መንግሥት ባለፉት አሥር ታት በመካሄድ ላይ ባለው ታላቅ አብዮታዊ የሥርዓት ልውጥና ዕድገት የኤርትራን አካባቢያዊ የፖለቲካ ችግር ፆፖፑና ሚና ለመገምገም እንዲረዳ በትድሚያ በክፍለ ሀገሩ በረሃ በእስላሞች ጀበሃና በክርስቲያኑ ሻዕቢያ ባላንጣዎች መካከል የተካሄደውን ጦርነት ታሪካዊ መነሻና መጨት

ባጭሩም ቢሆን ግወት ያስፈልጋል።

በጀብሃና በኤርትራ ሕዝባዊ ነፃነት ግምባር (ሻዕቢያ) መካከል የተፈጠረውን የሃይማኖትና የሥልጣን ጦርነት “ንሕናን ዓላማናን” ማለትም “እኛና ዓላማችን” በሚል ርዕስ ባዘጋጀው ሰነድ በ1970ዎቹ መባቻ ላይ ለዓለም ይፋ ያወጣው ራሱ የሻዕቢያ እንጂ ነው።²¹

የኤርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች የትጥቅ አመፅ ታሪካዊ መነሻ፣ ከላይ እንደተባለው፣ የአጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት የኢትዮጵያና ኤርትራ ፌዴሬሽን በማጥፋት ረገድ የወሰደው ሕገ ወጥ የኃይል እርምጃ ነው። በ1958 ይህን መሰል ኢዲዎክራሲያዊ ፖሊሲ በመቃወም ሰላማዊ ሰልፍ ከአደረጉ የኤርትራ ሠራተኞች የአጼ ኃይለ ሥላሴ መንግሥት ከ550 በላይ የሚሆኑትን ገድሎ የሠራተኞቹን ማኅበር ሥራ አገደ።²² በመሆኑም በ1959 “የኤርትራ ነፃነት ንቅናቄ” የተባለው ድርጅት በኢንቴሌጂንሲያዊ አባሎች ተፈጥሮ ለተወሰነ ጊዜ ሕቡዕ የትጥቅ ትግል አካሄደ።

ይሁን እንጂ በተደራጀ ጨቋኝ መንግሥት ላይ የኢንቴሌጂንሲያዊው ሕቡዕ የከተማ ትጥቅ ትግል የማያዛልቅ በመሆኑ በምዕራቡ ቆላ በባርካ በረሃ በመስከረም 1961 የተወሰኑ የኤርትራ እስላም አመፅያን በሐምድ እድረስ አዋቀ በተባለው ግለሰብ መሪነት የኤርትራ ነፃነት ግምባር ጀባሃን ከኤርትራ ነፃነት ሠራዊት ጋር መሠረቱ።²⁴

በሚቀጥሉት ጥቂት ዓመታት ውስጥ ራሳቸውን ጠቅላይ ጉባኤ ብለው የሰየሙና በምሥራቅ ሱዳን በሚገኘው ጠቅላይ የዘመቻ መምሪያ የሚኖሩ የጀባሃ መሪዎች በኤርትራ ቆላማ ክልል ከእስላም ገበሬዎችና ዘላኖች የተመለመለ ሠራዊት በታማኝ አበጋዞቻቸው አዝማችነት በአምስት ወታደራዊ ዞኖች አደራጁ።²⁵

ከአምስቱ የሠራዊት ዞኖች አራቱ በእስላሞች ክልል ሲሆኑ አንዱ በደቡቡ የክርስቲያኖች ደጋማ ክልል ነበር። ከአራቱ የእስላም ሠራዊት ዞኖች ሁለቱ በምዕራብ በባራካ — ጋሽ ቆላ በቤጃ — ትግረ ክልል ሲሆኑ ሁለቱ ደግሞ በምሥራቅ ቆላ በሰምሃርና በአሳውርታ ማለት በላሆ — ትግረ ክልል ነበሩ።

የጀባሃ ጠቅላይ ጉባኤ መሪዎችና የዞን ጦር አበጋዞቻቸው በአንድ በኩል

በጉሳ፣ በአካባቢና በሥልጣን ጥያቄና በጥቅም ጉዳይ እርስ በርስ ተፃራሪ ባላንግዎች በመሆናቸው በሌላ በኩል ደግሞ ሁሉም በሃይማኖት መሠረት ክርስቲያን ደገኛ የሆኑ ኤርትራውያን ለይተው እንደ ከሀዲ ጠላቶችና ባዕዳን ይወጉአቸውና ይዘርፉአቸው ስለነበር በኤርትራ ቆላማ ክልል በእስላሞቹ የተጀመረው የትጥቅ አመፅ በመጀመሪያው አሥርት (1961 — 1971) በዓላማውና በተግባሩ ብሔራዊም ጠንካራም ፍሬያማም እልነበረም ለማለት ይቻላል።²⁶

በዚህ ረገድና ሁኔታ ከ1964—1965 አካባቢ ጀምሮ በመሀል ሀገር “መሪት ላራሹ”፣ “ሥልጣን ለሕዝቡ” የሚሉ የፖለቲካ መፈክሮችና አላቦች አንስተው የኢትዮጵያ ተማሪዎችና ሌላም ተራማጅ ኃይሎች በዘውዳዊ መንግሥትና ሥርዓት ላይ አብዮታዊ ትግል በይፋ በሚያካሄዱ በት ወቅት ብዙ የክርስቲያን ኤርትራ ተወላጆች ከከተማና ከትምህርት ቤት ወጥተው ለትጥቅ ትግል ወደ ክፍለ ሀገሩ በረሃ በመፍለስ በጉሳ፣ በሃይማኖት፣ በአካባቢና በሥልጣን ግጭት ከእስላሙ ጀባሃ ጋር በሕይወትና በንብረት ታላቅ ጉዳት ያስከተለውን የእርስ በርስ ጦርነት በኤርትራ ሕዝብና ነፃነት ስም ጀመሩ።²⁷

በጦርነቱ ሂደት ከ1968 እስከ 1973 ድረስ ደገኛው የክርስቲያኑ እንጂ በአቶ ኢሳይያስ አፈወርቂ መሪነት ባካሄደው ወታደራዊና ፖለቲካዊ ትግል ከጀባሃ አምስቱ የጦር ዞኖች በደቡቡ ደጋማና በምሥራቅ ቆላማ አካባቢዎች የነበሩትን ሦስት የትግረና የላሆ ክፍሎች በመያዝና ራሱን የኤርትራ ሕዝባዊ ነፃነት ግምባር (ሻዕቢያ) ብሎ በማደራጀት በኢትዮጵያ አብዮት የቅርብ ዋዜማ በድርጅት፣ በፖለቲካ፣ በፕሮፓጋንዳና በመሣሪያ በእስላሙ ጀባሃ ላይ የኃይል ሚዛን እያገኘ ሂደት።²⁸

የኤርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች ጀባሃና ሻዕቢያ በ1970ዎቹ መባቻ ላይ በየበኩላቸው በይፋ ለዓለም ባሳወቁአቸው የፖሊሲ ዓላማዎችና ፕሮግራሞች የኤርትራ ማኅበረሰቦችን የጉሳና የሃይማኖት ምርጫና ልዩነት ሳይደረግ በአንድ ብሔራዊ ግምባር ማደራጀት ብሎም ኤርትራን ከኢትዮጵያ “ኮሎኒያሊዝም” ነፃ አገር ማድረግ ብሔራዊ የጋራ ዓላማቸው እንደሆነ በሰነድ አስቀምጠዋል።²⁹ በተጨማሪም የኤርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች የእነርሱ ጠላት የኢትዮጵያ መንግሥት እንጂ የኢትዮጵያ ሕዝብ እንዳልሆነ በይፋ አስታውቀዋል።

ነገር ግን የጀበሃና የሻዕቢያ ኃይሎችና መሪዎች በቃላቸው እንደዚህ አንድ ብሔራዊ የነፃነት ዓላማ እንዳላቸውና የእነርሱም ደመኛ ጠላት የኢትዮጵያ መንግሥት እንጂ የኢትዮጵያ ሕዝብ እንዳልሆነ በይፋ ቢነገሩም በሌላ በኩል ይህንን ክፍተኛ የጋራ ዓላማቸውን ለማተገበር በመካከላቸው ከውሱን የአካባቢ፣ የጉሳና የሃይማኖት ልዩነትና ትራኒ የላቀ አንድ የኤርትራ ናሽናሊዝም አንድ ኤርትራዊነት እንዳላቸው ለራሳቸውም ሆነ ለዓለም በሥራ አላሳዩም።

ይህ የኤርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች የቃልና የተግባር ልዩነትና ትራኒ ለራሳቸው ባይሆንም እንኳ ለተመልካቹ ግልፅ የሆነው በ1974 አዲስ የፖለቲካ አትግጫና አመራር የሚሰጥ ድርጅት በሌለበት ወቅትና ገብረተሰብ በአገር፣ በባህል፣ በሥርዓትና በታሪክ ወገናቸውና ወንድማቸው የሆነው የኢትዮጵያ ጭቅን ሕዝብ በጉሳ፣ በሃይማኖት፣ በቋንቋ፣ በአካባቢና በሙያ ሳይለያይና ሳይከፈል በአንድ ሕዝባዊ ብሔራዊና አብዮታዊ አመፅ ተባብሮ ጨቋኙን ዘውዳዊ መንግሥትና የገዥውን መደብ ወሰንና ወደር በሌለው ወኔና መንፈስ በደመሰሰው ጊዜ ነው።

በዚያን ወሳኝ የትግል ወቅትና ሰዓት በነበራቸው ረጅም የድርጅትና የፖለቲካ ልምድ የጀበሃና የሻዕቢያ ኃይሎች ከመላው የኢትዮጵያ ሕዝብ ጉን ተሰልፈው ራሳቸው ከ1961 ጀምረው ከበረሃ ይዋጉት የነበረውን ዘውዳዊ መንግሥትና የገዥውን መደብ ወደ መሀል አገርና ከተማ ገብተው እንደግጥፋት በተቃራኒው በአንድ በኩል የራሳቸውን የአካባቢ፣ የጉሳ፣ የሃይማኖትና የሥልጣን ትራኒና ትግል የበለጠ አሰፋፉ፣ በሌላ በኩል ደግሞ አውቀው ይሁን ሳያውቁ፣ በታክቲክ ይሁን በእስትራቴጂ ጉድለት በራሳቸውና በመላውም የኢትዮጵያ ሕዝብ ላይ በተደመሰሰው ዘውዳዊ መንግሥትና የገዥው መደብ ምትክ በባህርዩም በተግባሩም ለከፋው ወታደራዊ መንግሥትና ሥርዓት ከሰተት ዕድገትና ተግባር የራሳቸውን ወሳኝ አስተዋጽኦ አደረጉ።

በሌላ በኩል በወታደራዊ መንግሥት የተጠለፈው የኢትዮጵያ አብዮት ራሱ የጀበሃና የሻዕቢያ መሪዎችና ምሁራን በኢጣሊያ ኮሎኒያሊዝም ተፈጠረ ለሚሉት የኤርትራ ናሽናሊዝም ዕድገትና ጥንካሬ ያልተጠበቀ አዲስ ሁኔታና መንገድ ፈጠረ።

በዚህ ረገድ፣ ከ1961 እስከ 1974 የጀበሃና የሻዕቢያ ኃይሎች ለአሥራ ሦስት ዓመታት በኢትዮጵያ መንግሥት ላይ በከፈቱት ጦርነት ብዙ የክፍለ

ሀገሩ ሕዝብ ድጋፍ እንዳልነበራቸው ታውቋል። ለዚህ አንድ ግስረጃ በ1974 በአብዮቱ ፍንዳታ የድርጅቶቹ የወታደር ብዛት በ2500 አካባቢ የሚገመት ብቻ ነበር።³⁰

ከዚያ በኋላ ከአብዮቱ ጋር የተያያዙ ብዙ ሁኔታዎችና ሂደቶች የአካባቢ፣ የጉሳና የሃይማኖት ምርጫ ልዩነት ሳይደረግ ብዙ የኤርትራ ተወላጆችን በአመፅ ከጀበሃና ከሻዕቢያ ተፃራሪ አመፅያን ጉን አሰለፉቸው።

በዚህ አኳያ አንደኛ፣ በዘውዳዊ መንግሥት እገር በጠመንጃ ኃይል የተተካው ወታደራዊ መንግሥት ለኤርትራ የፖለቲካ ችግር ሰላማዊ መፍትሔ ይፈልጉ የነበሩትን የክፍለ ሀገሩን ተወላጅና የአገሪቱ ርዕሰብሔር የሆኑትን ጀኔራል አማን አንዶምን በግፍ በመግደል መላ የኢትዮጵያን ሕዝብ ባጠቃላይ የኤርትራን ተወላጆች በተለይ በኃይል አስቆጣ። ሁለተኛ፣ የወታደራዊ መንግሥቱ የአገሪቱን ኢኮኖሚ በአዋጅ የመንግሥት ይዞታ ያደረገው የሶሻሊዝም ፖሊሲ በአገር አቀፍ ደረጃ ሀብት ያካበተውን የኤርትራ ከበርቴ ክፍል በአመፅ ተሰቀሰ። ሦስተኛ፣ በ1975 የወታደራዊ መንግሥቱ የጦር፣ የፖሊስና የፀጥታ ኃይሎች ወምበደዎቹን ይደግፋሉ በሚል ግምት በኤርትራ ክፍለ ሀገር ከተሞች በብዙ ሰላማዊ ሕዝብ ላይ ጉዳት እንደ አደረሱ ታውቋል።

በእነዚህና በሌላም ብዙ መንገዶችና ምክንያቶች ብዙ የኤርትራ ተወላጆች ከየአካባቢው በአመፅ ወደ በረሃ በመግባታቸው በ1977 የአመፅ ያኑ የወታደር ብዛት በድምር ወደ 40,000 አካባቢ እንደደረሰ ተገምቷል።³¹

በዚህ ሁኔታና መንገድ በኃይል የተጠናከሩ የጀበሃ — ሻዕቢያ ተፃራሪ ኃይሎች በ1977 በሶማሊያ ወረራ ወቅት መላ ክፍለ ሀገሩን በአመዛኙ ይዘው የአሥመራን ከተማ በሰባት ኪሎ ሜትር ርቀት ላይ ቢከሱም በመካከላቸው በነበረው ታላቅ አለመግባባት ምክንያት በጋራ የክፍለ ሀገሩን መዲና በመውሰድ ነፃነት ግወጅ አቃታቸው።

የጀበሃና የሻዕቢያ ተፃራሪ ኃይሎች በአሥመራ ከተማ አጠገብ እርስ በርሳቸው እንደተፋጠጡ ከሶማሊያ ጦርነት መልስ የኢትዮጵያ ጦር ለጊዜው ሁለቱንም አንጃዎች ከክፍለ ሀገሩ ከተሞቹ ወደ በረሃ አባረራቸው። ከዚያ በኋላ በ1981 በጉሳ፣ በቋንቋና በሃይማኖት ተዛማጅ የሆኑት ሻዕቢያና ሕዝባዊ ወያኔ ሃርነት ትግራይ (ሕመሃት) በገብረት ከረጅም ጦርነት በኋላ

የጀበሃን እስላማዊ አመፅና ጦር ለአንዴና ለመጨረሻ ከኦርቶዶክስ በረሃ አጠፋት።³²

ከአሥር ዓመታት በኋላ በግንቦት 1991 ሻዕቢያና ሕወሃት ከተባባሪ የፖለቲካ ድርጅቶች ጋር የኢትዮጵያ ማዕከላዊ መንግሥትን ግዙፍ የጦር፣ የፖሊስና የፀጥታ ኃይሎችን ደምስሰው የመንግሥትን ሥልጣን በአሥመራና በአዲስ አበባ በሁለት ከፍለው በቀጥታ ያዙ።

ሬስ አሉላ አባነጋ (1833 - 1891)

መደምደሚያ

በአንድ በሀውርታዊ የብዙ ጉሳዎች፣ ብሔረሰቦች፣ ሕዝቦች፣ ቋንቋዎች፣ ባህሎችና ሃይማኖቶች ኅብረተሰብ ላይ አሃዳዊ የፖለቲካ ምዕከልና በሕዝቡ ላይ የተመሠረተ መንግሥታዊ አምባገነንነት፣ የጦርነትና የጭቆና ሥርዓት፣ በሕዝቡና በመንግሥቱ መካከል ሥርዓታዊ ግጭት፣ በማዕከላዊ ሥርዓትና በአካባቢ መካከል ጦርነት፣ የጠንካራ መንግሥትና የደካማ ኅብረተሰብ ቅንጅት፣ የባርነትና የገባርነት ሥርዓት ነው። የሰው ልጅ ነፃነት፣ ክብር፣ የግል ሕይወትና ንብረት የማይከበርበት የመከራ ሥርዓት ነው። የሰው ልጅ መሠረታዊ እኩልነትና ዲሞክራሲያዊ መብት የማይከበር በት ጥንታዊ የኃይል ሥርዓት ነው።

የኢትዮጵያ ረጅም የጦርነትና የመከራ ታሪክ የዚህ አሃዳዊ የኃይል ሥርዓት አንድ የቅርብ ምሳሌና መግለጫ ነው። ባጭሩ በኢትዮጵያ በሀውርታዊ ኅብረተሰብ ላይ አሃዳዊ የፖለቲካ ሥርዓት በባህሩም በተግባሩም የመከራ ሥርዓትና መሣሪያ ነው ለግለት ይቻላል።

በዚህ ረገድ በተለይም ከ1850ዎቹ እስከ ሳራ ድረስ በኢትዮጵያ በሀውርታዊ የብዙ ጉሳዎች፣ ብሔረሰቦች፣ ሕዝቦች፣ ቋንቋዎችና ሃይማኖቶች አገር በአንድ በኩል የአገር እንድንትና ነፃነት መፈክር ይዘው በሌላ በኩል ደግሞ ጠመንጃ ተሸክመው በአገር ሥልጣን መድረክ ላይ የተፈራረቁ የጦር አበጋዞች፣ ነገሥታትና መኮንኖች ከተከታዮቻቸው ጋር በኅብረተሰቡ ላይ አሃዳዊ ሥርዓት ለመገንባት በወሰዱት የጦርነት ፖሊሲ አካባቢን ከአካባቢ ጋር ሕዝብን ከሕዝብ ጋር ጉሳን ከጉሳ ጋር ሃይማኖትን ከሃይማኖት ሕዝብን ከመንግሥት በማጋጨትና በማዋጋት በሁሉም ላይ የሥርዓት መከራና ስቃይ እንደአደረሱ ከታሪክ መረጃና ጥናት ይታወቃል።

የዚህ የኢትዮጵያ አሃዳዊ የመከራ ሥርዓት ሁለት ዋና መግለጫዎች በደቡብ ታላቁ የመሬት ጥያቄ በሰሜን ደግሞ የኦርቶዶክስ ልዩ የፖለቲካ ችግር ናቸው ለግለት ይቻላል።

እንደሚታወቀው በምኒልክ ዘመን የኢትዮጵያ የፖለቲካ ምዕከልና ዋናው የኢኮኖሚና የፖለቲካ መሠረት የደቡብ ኢትዮጵያ መሬትና ጉልበት ነበር። በክልሉ ቀጣዩ የብሔረሰብ፣ የቋንቋ፣ የሃይማኖት፣ የባህል፣ የባርያ፣ የገባር፣ የነፍጠኛ፣ የጉልተኛና የጢሰኛ ችግሮች ሁሉ የመሬት ጥያቄ መግለጫዎች ናቸው። በመሆኑም በደቡብ የኢትዮጵያ የመሬት ጥያቄ

ሲባል የኢኮኖሚ፣ የፖለቲካ፣ የጉሳ፣ የሃይማኖትና የባህል ችግሮችን የሚያጠቃልል ሁሉ አቀፍ የሥርዓት ጥያቄ ነው።

ከምኒልክ ዘመን እስከ ፋሽቶች ወረራ ድረስ በደቡብ ኢትዮጵያ የገባርና የነፍጠኛ ሥርዓታዊ ግንኙነት ሆነ የባርያና የገባር ሥርዓቶች የኢኮኖሚና የፖለቲካ መሠረትና መግሪያ መሬት ነበር። በድህረ ጦርነትም እስከ አብዮቱ ድረስ በደቡብ የጢሰኛውና የጉልተኛው ግንኙነት ሆነ፤ ለከተማ፣ ለትምህርት፣ ለፋብሪካ፣ ለወጣጆች፣ ለካፒታሊዝም ጅምር ዕድገት እንዲሁም ለኢትዮጵያ ሥርዓታዊ የጉሳ፣ የቋንቋ፣ የባህልና የሃይማኖት ጭቆና ብሎም ለታላቁ የካቲት ሕዝባዊ አብዮት የኢኮኖሚና የፖለቲካ ጥናው መሠረት የክልሉ ለምና ሰፊ መሬት እንደሆነ ግልፅ ነው።

በመሆኑም በአብዮቱ የትርብ ጥዜ ግ “መሬት ላራሹ” በሚል የፖለቲካ መፈክር ለሥርዓቱ መጥፋት የሚታገል የተግራምችና የሌላም ተራማጃ ኃይሎች አገርና ዓለም አቀፍ እንቅስቃሴ ተነሳ። ቀጥሎም በታላቁ የካቲት ሕዝባዊ አብዮት ፍንዳታና ሂደት በአንድ በኩል ራሱን የኢትዮጵያ ጊዜያዊ ወታደራዊ አስተዳደር መንግሥት (ደርግ) ብሎ የሰየመው የጦርና የፖሊስ መኮንኖች ቡድን በሻለቃ መንግሥቱ ኃይለማርያም መሪነት የመንግሥትን ሥራጣን በኃይል ያዘ።

በሌላ በኩል በልዩ ልዩ መንገዶችና አካባቢዎች ለዲሞክራሲ ሥርዓትና ለሕዝቦች ነፃነት የሚታገሉ ብዙ የፖለቲካ ድርጅቶችና የነፃነት ግምባሮች በግልፅና በሕብፅ ተደራጅተው ከደርግ ጋር ረጅም የሥልጣን ጦርነት ጀመሩ። በዚህ በዲሞክራሲና በነፃነት ጦርነት ሂደት በኢትዮጵያ መንግሥታዊ የኃይልና የጭቆና ሥርዓት ላይ የሕዝቡ የመሬት የቋንቋ፣ የባህል፣ የሃይማኖትና የታሪክ ጥያቄ የፖለቲካ መብት ጥያቄ መሆኑ ለሁሉም ግልፅ እየሆነ መጣ።

ይህ የደቡብ ኢትዮጵያ የታሪክ ዕድገትና ሂደት ሲሆን በሰሜን የኤርትራም የነፃነት ትግል በመነሻው ሆነ በተገባሩ ወይም በዓላግው ከዚህ ከኢትዮጵያ ሕዝቦች አጠቃላይ የሥርዓት ጥያቄ በዓይነት ልዩ አይደለም። በዚህ ረገድ በዚህ ጥናት በተገለጸው የኢትዮጵያ ነገሥታት ያገር ምዕከልና ዘመንና ሂደት በ1889 ተቆርጦ በበዕላን አጅ የወደቀውን ኤርትራ በራሱ ብርቱ ፍላጎትና ትግል ነፃ እውጥቶ በ1952 ወደ ኢትዮጵያ መልሶ ያመጣው ከላይ እንደተገለጸው ራሱ የኤርትራ ሕዝብ ነው።

በመሆኑም በዚህ በኤርትራ የነፃነት ድራግ ኃይላን መንግሥታትን የመንግሥታቱን ድርጅትና የኢትዮጵያን መንግሥት ጨምሮ የውጭ ኃይሎች የመድረክ ተዋንያንና የታሪክ ባለቤቶች አይደሉም።

እንደሚታወቀው የኤርትራ ሕዝብ በራሱ ፍላጎትና ትግል አገሪና ወገኔ ዴራሽን አንድ ከሆነ በኋላ የኢትዮጵያ ዘውዳዊ መንግሥት የጭቆና ሥርዓቱን ከደቡብ ወደ ኤርትራ በማስገባት በ1960ዎቹ በራሱ ላይ የጀበሃና የሻዕቢያን የትጥቅ አመፅ እንደ አስነሳ ይታወቃል። ይህ የኤርትራ ነፃነት ግምባሮች ጦርነት በኢትዮጵያ ለሕዝባዊ አብዮት ፍንዳታና ለመንግሥታዊ የጭቆና ሥርዓት ፍጻሜ ብሎም ለዲሞክራሲና ለሕዝቦች ነፃነት ያደረገው አስተዋጽኦ በጣም ከፍተኛ ነው። በመሆኑም የኢትዮጵያና የኤርትራ ሕዝቦች ታሪክ፣ የነፃነት ትግልና የወደፊት ዕድል በቅርብና በጥብቅ የተያያዘ ነው። የጋራ ጉዳይ የጋራ ፍጻሜ ነው።

በአለፉት የመከራና የሞት—አሥርታት በደቡብ ሕዝባዊ አብዮትና በሰሜን የነፃነት ጦርነት በአንድነት ለኢትዮጵያና ለኤርትራ ሕዝቦች የጋራ ጠላት የነበረውን መንግሥታዊ የጭቆና ሥርዓት ለአንዴ ለመጨረሻ ከደመሰሱት በኋላ ለሁለቱም ነፃነትን ወይም ባርነትን የሚሰጥ ሌላ ሕጋዊና ሰብአዊ ኃይል በዓለም ላይ የለም። በመሆኑም አሁን ለኢትዮጵያ ለኤርትራ ሕዝቦች የወቅቱ ትግል የነበረው የመከራ ዘመንና ሥርዓት በመንም መንገድና መልኩ ተመልሶ እንዳይመጣ በአንድነት አዲስ ዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና ኅብረተሰብ የመገንባት ወሳኝ ፍልሚያ ነው። በእርስ በርስ ጦርነት በከፊል የተደመሰሰውን ኤርትራን መልሶ የመገንባት ተግባር ነው። ይህ የሚታመን ከሆነ በፖለቲካ ሥርዓት የኢትዮጵያና የኤርትራ መለያየት የሁለቱንም ወገኖች የጋራ ጥቅም የሚጉዳ ውሳኔ ይሆናል።

የግርጌ ማስታወሻ

መቅድምና መግቢያ

- ¹ ተስፋዩ መኩንን፣ ይድረስ ለባለታሪኩ (አዲስ አበባ፣ ብራና ኤሌክትሮ አሳታሚ፣ 1985) ፣ ገጽ 97፣ ESUNA, "The 19th Congress of ESUNA August, 1971; Resolutions on the National Question in Ethiopia", *Spark*, Vol.1, No.1 (December, 1971), Art.5, p. 24.
- ² *Ibid.*, "Resolution on the General Question of Nationalities in Ethiopia," Art. 2, p. 30.
- ³ *Ibid.*, "Resolutions on the Eritrean Question," *Challenge*, Vol. 10, No. 1 (February, 1970), pp. 59 - 60.
- ⁴ አለዩተማ፣ "On the Question of Nationalities in Ethiopia", *Struggle*, Vol. 5, No. 2 (November 17, 1969), p.4.
- ⁵ "ከመጠኑ አለፈ"፣ አዲስ ዘመን (ገዳር 19 ቀን 1962) ርእሰ አንቀጽ።
- ⁶ "ፍሬቢስ ሙከራ" ፣ የዛሬይቱ ኢትዮጵያ (ገዳር 20 ቀን 1962) ፣ ርእሰ አንቀጽ።
- ⁷ "ኢሕአፓ ለምን በማን እንዴት ነበር የተመሠረተው? ታሪካዊ ምሥጢር" ማለፍ ቅ.1 ቁ. 1-2 (ገዳር፣ ጥር 1985)።
- ⁸ "የማኅበራት ችግር" ፣ ትግላችን ቁጥር 3፣ (ጥር፣ የካቲት 1965)።
- ⁹ ESUNA; "The 19th Congress of ESUNA," *Spark*, Vol. 1, No. 1, (1971); "The Berlin Congress," *Challenge*, Vol. 13, No.1, (August, 1973).
ኢተማሉ፣ "የበርሊን ዓለም አቀፍ ጉባኤ" ፣ ትግላችን ቁጥር 4 (ሰኔ 1965) ፣ "ኢሕአፓ ለምን በማን እንዴት ነበር የተመሠረተው? ታሪካዊ ምሥጢር" ፣ ማለፍ ቅ. 1፣ ቁ. 1-2 (1985)።
- ¹⁰ Tilahun Takele, "The National Question (Regionalism) in Ethiopia", *New York Chapter News - Letter*, No. 3 (March 1971), p. 45.

¹¹ ESUNA, "The 19th Congress...", *Spark*, p. 21.

¹² *Ibid.*, pp. 20 - 21, 27 - 28.

¹³ *Ibid.*, pp. 2, 35.

¹⁴ ESUNA, "A Special Publication of the Ethiopian Students Union in North America: On the 20th Congress," *Combat*, Vol. 1, No. 3, (1972), pp. 3, 9.

¹⁵ ኢትዮጵያ "የግለሰብ ትግር ክፍል አንድና ሁለት" ፣ ትግል ችግር ቁጥር 3፣ (1965) ።

¹⁶ The World - Wide Federation of Ethiopian Students (WWFES), "The Berlin Congress", *Challenge*, Vol. 13, No. 1, (1973), p. 5.

¹⁷ *Ibid.*, pp. 2 - 7.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 7 - 8.

¹⁹ *Ibid.*, pp. 24 - 34.

²⁰ ተስፋዬ መኩንን፣ ይድረስ ለባለታሪኩ ገጽ 92፣ 104፣ "ኢሕአፓ... ታሪካዊ ምሥጢር" ፣ ገጽ 12።

ክፍል አንድ

የኢትዮጵያ የመከራ ሥርዓት መነሻ

¹ Getahun Dilebo, "Emperor Menelik's Ethiopia, 1865 - 1916: National Unification Or Amhara Communal Domination", Ph.D. dissertation (Howard University, Washington, D.C., 1974).

² ላቆ ጌድሌብ፣ የኢትዮጵያ የገባር ሥርዓትና ጅምር ካፒታሊዝም 1900 - 1966፣ ሁለተኛ መጽሐፍ፣ አዲስ አበባ፣ ንግድ ግተሚያ ቤት፣ 1983) ፣ ገጽ 21 - 24።

³ ላቆ ጌድሌብ፣ የኢትዮጵያ ረጅም የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ አንደኛ መጽሐፍ፣ (አዲስ አበባ፣ ንግድ ግተሚያ ቤት፣ 1982) ፣ ገጽ 261 - 275።

⁴ ላቆ ጌድሌብ፣ የገባር ሥርዓትና ካፒታሊዝም ገጽ 21።

⁵ Getahun Dilebo, "Menelik's Ethiopia", Chapters 3, 4, 7; ላቆ ጌድሌብ፣ የገባር ሥርዓትና ካፒታሊዝም ገጽ 23 - 24።

⁶ Michael Stahl, *Ethiopia : Political Contradictions in Agricultural Development* (Stockholm : Liber Tryck, 1974), Chapter 5, ላቆ ጌድሌብ፣ የገባር ሥርዓትና ካፒታሊዝም ገጽ 204 - 227፣ 111 - 114።

⁷ M. Jones and Elizabeth Monroe, *A History of Ethiopia*, (London: Oxford At the Clarendon Press, 1966), pp. 152 - 153.

⁸ U.N. *Les Revendications de L'Ethiopie Concernant les Ancienne Colonies Italiennes: Decoumentation Presentee par la Delegation de L'Ethiopie*, A/C.1/W.8 (October 20, 1948), p. 78.

⁹ Jones and Monroe, *History*, pp. 153, 179 - 180.

¹⁰ E.W. Luther, *Ethiopia Today* (London : Oxford University Press, 1957), p. 122.

¹¹ ገብረሐይወት ባይከዳኝ፣ መንግሥትና የሕዝብ አስተዳደር (አዲስ አበባ፣ ንግድ ግተሚያ ቤት፣ 1953) ፣ ገጽ 119።

¹² Luther, *Ethiopia*, p. 123.

¹³ U.N. *Documentation de L'Ethiopie*, p. 18.

¹⁴ ገብረሐይወት ባይከዳኝ፣ መንግሥትና አስተዳደር ገጽ 23።

¹⁵ Jones and Monroe, *History*, p. 185; S.U. Chukumba, *The Big Powers Against Ethiopia : Anglo - Franco - American*

- Dispute, 1934 - 1938* (Washington, D. C. : American University, 1977); Alberto Sbacchi, *Ethiopia Under Mussolini: Fascism and the Colonial Experience* (London : Zed Books, 1985), pp. 17 - 21, John H. Spencer; *Ethiopia At Bay* (Michigan : Reference Publications, 1987), p. 36.
- ¹⁶ Angelo Del Boca, *The Ethiopian War 1935 - 1941* (Chicago : The University of Chicago, 1969), pp. 17 - 29; Sbacchi, *Ethiopia Under Mussolini*, pp. 24 - 30.
- ¹⁷ ላደሰ ጌ. ድሌቦ፣ የገባር ሥርዓትና ካፒታሊዝም ገጽ 67 - 74።
- ¹⁸ Arabfaqi, *Hoistoire de la Conquete de L'Abyssinie*, tr. and ed. by R. Basset (1897), pp. 281, 303 - 325. W.E. Conzelmann, tr. and ed., *Chronique de Galawdewos, Roi D'Ethiopie* (1895); Conti Rossini, tr. and ed., *Historia Regis Saraa Dengil 1563 - 1597* (1907), R. Basset, tr. and ed., *Etudes Sur L'Histoire D'Ethiopie* (1881), ተክለ ሥላሴ፣ የአጼ ሱለጌሥ ሥራክ 1605 - 1632 (ያልታተመ፣ ዜና መዋዕል፣ ብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት፣ አዲስ አበባ)፣ Guidi, tr. and ed., *Annales Johannis I, Iyasu I et Bakaffa* (1905), H.W. Blundell, *The Royal Chronicle of Abyssinia, 1769 - 1840* (1922). J. Bruce, *Travels to Discover the Sources of the Nile, 1768 - 1773*, 5 Vols. (1970).
- ¹⁹ George L. Steer, *Sealed and Delivered* (London : Hazell, Watson and Viney, 1942), pp. 16 - 17.
- ²⁰ Sbacchi, *Ethiopia Under Mussolini*, pp. 17 - 20.
- ²¹ Steer, *Sealed and Delivered*, pp. 94, 120, 173, 231 - 233; Spencer, *Ethiopia At Bay*, pp. 92 - 93, ኃይለ ሥላሴ (አጼ) ሕይወትና የኢትዮጵያ እርምጃ 2ኛ መጽሐፍ (አዲስ አበባ፣ ብርሃንና ሰላም ግተሚያ ቤት፣ 1966)፣ ገጽ 198።
- ²² Steer, *Sealed and Delivered*, p. 174.
- ²³ William Platt (Gen. Sir), General Office Commanding in Chief, East African Command, "Operations of East African Command, 12th July 1941 to 8th January, 1943", *Supplement to the London Gazette* (July 17, 1946), p. 3714.
- ²⁴ E.S. Pankhurst, *Ex-Italian Somaliland* (London, 1952), p. 131.
- ²⁵ Del Boca, *The Ethiopian War*, p. 256.
- ²⁶ Pankhurst, *Ex-Italian Somaliland*, p. 131.
- ²⁷ ኃይለ ሥላሴ፣ ሕይወትና የኢትዮጵያ እርምጃ 2ኛ መጽሐፍ፣ ገጽ 334።
- ²⁸ Del Boca, *The Ethiopioan War*, p. 261.
- ²⁹ Platt, "Operations Command", p. 3714.
- ³⁰ "Agreement and Military Convention between the United Kingdom and Ethiopia" in G.L. Steer, *Sealed and Delivered* (London, 1942), pp. 213 - 217.
- ³¹ "Military Convention between His Majesty's Government in the United Kingdom and the Emperor of Ethiopia" in G. L. Steer, *Sealed and Delivered* (1942), pp. 228 - 229.
- ³² Pankhurst, *Ex-Italian Somaliland*, p. 152.
- ³³ *Ibid.*, pp. 150 - 151, Margery Perham, *the Government of Ethiopia* (Evanston : Northwestern University Press, 1969), pp. XXXIV - XXV.
- ³⁴ Steer, *Sealed and Delivered*, pp. 228 - 229.
- ³⁵ *Ibid.*, p. 229.
- ³⁶ ላደሰ ጌ. ድሌቦ፣ የገባር ሥርዓትና ካፒታሊዝም ገጽ 132 - 189።

- 37 Tekeste Negash, *Italian Colonialism in Eritrea, 1882 - 1941 : Policies, Praxis and Impact*. (Stockholm: Uppsala, 1987), p. 156.
- 38 U.N , *Decoumentation de L'Ethiopie*, pp. 50 - 68, by Computation; UN, *Report of the United Nations Commission for Eritrea* (1950), p. 46.
- 39 United Nations (UN) , *Four - Power Commission of Investigation for the Former Italian Colonies: Report on Eritrea* (1948) ; UN, *Report of the United Nations Commission for Eritrea* (1952) ; S.H. Longring, *A Short History of Eritrea* (1945) ; E. S. Pankhurst , *Ethiopia and Eritrea* (1953) ; G.K.W. Trevaski , *Eritrea : A Colony in Transition, 1941 - 1952* (1960) ; Tekeste Negash, *Italian Colonialism in Eritrea*, pp. 158 - 161, የኢርትራ ድምጽ (1937 - 1944) ፣ ፍስሐዬ ሐጎስ፣ ጥንታዊና ዘመናዊ ታሪክ የኢትዮጵያና የኢርትራ (1956) ፣ ሹመት ሲሻገ፣ “የኢርትራ ሕዝቦችና የአንድነት ትግል” ፣ ውይይት 3ኛ ሴሪ ቅ. 1፣ ቁ. 2፣ (አዲስ አበባ፣ ነሐሴ 1948) ፣ ገጽ 1 - 34።
- 40 Longring, *Eritrea*, pp. 174 - 175, “በኢርትራ ስላለው ስል እንግሊዞች አገዛዝ” ፣ የኢርትራ ድምጽ (መስከረም 4፣ 16 ቀን 1938)።
- 41 Trevaski, *Eritrea*, pp. 21 - 22.
- 42 *Ibid.*, pp. 62 - 63.
- 43 *Ibid.*, pp. 72 - 73.

ክፍል ሁለት

የኢርትራ አካባቢያዊ ታሪክ

የቤጃ ፍለጎና ሰፈራ

- ¹ Tekeste Negash, *No Medicine for the Bite of the White Snake : Notes on Nationalism and Resistance in Eritrea*,

1890 - 1940 (Stockholm : Uppsala, 1968) pp. 38 - 40 ; Traveski , *Eritrea* , pp. 11 - 17, 132 - 133 ; J.S. Trimingham, *Islam in Ethiopia* (London : Cass, 1965), pp. 150 - 179, 216 - 218; Longring, *Eritrea*, pp. 31 - 72.

- ² Roger Schneider , “ Deux Inscriptions Sudarabiques du Tigre”, *Bibliotheca Orientale*, Vol. 30, No. 5-6 (1973) ; Roger Schneider, “Le Debut de L'Histoire Ethiopienne”, *Documents Histoire Civilisation Ethiopienne*, RCP 230, CNRS, FASC.7 (1976) ; F. Afnfray, “ Recherches Archaeologiques En Ethiopie”, *Academic des Inscriptions et Belles - Letters* (1978).
- ³ *Ibid.*, “Inscriptions sudarabiques” , p. 387.
- ⁴ *Ibid.*, p. 389.
- ⁵ *Ibid.*, “On the evolution of the Ethiopian Writing” , Lecture Text (Addis Ababa, 1982) ; p. 5, “On the daamatite State, Kings and Gods” , Written Note to the Author (Addis ababa, 1982) .
- ⁶ Cosmas, *The Christian Topography of Cosmas*, tr. and ed., by W. McCrindle (1897) ,(1897) , pp. 59 - 66.
- ⁷ Enno Littman, tr. and ed., *Sabaische, Griechische und Altabessinische Inschriften in Deutsche Aksum-expedition Book IV* (1913) ; pp. 4-35; E.A. W. Budge, *A History of Ethiopia* (1966) ; pp. 242 - 258.
- ⁸ Sergew H. Selassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History* (1972) , p. 124.
- ⁹ Cosmas, *Christian Topography*.
- ¹⁰ Budge, *History*, pp. 247 - 252.
- ¹¹ *Ibid.*, p. 252.

¹² *Ibid.*, p. 246.

¹³ *Ibid.*, p. 245, Sergew, *History*, p. 94.

¹⁴ *Ibid.*, Sergew, p. 24.

¹⁵ Littmann, *Inscriptionen*, No. 11, pp. 32 - 33; Budge, *History*, pp. 252 - 258 ; A. Kammerer, *Essai Sur L'Histoire Antique d'Abyssinie , Le Royame de Aksumet Ses Voision Arabie et Meroe* (Paris, 1962) , pp. 95 - 97.

¹⁶ Joseph Cuoq, *L'Islam en Ethiopie : Des Origines Au XVI Siecle* (Paris, 1981) , pp. 35 - 37.

¹⁷ *Ibid.*, pp. 79 - 80; Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, p. 49.

¹⁸ *Ibid.*, *L'Islam*, pp. 49 - 60; *Islam*, p. 43.

¹⁹ *Ibid.*, *L'Islam*.

3. የሥዊድን ባሕር ግዛት ዕድገትና ውድቀት

¹ S. Tedeschi, "Note Storiche Sulle Isole Dahlak", *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies*, 3, Vols. (1966) I, p. 66.

² *Ibid.*, p. 66.

³ *Ibid.*, "Dahlak", p. 53.

⁴ Cuoq, *L'Islam*, p. 42.

⁵ Tedeschi, "Dahlak" p. 58.

⁶ *Ibid.*, p. 54; Cuoq, *L'Islam*, pp. 44 - 45.

⁷ R. Pankhurst, *An Introduction to the Economic History of Ethiopia , from early times to 1800* (London :),

Lalibela House, 1961), p. 347.

⁸ Tedeschi, "Dahlak", p. 55, Cuoq, *L'Islam en Ethiopie*, p. 46.

⁹ *Ibid.*, *L'Islam en Ethiopie*, p. 45.

¹⁰ Tedeschi, "Dahlak", p. 55, Trimmingham, *Islam in Ethiopia*, p. 61.

¹¹ *Ibid.*, "Dahlak", p. 55.

¹² *Ibid.*, pp. 55 - 57; Cuoq, *L'Islam en Ethiopie*, pp. 47 - 49.

¹³ Lapiso G. Dilebo, *Ancient Ethiopia, Ca. 2800 BC to 1270 AD.* in National Atlas of Ethiopia (1988), ላኦሶ ጊ. ደሌቦ የኢትዮጵያ ረጅም የሐዘብና የመንግሥት ታሪክ (1982) "

¹⁴ G.W.B. Huntingford, tr. and ed., *The Glorious Victories of Amde Seyon King of Ethiopia* (1965) , J. Perruchon, tr. and ed., *Les Chroniques de Zara Yaeqob et de Baeda Maryam* (1893) ; Cuoq, *L'Islam en Ethiopie*, pp. 130 - 158.

¹⁵ Tedeschi, "Dahlak", pp. 62 - 65; Cuoq, *L'Islam en Ethiopie*, pp. 49 - 54.

¹⁶ W. Birch, tr and ed., *The Commentaries of the Great Alfonso Dalboquerque*, 4 Vols. (London, 1875-84) ; F.C. Danvers, *The Portuguese India*, 2 Vols. (1966) ; Getahun Dilebo, "Early Portuguese Imperialism in Ethiopia, 1490 - 1632 : Origins , Responses and Consequences", MA Thesis (Washington D.C. : Howard University, 1971) .

¹⁷ Tadesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270 - 1527* (1972) , pp. 206 - 230.

¹⁸ Tedeschi, "Dahlak", pp. 60 - 6 .

¹⁹ Tadesse Tamrat, *Church and State*, pp. 220 - 230.

²⁰ *Ibid.*, p. 207

²¹ Francisco Alvares, *The Prester John of the Indies*, 2 Vols., eds., C.F. Beckingham and G.W.B. Huntingford (1961), I, p. 90.

²² Tedeschi, "Dahlak", p.61.

4. የባሕረኔጋሽ አካባቢያዊ መንግሥት ዕድገት

¹ *Ibid.*, p.66, Perruchon, *Les Chroniques*, p. 47.

² *Ibid.*,

³ O.G.S. Crawford, tr. and ed., *Ethiopian Itineraries Circa 1400 - 1524*), pp. 40, 43.

⁴ Tedeschi, "Dahlak", p. 67.

⁵ *Ibid.*, pp. 68 - 69.

⁶ Alvares, *Prester John of the Indies*, I, p. 114.

⁷ ላኦሶ ጌድሌቦ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 126 - 127።

⁸ Arabfaqih, *Conquete*, pp. 409 - 420, 442 - 449.

⁹ *Ibid.*, pp. 426, 431, 450.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 449 - 450.

¹¹ *Ibid.*, pp. 442, 448, - 449.

¹² *Ibid.*, pp. 430 - 431, 448 - 450.

¹³ Getahun Dilebo, "Portuguese Imperialism"; pp. 20 - 39, Lapiso G. Dilebo, *Ethiopia : A Cradle of History* (1989),

pp. 12 - 13; ላኦሶ ጌድሌቦ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 125 - 126።

¹⁴ M. de Castanhoso, *The Portuguese Expedition to Abyssinia*, 1541 - 1543, tr. and ed., R.S. Whiteway (1902); J. Bermudes, *A Short Account of the Embassy which the Patriarch D. Joab Bermudes Brought from the Emperor of Ethiopia*, tr. and ed., R.S. Whiteway and Annexed to Castanhoso's *The Portuguese Expedition to Abyssinia* (1902).

5. የቱርኮች ወረራና የባሕረኔጋሽ ግዛት ፍጻሜ

¹ Getahun Dilebo, "Portuguese Imperialism", pp. 91 - 114.

² Budge, *History*, pp. 347 - 349; C. Conti Rossini, tr. and ed., *Historia Regis sarsa Dengil 1563 - 1597* (1907), Parts, 5, 6, 7.

³ *Ibid.*, *History*, p. 375.

⁴ *Ibid.*, pp. 357, 358.

⁵ *Ibid.*, p. 361.

⁶ *Ibid.*, pp. 364 - 365.

⁷ ታሪክ ሠርፀድንግል (ያልታተመ፤ ዜና መዋዕል፤ በአማርኛ ትርጉም)፤ ክፍል 6።

⁸ ታሪክ ሠርፀድንግል፤ ክፍል 7።

⁹ ታሪክ ሠርፀድንግል፤ ክፍል 7።

¹⁰ ታሪክ ሠርፀድንግል፤ ክፍል 7።

¹¹ ታሪክ ሠርፀድንግል፤ ክፍል 7።

¹² ታሪክ ሠርፀድንግል፤ ክፍል 7።

¹³ ታሪክ ሠርፀድንግል፣ ክፍል 7።

¹⁴ ታሪክ ሠርፀድንግል፣ ክፍል 7።

6. የቀይ ባሕርና የአባይ ሸለቆ ጂኦፖለቲካ ሚና በኢትዮጵያ ታሪክ

¹ ላኦሶ ጌ. ድሌቦ፣ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 37።

² ላኦሶ ጌ. ድሌቦ፣ “የቀይ ባሕርና የአባይ ሸለቆ ሚና” ፣ የምፅዋ ሲምፖዚየም (ፐር 1974) ፣ ገጽ 22 - 23።

³ ላኦሶ ጌ. ድሌቦ፣ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 54።

7. የኤርትራ ግንባረሰቦችና ጎረቤቶች

¹ Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 155 - 158, 170; O.G.S. Crawford, *The Fung Kingdom of Sennar* (1951), pp. 109 - 117.

² *Ibid.*, *Islam in Ethiopia*, pp. 164 - 165.

³ *Ibid.*, pp. 158 - 161, Crawford, *Ethiopian Itineraries*, pp. 41, 44, 48, 205 - 211.

የኤርትራ ግንባረሰቦች ጥንቅርና ሥርዓት

¹ Crawford, *The Fung Kingdom*, p. 118.

² M. Abir, *Ethiopia : The Era of the Princes* (1968), pp. 5-6.

³ Crawford, *The Fung Kingdom*.

⁴ R.I. Rotberg, *A Political History of Tropical Africa* (1965), pp. 5-9, ላኦሶ ጌ. ድሌቦ፣ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 34 - 35።

⁵ P.L. Shinnie, *Meroe : Meroe : A Civilization of the Sudan* (1967), pp. 45 - 48.

⁶ *Ibid.*, p. 56.

⁷ *Ibid.*, pp. 52 - 56.

⁸ Trimingham, *Islam in Ethiopia*, p. 43.

⁹ Chancellor Williams, *The Destruction of Black Civilization* (1971), p. 76.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 78 - 83.

¹¹ *Ibid.*, pp. 86 - 88, Crawford, *Fung Kingdom*, pp. 143 - 155.

¹² *Ibid.*, *Fung Kingdom*, pp. 262 - 286.

¹³ A Triulizi, “Trade, Islam and the Mahdia in Northwestern Wallaga, Ethiopia”, *Journal of african History*, Vol. 16, No. 1, (1975), pp. 57 - 71

¹⁴ Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 155 - 158, “Abyssinia and the Sudan” in H.W. Blundell, tr. and ed., *The Royal Chronicle of Abyssinia 1769 - 1840* (London : Cambridge University Press, 1922), pp. 530 - 533.

¹⁵ *Ibid.*, p. 532, Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 156 - 157.

¹⁶ ላኦሶ ጌ. ድሌቦ፣ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 194 - 239።

¹⁷ ተክለ ሥላሴ (ጸሐፊ ትእዛዝ አዛዥ ጢና) ፣ የለጼ ሱስንዮስ ታሪክ፣ 1605 - 1632፣ (ያልታተመ ፣ ዜና መዋዕል ፣ ብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት፣ አዲስ አበባ) ፣ ም. 32፣ ቁ. 167፣ ም. 33፣ ቁ. 171፣ ም. 46፣ ቁ. 213 - 215፣ ም. 55፣ ቁ. 249 - 250።

¹⁸ ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 46፣ ቁ. 53።

¹⁹ ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 46፣ ቁ. 213 - 214።

- 20 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 51፣ ቁ. 242።
- 21 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 53፣ ቁ. 245።
- 22 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 53፣ ቁ. 245።
- 23 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 53፣ ቁ. 245።
- 24 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 55፣ ቁ. 249 - 250።
- 25 ተክለ ሥላሴ፣ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 53፣ ቁ. 247።

የጎንደር መንግሥት ግዛት በኤርትራ

1558 - 1740

- 1 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 32፣ ቁ. 167።
- 2 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 35፣ ቁ. 179።
- 3 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 38፣ ቁ. 190።
- 4 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 41፣ ቁ. 201።
- 5 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 55፣ ቁ. 249።
- 6 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 81፣ ቁ. 305።
- 7 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 84፣ ቁ. 310።
- 8 ተክለ ሥላሴ የሱስንዮስ ታሪክ፣ ም. 86፣ ቁ. 313።
- 9 Longring, *Eritrea*, pp. 57 - 58.
- 10 Ibn Fadl A. Omari, *Masalik el Absar fi Mamalik el Masar*, tr. and ed., G. Demombyes (1927), p. 25.
- 11 *Ibid.*, pp. 22 - 26.
- 12 Trimingham, *Islam in Ethiopia*, p. 10, Note 2.

- 13 *Ibid.*, pp. 158 - 160, Crawford, *Itineraries*, pp. 43, 55 - 61, 127, 205 - 211.
- 14 Harib Ludolf, *A New History of Ethiopia*, tr. p. Gent (London, 1682), p. 17.
- 15 Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 159 - 161.
- 16 *Ibid.*, pp. 153 - 166.

የትግራይ ግዛት በኤርትራ

1740 - 1889

- 1 R. Pankhurst, ed., *The Ethiopian Royal Chronicles* (1967), pp. 132 - 144.
- 2 Werner J. Lange, *History of The Southern Conga : Southwestern Ethiopia* (1982).
- 3 E. Cerulli, tr. and ed., *Falk - Literature of The Galla of Southern Abyssinia* (1922), W.C. Plowden, *Travels in Abyssinia and in the Galla Country* (1868), Abir, *Ethiopia*, pp. 73 - 94, Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 103, 109, Mohammed Hassen, *The Oromo of Ethiopia : A History 1570 - 1860* (London, 1990).
- 4 James Bruce, *Travels to Discover the Sources of the Nile*, 5 Vols. (1790), p. 600.
- 5 *Ibid.*, p. 659.
- 6 *Ibid.*, pp. 606 - 706
- 7 *Ibid.*, p. 667.
- 8 Trimingham, *Islam in Ethiopia*, pp. 105 - 110.

- ⁹ Bruce, *Travels*, II, pp. 648 - 658.
- ¹⁰ Abir, *Ethiopia*, pp. 44 - 49.
- ¹¹ Bruce, *Travels*, II, p. 681.
- ¹² *Ibid.*, IV, p. 63.
- ¹³ C.F. Beckingham and G.W.V. Huntingford, trs. and eds., *Some Records of Ethiopia 1539 - 1646* (London, 1967), p. 15.
- ¹⁴ Bruce, *Travels*, IV, p. 77.
- ¹⁵ *Ibid.*, p. 24.
- ¹⁶ *Ibid.*, II, III, IV, R. Basset. tr. and ed., *Etudes Sur L'Histoire Ethiopie* (1881), Blundell, *Royal Chronicle*, Samuel Gobat, *Journal of Three Years' Residence in Abyssinia* (1851), M. Parkyns, *Life in Abyssinia* (1814); Trimmingham, *Islam in Ethiopia*; Abir, *Ethiopia*, አጥሚ ጊዮርጊስ፣ የጋላ ታሪክ (ያልታተመ ጽሑፍ በብሔራዊ ቤተመጻሕፍት፣ አዲስ አበባ) ።
- ¹⁷ Merid W. Aregay, "A Reappraisal of the Impact of Fire-Arms in the History of Warfare in Ethiopia, 1500 - 1800," *Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 14, (1976 - 79), pp. 120 - 121.
- ¹⁸ Getahun Dilebo, "Emperor Menelik's Ethiopia, 1865 - 1916: National Unification OR Amhara Communal Domination," Ph. D. Dissertation (Howard University, 1974), pp. 125 - 152; Getahun Dilebo, "Historical Origins and Development of Eritrean Problem, 1889 - 1962," *A Current Bibliography on African Affairs*, Vol. 7, No. 3.

ክፍል ሦስት

የታሪክ ግድፈት

- ¹ ተስማሚ ሀብተሚካኤል ገጽው፣ ከሣቲ ብርሃን ተሰማ የአግርኛ መዝገበ ቃላት፣ (1951)፣ ገጽ 563።
- ² R.G. Collingwood, *The Idea of History* (New York: A Galaxy Book, 1956), pp. 9 - 10.
- ³ *Ibid.*, p. 10.
- ⁴ ላኦሶ ጊ. ድሌቦ፣ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ፣ ገጽ 20 - 24።
- ⁵ Grover Hudson, "Language Classification and the Semitic Prehistory of Ethiopia," *Folia Orientalia*, Vol. 18, (1977).
- ⁶ ግብፅ በአረቦች የተያዘው በ642 እንደሆነ ስለሚታወቅ ዘመኑ 6ኛው ሳይሆን 7ኛው ምዕተ ዓመት ነው።
- ⁷ በዘመነኛው ምዕተ ዓመት መጨረሻው በአካባቢው ከቤጃው አምስቱ ንዑስ የናቅስ፣ የባቅላ፣ የባዜን፣ የጀርንና የከታኦ መንግሥታት ጋር አክሱም ስድስተኛው ሉላላዊ መንግሥት እንደነበር ይታወቃል። (Cuoq, *Islam En Ethiopie*, p. 43), በመሆኑም ከ300 ዓመታት በፊት በስድስተኛው ምዕተ ዓመት የቤጃ ዘላን ግንባረሰቦች አካባቢውን በመቆጣጠር ለአክሱማውያን ሥልጣኔ ውድቀት አስተዋጽኦ አደረጉ የሚለው ልክ ሊሆን የማይችል ነው። ይህን ቲሲስ የሚያስረዳ የታሪክ ጸሐፊዎች የተባሉ የእንግሊዝ ወታደሮች ትሬቫስኪስና ሉንግሪንግም እንደዚህ ብለው አሳስተዋል። የታሪክ መረጃ ስለሌላቸው ሊያስተምሩም አይችሉም።
- ⁸ በ14ኛው ምዕተ ዓመት ከትግራይ፣ ከሰሐርቲ፣ ከሳሆ፣ ከናራ፣ ከሐግሴንና ከስምሃር ጋር በባርካ - ሳህል የባቅላ፣ ቤጃ፣ ዘላን ግንባረሰብ የሚኖርበት አካባቢ የኢትዮጵያ የአጼው መንግሥት ግዛት እንደነበር በአረብ ታሪክ ጸሐፊ አማሪ የተረጋገጠ ስለሆነ በዘመኑ አካባቢው የቤጃ ግዛት ነበር የሚለውም ቲሲስ መሠረተ ቢስ አስተያየት ነው።

- ⁹ኢሕአዲግ፡ አብዮታዊ ዲሞክራሲ በኢርትራና በአንድነት ጥያቄ ላይ (አዲስ አበባ፡ መጋቢት 1984)፡ ገጽ 48 - 52።
- ¹⁰“የኢርትራ ተወካዮች ጥያቄ”፡ አዲስ ዘመን ታኅሣሥ 21 ቀን 1981።
- ¹¹ላክሶ ጌ. ድሌቦ፡ የኢትዮጵያ የገባር ሥርዓትና ጅምር ካፒታሊዝም ገጽ 116።
- ¹²Karl Mark, *Capital*, Vol. 1, Part 4, Chap. 15, Sect. 4.
- ¹³K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism : A Comparative Study of Fota Power* (1959) , p. 271.
- ¹⁴Marx and Engels, *On Colonialism* (1974) , pp. 19 - 41, 81 - 82.
- ¹⁵ግህተመ ሥላሴ፡ ዝክረ ነገሥት (1962) ፡ ገጽ 52።
- ¹⁶ተክለ ጸድቅ መኩሪያ፡ የግራኝ አህመድ ወረራ (1966) ፡ ገጽ 16።
- ¹⁷ተክለ ሥላሴ፡ የሱስንዮስ ታሪክ ም. 48፡ ቁ. 223።
- ¹⁸I. Guidi, tr. and ed., *Annales Johannis I, Iyasu I et Bakaffa* (1905) , p. 162.
- ¹⁹E. Littmann, ed.; *The Chronicle of King Theodore* (1902) : p. 27.
- ²⁰Ludolf, *History*, Book II, Chap. 9 - 10, pp. 198 - 206.
- ²¹Williams, *Black Civilization*, Chaps. 7 - 9.
- ²²ኢሕአዲግ፡ በኢርትራና በአንድነት ጥያቄ ላይ፡ ገጽ 48 - 51።

ክፍል አራት

የኢርትራ ፖለቲካ ድርጅቶች ታሪካዊ መነሻና ተግባር

- ¹Tekeste Negash, *Colonialism*, pp. 53 - 55.
- ²*Ibid.*, pp. 121 - 122.
- ³*Ibid.*, pp. 122 - 126.
- ⁴*Ibid.*, p. 54.
- ⁵*Ibid.*, pp. 84, 99, 111, *Ibid.*, *Nationalism and Resistance*, p. 48.
- ⁶*Ibid.*, *Colonialism*, pp. 181 - 183.
- ⁷Cuoq, *L'Islam En Ethiopie*, Part II, pp. 115 - 273. ላክሶ ጌ. ድሌቦ፡ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 98 - 158።
- ⁸ላክሶ ጌ. ድሌቦ፡ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 145 - 157 ፡ 178 - 193።
- ⁹ላክሶ ጌ. ድሌቦ፡ የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ ገጽ 156።
- ¹⁰R.A. Caulk, "Religion and the State in Nineteenth Century Ethiopia," *Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 10, No. 1, (1972) , pp. 23 - 41.
- ¹¹ገብረ ሥላሴ፡ ታሪክ ዘመን ዘላለማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት ዘኢትዮጵያ (1959) ፡ ገጽ 92።
- ¹²አጥሜ ጊዮርጊስ፡ የጋላ ታሪክ በ2 ቅጽ (ያልታተመ ጽሑፍ፡ በብሔራዊ ቤተመጻሕፍት፡ አዲስ አበባ) ፡ ቅጽ 2፡ ገጽ 48 - 49።
- ¹³ኃይለ ሥላሴ (አጼ) ፡ ሕይወቴና የኢትዮጵያ እርምጃ በ2 ቅጽ፡ (አዲስ አበባ፡ ብርሃንና ሰላም ግተሚያ ቤት) ፡ ቅ. 1፡ ገጽ 30 - 31።
- ¹⁴Gustav Aren, *Evangelical Pioneers in Ethiopia; Origins of the Evangelical Church Mekane Yesus*, (Addisababa :ECMY, 1978) , pp.296, 306, 312.

- ¹⁵Tekeste Negash, *Colonialism*, pp. 148, 166; Mesfin Araya, "The Eritrean Question," *Ethiopian Review* (January 1993), pp. 27 - 31.
- ¹⁶*Ibid.*, "The Eritrean Question," p. 29.
- ¹⁷Tekeste Negash, *Colonialism*, p. 160.
- ¹⁸ሠንጠረዥ 9 ከላይ።
- ¹⁹Mesfin Araya. "Eritrean Question," p. 30.
- ²⁰Tesfatsion Medhanie, *Eritrea: Dynamics of a National Question*, (1986), pp. 24 - 26.
- ²¹Shaebia, "Our Struggle and Its Goals," *Liberation*, Vol. 2, No. 3, (March 1973), pp. 1 - 23.
- ²²*Ibid.*, Introduction, p. 2.
- ²³Tesfatsion Medhanie, *Eritrea*, p. 27.
- ²⁴*Ibid.*, p. 28, "የጀባሃና የሻዕቢያ አለመግባባት መንስኤው ምንድን ነው? ከጀባሃ ከፍተኛ አመራር ጋር የተደረገ ቃለ መጠይቅ"፣ ቀስት፣ ቅ. 1፣ ቁ. 1፣ (1985)፣ ገጽ 13።
- ²⁵*Ibid.*, "Eritrea," pp. 28 - 30; "Our Struggle," pp. 13 - 15.
- ²⁶*Ibid.*, *Eritrea*, pp. 29 - 30; "Our Struggle," pp. 12 - 16.
- ²⁷*Ibid.*, "Our Struggle," pp. 11 - 18; Shaebia, "The Historical Background of the Eritrean Civil War," *Liberation*, Vol. 2, No. 4, (April - May 1973), pp. 5 - 10.
- ²⁸Shaebia, "Our Struggle," pp. 16 - 17; "Civil War," p. 10, Tesfatsion Medhanie, *Eritrea*, pp. 30, 34 - 38, 42 - 43.
- ²⁹*Ibid.*, "Our Struggle," p. 23, *Eritrea*, p. 32.

- ³⁰Mesfin Araya, "Eritrean Question," p. 30.
- ³¹*Ibid.*, pp. 30 - 31.
- ³²Tesfatsion Medhanie, *Eritrea*, pp. 148 - 152.

BIBLIOGRAPHY

1. Abir, M., *Ethiopia The Era of the Princes* (1968).
2. Alvarez, F., *The Prester John of Indies*, 2 vols., trs. and eds., C. F. Beckingham and G. W. B. Huntingford (1961).
3. Anfray, F., "Recherches Archaeologiques En Ethiopie." *Academic des Inscriptions et Belles-Lettres* (1978).
4. Arabfaqih, *Histoire de la Conquete de l'Abyssinie*, tr. and ed., R. Basset (1897).
5. Aren, Gustav, *Evangelical Pioneers in Ethiopia: Origins of the Evangelical Church Mekane Yesus* (1978).
6. Basset, R., tr. and ed., *Etudes Sur L'Histoire D'Ethiopie* (1881).
7. Beckingham, C. F. and Huntingford, G. W. B., trs. and eds., *Some Records of Ethiopia 1593-1646* (1954).
8. Bermudes, J. *A Short Account of the Embassy Which the Patriarch D. Joab Bermudes brought from the Emperor of Ethiopia*, tr. and ed., R. S. Whiteway and Annexed to Castanhoso's *The Portuguese Expedition to Abyssinia* (1892).
9. Birch, W., tr. and ed., *The Commentaries of the Great Alfonso Dalboquerque*. 4 Vols, (1875-1884).
10. Blundell, H. W., *The Royal Chronicle of Abyssinia 1769-1840* (1922).
11. Bruce, J. *Travels to Discover the Source of the Nile*, 5 vols, (1790).

12. Budge, E. A. W., *A History of Ethiopia* (1966).
13. Castanhoso, de M., *The Portuguese Expedition to Abyssinia 1541- 1543*, tr. and ed., R. S. Whiteway (1902).
14. Caulk, R. A., "Religion and the State in Nineteenth Century Ethiopia," *Journal of Ethiopian Studies*, vol. 13, No.1 (1972).
15. Cerulli, Enrico, tr. and ed., *Falk - Literature of the Galla of Southern Abyssinia* (1922).
16. Chukumba, S. U., *The Big Powers Against Ethiopia: Anglo- Franco - American Diplomatic Maneuvers During the Italo - Ethiopian Dispute. 1934-1938* (1977).
17. Collingwood, R. G., *The Idea of History* (1956).
18. Conti Rossini, C., tr. and ed., *Historia Regis Sarsa Dengil 1563 - 1597* (1907).
19. Conzelman, W. E., tr. and ed., *Chronique de Galawdewos, Roi D'Ethiopie* (1895).
20. Cosmas, *The Christian Topography of Cosmas*, tr. and ed., W. McCrindle (1897).
21. Crawford, O. G. S., *The Fung Kingdom of Sennar* (1951).
22. _____ *Ethiopian Itineraries, Circa 1400 - 1524* (1958).
23. Cuoq, Joseph, *L'Islam En Ethiopie Des Origines Au XVI Siecle* (1981).
24. Danvers, F. C., *The Portuguese in India*, 2 vols. (1966).
25. Del Boca, A., *The Ethiopian War 1935 - 1941* (1965).

26. Getahun Dilebo, "Early Portuguese Imperialism in Ethiopia, 1490-1635: Origins, Responses, Consequences," M. A. Thesis (Howard University, Wash. D.C. 1971).
27. _____ "Emperor Menelik's Ethiopia, 1865-1916: National Unification or Amhara Communal Domination," Ph.D. Dissertation (Howard University, Wash. D.C., 1974),
28. _____ "Historical Origins and Development of the Eritrean Problem, 1889-1962," *A Current Bibliography on African Affairs*, vol. 7, No. 3 (1974), pp. 221-244.
29. Gobat, Samuel, *Journal of Three Years' Residence in Abyssinia* (1850).
30. Guidi, I, tr. and ed., *Annales Johannis, Iyasu I et Baka-fa* (1905).
31. Hudson, G., "Language Classification and the Semitic Prehistory of Ethiopia," *Folia Orientalia*, vol. 18 (1977).
32. Huntingford, tr. and ed., *The Glorious Victories of Amdaseyon king of Ethiopia* (1965).
33. Ibn Fadl A. Omari, *Masalik El Absar Fi Mamalik El Masar*, tr. and ed., G. Demombynes (1927).
34. Jones, M. and Monroe., E. *A History of Ethiopia* (1966).
35. Kammerer, A., *Essai Sur L'Histoire Antique D'Abyssinie: le Royaume D'Aksum et Ses Voisions D'Arabie et Meroe*. (1926).
36. Lange, W. J., *History of the southern Congo: southwestern Ethiopia* (1982).
37. Lapiso G. Delebo, *Ethiopia, A Cradle of History* (1988).

38. Littmann, E. tr. and ed., *Sabaische, Griechische Und Altabessinische Inschriften in Deutsche Aksum Expedition* (1913).
39. _____ ed., *The Chronicle of King Theodore* (1902).
40. Longring, S., *A Short History of Eritrea* (1945).
41. Ludolf, H. *A New History of Ethiopia* (1681).
42. Luther, E., *Ethiopia Today* (1958).
43. Marx, K., *Capital*, vol. 1, part 4, Chap 15, Sec. 4.
44. _____ and Engels, F., *On Colonialism* (1974).
45. N. W. Aregay, "A Reappraisal of the Impact of Fire-Arms in the History of Warfare in Ethiopia, 1500-1800," *Journal of Ethiopian Studies*, vol. 14 (1976-1979).
46. Min Araya, "The Eritrean Question," *Ethiopian Review* (January 1993).
47. Muhammad Hassen, *The Oromo of Ethiopia: A History 1570-1860* (1990).
48. Pankhurst, E. S., *Ex - Italian Somaliland* (1951).
49. _____, *Ethiopia and Eritrea* (1953).
50. Pankhurst, R., *An Introduction to the Economic History of Ethiopia From Early Times 1800* (1961).
51. _____ ed. *The Ethiopian Royal Chronicles* (1967).
52. Perham, M., *The Government of Ethiopia* (1969).
53. Platt, W. (Gen.), Operations of East Africa Command, 12th July 1941 to 8th January, 1943," *The London Gaazethe* (July 17, 1946).
54. Perruchon, J. tr. and ed., *Les Chroniques de Zara Yaeqob et de Baeda Maryam* (1893).

55. Parkynes, M., *Life in Abyssinia*, 2 vols (1853).
56. Plowden, W. C., *Travels in Abyssinia and in the Galla country* (1868).
57. Rotberg, R. I., *A Political History of Tropical Africa* (1965).
58. Sabacchi, A., *Ethiopia Under Mussolini: Fascism and the Colonial Experience* (1985). *Ch. 11*
59. Schnieder, R., "Deux Inscriptions Sudarabiques du Tigre," *Bibliotheca Orientale*, vol. 30; No. 5-6 (1973).
60. _____, "Le Debut de L'Histoire Ethiopienne," *Documents Histoire Civilisation Ethiopienne*, RCP. 230, CNRS, FASC.7 (1976).
61. _____, "On the Evolution of the Ethiopian Writing," Lecture Text (Addis Ababa, 1982).
62. _____, "On the Daamatite State, kings, and Gods", Written Note to Author (Addis Ababa 1982).
63. Sergew H. Selassie, *Ethiopian Ancient and Medieval History to 1270* (1972).
64. Shinnie, P. L., *Meroe: A Civilization of the Sudan* (1967).
65. Spencer, John H. *Ethiopia At Bay* (1984).
66. Stahl, Michael, *Ethiopia: Political Contradiction in Agricultural Development* (1974).
67. Stee, G. L., *Sealed and Delivered* (1942).
68. Taddasse Tamrat, *The Church and State in Ethiopia* (1972).
69. Tedeschi, S. "Note Storiche Sulle Isole Dahlak" *Proceedings of the Third International Conference of Ethio-*

pian Studies, 3 vols. (1966).

70. Tesfatsion Medhanie, *Eritrea: Dynamics of A National Question* (1986).
71. Tekeste Negash, *No medicine for the Bite of the White Snake: Notes on Nationalism and Resistance in Eritrea* (1986).
72. _____, *Italian Colonialism in Eritrea, 1882-1941: policies, praxis and impact* (1987).
73. Trevaskis, G. K. N., *Eritrea: A Colony in Transition 1941 - 52* (1960).
74. Birmingham, J. S., *Islam in Ethiopia* (1952).
75. Hulizi, A., "Trade, Islam, and the Mahdia in Northwestern Wollagga, Ethiopia," *Journal of African History*, vol. 16, No. 1 (1975).
76. Williams. C., *The Destruction of Black Civilization: Great Issues of A Race from 4500 B.C. - 2000 A.D.* (1971).
77. Witfogel, K.A., *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (1959).
78. United Nations (UN), *Les Revendication de L'Ethiopie Concernat Les Ancienne Colonies Italiannes: Documentation presentee par la Delegation de L'Ethiopie* (October, 1948).
79. _____, *Four - Power Commission of Investigation for the Former Italian Colonies: Report on Eritrea* (1948).
80. _____, *Report of the United Nations Commission for Eritrea* (1950).
81. ESUNA, "Resolution of the 17th Congress of ESUNA", *Challenge*, vol. 10, No. 1 (February, 1970), pp. 58-60.

82. አለዩተማ፣ “On the Question of Nationalities in Ethiopia”, *Struggle*, vol. 5. No. 2 (November 17, 1969).
83. Tilahun Takele, “The National Question (Regionalism) in Ethiopia”, *New York Chapter Newsletter*, No. 3, (March, 1971).
84. ESUNA, “ESUNA’s New official Resolution on the Question of Nationalities”, *Spark*, vol. 1, No. 1 (December, 1971). pp. 23 - 26.
85. ESUNA, “Senay Likke’s Failed Resolution: Resolution on the General Question Nationalities in Ethiopia”, *Spark*, vol. 1, No. 1 (December, 1971), pp. 30 - 31.
86. Shaebia, “Our struggle and Its Goals,” *Liberation*, vol. 2, No. 3 (March, 1973), pp. 1-23.
86. Shaebia, “Our struggle and Its Goals,” *Liberation*, vol. 2, No. 3 (March, 1973), pp. 1-23.
87. The world - wide Federation of Ethiopian student (WW-FES), “The Berline congress,” *challenge*, No. 13, No. 1 (August, 1973).
88. ኢተማኦ፣ “የማኅበራት ችግር ክፍል አንድ፣ ትግላችን ቁጥር 3 (ጥር — የካቲት 1965)።
89. ኢተማኦ፣ “የማኅበራት ችግር ክፍል ሁለት”፣ ትግላችን ቁጥር 3 (መጋቢት 1965)።
90. ኢተማኦ፣ “የበርሊኑ ዓለም አቀፍ ጉባኤ” ትግላችን ቁጥር 4 (ሰኔ 1965)።
91. “ከመጠኑ አለፈ”፣ አዲስ ዘመን፣ (ህዳር 19 ቀን 1962)።
92. “ፍሬቢስ ሙከራ”፣ የዛሬይቱ ኢትዮጵያ፣ (ህዳር 20 ቀን 1962)።
93. “ኢሒአፓ ለምን በማን እንዴት ነበር የተመሠረተው? ታሪካዊ ምሥጢር” ማለፍ፣ ቅ. 1፣ ቁ. 1 - 2፣ (ህዳር፣ ጥር 1985)።
94. ኢሕአዴግ፣ አብዮታዊ ዲሞክራሲ በኤርትራና በአንድነት ጥያቄ ላይ፣ (መጋቢት 1984)።

95. “የኤርትራ ቆላማ እካባቢ ኦዋሪዎች ተወካዮች ያቀረቡት ጥያቄ፣ አዲስ ዘመን፣ (ታኅሣሥ 21 ቀን 1981)።
96. ላደሰ ጌ ድሌቦ፣ “የቀይባህርና የዓባይ ሸለቆ ሚና በኢትዮጵያ ታሪክ”፣ ምዕራፍ ሲምንዚያም፣ (ጥር 1974)።
97. _____፣ የኢትዮጵያ ረጅም የሕዝብና የመንግሥት ታሪክ፣ (1982)።
- _____፣ የኢትዮጵያ የገባር ሥርዓትና ጅምር ካፒታሊዝም፣ (1983)።
99. ኃይለ ሥላሴ (አጼ)፣ ሕይወቴና የኢትዮጵያ እርምጃ፣ በ2 ቅ. (1965)።
100. ፍስሐዬ ሐጉስ፣ የኢትዮጵያና የኤርትራ ታሪክ፣ (1965)።
100. ተስፋዬ መኮንን፣ ይድረስ ለባለ ታሪኩ፣ (1985)።
100. ተክለ ሥላሴ (ጸሐፊ ትእዛዝ)፣ የአጼ ሱስንዮስ ታሪክ 1605 — 1632 (ያልታተመ ዜና መዋዕል በብሔራዊ ቤተመጻሕፍት)።
103. ገብረ ሥላሴ (ጸሐፊ ትእዛዝ)፣ ታሪክ ዘመን ዘዳግማዊ ምኒልክ ንጉሠ ነገሥት፣ (1959)።
104. ገብረሕይወት ባይከዳኝ፣ መንግሥትና የሕዝብ አስተዳደር፣